

Åke Sparring

Från Höglund till Hermansson

Om revisionismen i Sveriges kommunistiska parti

Utgiven 1967

Innehåll

Presentation (2015)	1
Inledning.....	2
I. Avsikt, metod, källmaterial.....	5
1. Det leninistiska partiet.....	5
2. Om begreppet ”revisionism”	7
3. Tre hypoteser.....	11
4. Källmaterial	12
II. Från opposition till subordination.....	16
1. Den socialdemokratiska vänsteroppositionen före 1917.....	16
2. Sveriges socialdemokratiska vänsterparti	17
3. Sektionernas bolsjevisering.....	19
4. Partiet av ”ny typ”	20
5. Slutprovet	22
III. Revisionismens rötter. Perioden 1944—48.....	26
1. Inledning.....	26
2. Omställningen	27
3. ”Den fredliga vägen”	28
4. Gradualismen	34
5. 1944 års stadga	35
6. Slutsatser	36
IV. Två steg tillbaka, ett steg framåt. Perioden 1948 —53.....	37
1. Illusionen som brast	37
2. Nederlagets bakgrund.....	38
3. Kamp i det tysta.....	41
4. 1953 års partiprogram	44
V. Den världskommunistiska rörelsens sammanbrott.....	49
1. SUKP:s 20:e kongress	50
2. De omedelbara konsekvenserna	51
3. Den rysk-kinesiska konflikten.....	52
4. Efterbördens	56
VI. Liken i garderoben. Perioden 1956 —63	58
1. Den parlamentariska vägen	58
2. Stalin och Ungern.....	60
3. Oppositionens öppna angrepp	63

4. Centralkommitténs motattack	66
5. Sveriges kommunistiska arbetarförbund	69
VII. SKP:s 20:e kongress	71
1. "Kongressdebatten"	71
2. Kongressen	74
VIII. Revisionismens genombrott?	78
1. Parlamentarismens genombrott?	79
2. Den "öppna" organisationen	80
3. SKP och Moskva	85
IX. Oppositionen till vänster	87
X. Sammanfattning	90
Förkortningar	94
Källor och litteratur	94

Presentation (2015)

Denna bok är skriven av den svenske statsvetaren Åke Sparring, som verkade inom Utrikespolitiska Institutet (UI). I egenskap av UI-medarbetare blev han känd för en större allmänhet när han 1965 deltog i den omfattande och viktiga pressdebatt om Vietnam som fördes det året, och där hans inledande artikel ”Att moralisera om Vietnam” utsattes för häftig kritik (han besvarade också kritiken, i artikeln ”Indignation och realism i Vietnamdebatten”).*

Bortsett från inhopet i Vietnam-diskussionen så var Åke Sparring specialiserad på den världskommunistiska rörelsen, med t ex skrifter som *Världskommunismens kris* (1964) och *Den rysk-kinesiska konflikten* (1965).

Hans viktigaste arbeten gällde dock den kommunistiska rörelsen i Norden och särskilt Sverige, bl a som redaktör för boken *Kommunismen i Norden och den världskommunistiska rörelsens kris* (1965), där han själv bidrog med en artikel om det svenska kommunistpartiet.**

Förliggande bok om det svenska kommunistpartiet (SKP-VPK) kom ut 1967. Vid den tidpunkten hade SKP börjat avlägsna sig från Moskva och valet av C H Hermansson som partiordförande var en tydlig markering av detta. Sparring tecknar denna historia genom att studera partiets ideologiska utveckling och de debatter som fördes under denna period.

Givetvis har boken brister, bl a beroende på att författaren, som borgerlig statsvetare-historiker, betraktade den kommunistiska rörelsen utifrån. Hans analys rör sig främst på den *idémässiga* nivån, som den återspeglas i partiets press och andra skriftliga källor. Sådant som de socio-ekonomiska rötterna till de ideologiska förändringarna är i stort sett frånvarande. Men inte desto mindre är boken läsvärd, men bör kompletteras med andra böcker och dokument, av vilka en hel del redan finns på marxistarkivet, se avdelningen Sverige -> [SKP/VPK/\(v\)](#).

Sparring hänvisar till den förhållandevis omfattande och intressanta debatt som (främst under 1963) fördes i partiets dagstidning *Ny Dag* inför 20:e partikongressen 1964. Vi kommer senare att publicera en samling med artiklar från denna debatt. Vi kommer även att återge böcker och andra texter skrivna av medlemmar och f d medlemmar som på olika sätt belyser det svenska kommunistpartiets utveckling under åren 1956-1980, som kan ses som en övergångsperiod.

Lästips (texter främst ”inifrån” partiet):

C H Hermansson: [Vänsterns väg](#) (1965) och [Intervju med CH Hermansson](#) (från 1977)

Nils J Berg: [I kamp för socialismen](#) (1981, förf partimedlem)

[Lik i garderoben?](#) En rapport om SKP/VPKs internationella förbindelser (utg 1993)

Se även

[Till försvar för kommunismen](#): en minnesskrift över Set Persson (1971)

[Zenit om SKP/VPK – en artikelsamling](#) (partiets historia 1917-77)

[Utanför systemet, vänstern i Sverige 1968-78](#). Antologi (ett kapitel handlar om VpK)

Anders Hagström: [Från SKP till Vänsterpartiet](#) (Om vänsterpartiets historia 1929-1990)

Martin F 20/2 2015

* Den intressanta debatten finns på marxistarkivet: [Pressdebatt om Vietnam sommaren 1965](#).

** Av de där ingående artiklarna finns på marxistarkivet: [Finlands kommunistiska parti](#) av Bengt Matti, [Norges kommunistiska parti](#) av Jahn Otto Johansen och [Danmarks kommunistiska parti](#) av Bergholt Holmgaard

Inledning

Avsikten med denna studie är att skildra utvecklingen av *Sveriges kommunistiska parti* — i fortsättningen förkortat SKP från en leninistisk till en allt mera ”vänstersocialistisk” organisation.

Uppgiften kan förefalla lätt trivial. Med sina — genomsnittligt — 5 procent av den svenska väljarkåren bakom sig har SKP aldrig tillhört de starka länkarna i världskommunismens kedja. Dess historia är grå. Partiets medlemmar har ingen heroisk tid att se tillbaka på i undran och stolthet. Bland de sina har de aldrig kunnat behålla en ledare av format, i vars gärning och tankar de nya generationerna kunnat skolas. SKP har aldrig lämnat något eget bidrag till den ”skapande marxismens” utveckling. 20 årgångar *Vår Tid*, partiets politiska och teoretiska tidskrift, är mördande tråkig läsning.

Efter 1945 har denna den svenska arbetarklassens ”förtrupp” inte ens kunnat initiera en omfattande strejk.

I Sveriges politiska och intellektuella liv har kommunisterna spelat rollen av de utfrusna åskådarna. Sällan har deras motioner i riksdagen vunnit bifall i utskotten. Oftast har deras inlägg i debatten tigits ihjäl. För en överväldigande majoritet av folket har — åtminstone till helt nyligen — partiet manifesterat sig som ett lydigt redskap för Moskva, än betraktat med löje, än med fruktan, alltid som någonting utanför ”de fyra demokratiska partiernas” gemenskap. Utanför Norrbotten har det inte ens spelat en roll på länsplanet.

Länge hade partiledningen för vana att trösta sina trogna med hänvisningar till de stora segrar kommunisterna vunnit utomlands — ”en tredjedel av mänskligheten” — men själv tycks den inte ha kunnat glädja sig åt någon större uppskattning från dessa segerrika kamraters sida. Partiets förste ledare, Zeth Höglund, bröt själv med Moskva. Hans efterträdare, Karl Kilbom, drabbades av Kominterns bannstråle. Hugo Sillen, som anförde den Kominternrogna falangen vid 1929 års partisprängning, manövrerades bort och fick efter ett par tre år i rampljuset nöja sig med en undanskymd plats i partihögkvarteret på Kungsgatan. Inte heller Sven Linderot tycks ha vunnit de storas bevägenhet. På grund av sitt ständiga penningbehov, skriver Arvo Tuominen i sina minnen från 1930-talet, var SKP Kominterns sorgebarn. Då dess ledare hellre samlades kring ölkannorna än kring de svårsmälta Kominternteserna gick i den internationella kommunismens högkvarter den svenska arbetarklassens *avantgarde* under beteckningen ”öklubben”.¹

Det förefaller inte troligt att de svenska kommunisterna åtnjöt större respekt på 1950-talet, då partiet under Hilding Hagbergs ledning mänskligt att döma var på väg att lämna historien. Medlemmarnas och väljarnas medelålder var hög, och *Demokratisk ungdom* (DU) förde en tynande tillvaro i en generation av unga, för vilka det stalinistiska språket var hopplöst obegripligt. När *Sveriges socialdemokratiska arbetarparti* (SAP) i 1962 års kommunalval kunde stärka sin redan förut starka ställning, medan kommunisternas andel av väljarkåren sjönk till 3,8 procent, var måttet rågat. Klara upplösningstendenser visade sig i partiet. Sex år tidigare hade Chrusjtjov avslöjat stalinismen i hela dess brutalitet. Nu höll den rysk-kinesiska konflikten på att rasera den skönaste av kommunismens myter, den som berättade att krigen skulle försvinna sedan folket under partiets ledning fått kontroll över produktionsmedlen. I Danmark och Norge, där den sociala och politiska strukturen i så hög grad påminner om Sveriges, hade kommunisternas mandat i legislaturen redan gått förlorade till vänstersocialistiska, av Moskva oberoende partier.

¹ Tuominen, Arvo, *Kremls klockor*, Helsingfors 1957, s. 110 och 215. Tuominen var på 1930-talet sekreterare i Finlands då illegala kommunistiska parti och därtill ledamot av Kominterns presidium. Han lämnade partiet under ett uppehåll i Stockholm strax före vinterkriget utbrott 1939.

Givetvis kunde detta förhållande inte undgå att påverka de krafter inom SKP, som för att åter göra socialismen attraktiv var beredda att kasta det stalinistiska arvet över bord.

Partikongressen 1964, vid vilken C. H. Hermansson avlöste Hilding Hagberg på partiledarposten, föregicks av en intensiv debatt i huvudorganet *Ny Dags* spalter. Kritiken, i hög grad levererad av partiets kaderarbetare, var förbluffande öppen-hjärtlig och ytterligt frän och kom därför att tilldra sig internationell uppmärksamhet. Inte bara SKP:s politik utan också dess lära och organisation ställdes under debatt. Det sätt varpå Hagberg utformat ”arbetarenhetens” och ”den fredliga vägens” taktik, sade man, hade berövat SKP dess profil utan att allmänhetens förtroende för partiet därför hade ökat. För ”dogmatikerna” innebar detta ett krav på skärpt ideologisk och politisk hållning. För vad som nedan skall kallas ”den vänstersocialistiska oppositionen” var orsaken till allmänhetens bristande förtroende SKP:s tvetydiga hållning till den parlamentariska demokratin, dess odemokratiska uppbyggnad, dess rituella, för alla utomstående obegripliga språk och dess traditionella lojalitet mot Sovjetunionen och folkdemokratierna. Framför allt lojaliteten! I tid och otid hade partimedlemmarna tvingats försvara de kommunistiska ländernas handel och vandel också när de själva reagerat med tvekan eller avsky. Svenska folket hade uppfattat detta som ett beroendeförhållande. I allmänhetens ögon var nästan alla ledande kommunister förknippade med försvaret av de företeelser och händelser i de socialistiska länderna som alltsedan 1930-talets Moskvaprocesser upprört den svenska rättskänslan.

Kort sagt, ville partiet överleva måste det bekänna sig till den parlamentariska demokratin, frigöra sig från Moskva och ersätta de gamla ledarna med nya.

Kongressen slutade i en osäker kompromiss mellan den gamla partiledningens anhängare och C. H. Hermansson. Om Hermansson i viss mån var ”den vänstersocialistiska oppositionens” man, kunde de gamle falla tillbaka på vad som föreföll vara en säker majoritet i partistyrelsen och dess arbetsutskott. Men uppenbarligen var detta en majoritet utan politik. Hermansson grep initiativet, spelande på den popularitet han vunnit i och utanför partiet. Då SKP i 1964 års andrakammarval bröt den nedåtgående trenden och ökade sin andel av väljarkåren från 1960 års 4,5 procent till 5,2, betraktades detta av både vän och fiende som en personlig framgång för den nye partiledaren och hans låt vara svårdefinierbara ”socialistiska förnyelse”. Framgången fortsatte i 1966 års kommunalval, då SKP erhöll 6,4 % av väljarkåren mot 3,8 % år 1962.

Efter 1964 års val har Hermansson inte försuttit något tillfälle att presentera SKP som ett ”nytt” parti. Nikita Chrusjtjovs fall i oktober 1964 gav honom ett osökt tillfälle att offentligt kritisera omständigheterna kring den ryske parti- och regeringschefens ”avgång”. Han har upprepade gånger betygat sin anslutning till den parlamentariska demokratin. Han har antytt att partiet kan komma att ändra namn, något som inte saknar symbolisk mening. När detta skrives är ett nytt partiprogram och en ny partistadga under utarbetande. Det hittills frisläppta materialet pekar otvetydigt i ”vänstersocialistisk” riktning, även om det lämnar en del övrigt att önska i fråga om klarhet.

Självfallet har denna utveckling inte kunnat äga rum utan betydande motstånd. I verkligheten har SKP redan rämnat, då en rad kända kommunister – Nils Holmberg, Knut Senander, Bo Gustafsson och andra framträtt som fraktion och begärt partichefens huvud på ett fat. Andra, som Anton Strand, har ifrågasatt om partiet längre fyller någon funktion; finns det längre någon avgörande skillnad mellan SKP och SAP? Det ortodoxa *Sveriges kommunistiska arbetarförbund* (SKA) har vädrat morgonluft. Frågan är vad de gamla stalinisterna kan göra med verksamt stöd utifrån. Parallellen från 1929 låter sig dras – om än med yttersta försiktighet.

I SKP:s utveckling, sådan den här skisserats, finns just ingenting överraskande. SKP är bara ett

bland många andra kommunistiska partier i den högindustrialiserade delen av världen, som idag söker bryta den isolering dess stalinistiska förflutna dömt det till. Men även om utvecklingen i hela Västeuropa går i samma riktning, är inte takten överallt densamma. SKP är det parti, som under 1960-talet snabbast avlägsnat sig från den gemensamma utgångspunkten, och som klarast markerat sin vilja att anpassa politik, ideologi och organisation efter det högindustrialiserade, parlamentariskt styrda samhällets krav. Redan av denna anledning kan partiet göra anspråk på vår uppmärksamhet.

Det finns också ett annat skäl. SKP är – eller har varit en om också obetydlig del av en världsomfattande rörelse. De frågor kommunisterna idag diskuterar har diskuterats många gånger förr – ett alltför ofta förbisett faktum. De lösningar man funnit vid olika tidpunkter har bestämts av både den nationella och internationella miljön. Vad man väl förstår idag, men som var svårare att inse bara för några år sedan, är betydelsen av de nationella faktorerna. Tidvis, synes det mig, har de betytt föga, tidvis har de spelat en kanske avgörande roll. Men att värdera de olika faktorernas betydelse för utvecklingen i varje enskilt parti låter sig inte göras med mindre man har jämförelsepunkter i andra partier. En något så när väldokumenterad skildring av bara de västeuropeiska kommunistpartiernas historia skulle vara ett mycket omfattande arbete, som endast kunde byggas på monografier. Det är att hoppas att detta arbete en dag skall komma. Till den slutliga bilden av den europeiska kommunismen har också SKP några data att lämna.

I. Avsikt, metod, källmaterial

Som ovan sagts är syftet med denna studie att skildra och i viss mån förklara utvecklingen av SKP från ett "leninistiskt" till ett allt mera utpräglat "vänstersocialistiskt" parti. I denna utveckling inbegripes praktisk politik, ideologi och organisatorisk struktur. Tyngdpunkten i framställningen ligger på perioden efter 1956, men också åren 1944-53 har givits en jämförelsevis bred skildring, då mycket av den senare "revisionismen" uppenbarligen har sina rötter i denna tid. 1920-talet berörs endast periferiskt, då SKP knappast blev ett "leninistiskt" parti förrän efter 1929.

"Revisionismen" är det centrala ordet i denna framställning. Dessvärre tillhör det den samtida politiska litteraturens suddigaste begrepp. Nedan har det använts som beteckning för en process inom det "leninistiska" partiet, som, fullbordad, förvandlar detta parti till en "vänstersocialistisk" organisation.

Med "leninistiskt" parti, "revisionism" och "vänstersocialism" menar jag följande:

1. Det leninistiska partiet

Prototypen för partiet av "ny typ" eller det leninistiska partiet är det av Lenin grundade *Sovjetunionens kommunistiska parti* (SUKP) och dess bolsjevikiska föregångare. För detta parti, som av Komintern uttryckligen framhölls som mönster för samtliga dess sektioner, utvecklade Lenin teorin om "proletariatets *avantgarde*" och "proletariatets diktatur", teorin om maktövertagandet och teorin om kapitalismens imperialistiska och monopolkapitalistiska skede.

Proletariatets avantgarde. Redan i *Vad bör göras?* som publicerades 1902 förordade Lenin ett elitparti av yrkesrevolutionärer, sammanhållna av en järnhård disciplin under en stabil ledning. Avantgardets uppgift var att leda massorna, som, hänvisade åt sig själva, var oförmögna att utveckla något annat än "trade unionism", medvetandet om att det var nödvändigt att slå sig samman i fackföreningar för att kämpa för bättre villkor inom det bestående samhällets ram. Ett socialistiskt medvetande kunde endast tillföras arbetarna utifrån, från de ur bourgeoisien utgångna intellektuella. Den vetenskapliga marxismen var inte arbetarnas skapelse. Den hade vuxit fram på filosofiska, historiska och ekonomiska teorier.

Partiorganisationen vilade på den s.k. demokratiska centralismen, vilket innebar att lägre organ valde de högre, medan de högre organens beslut var absolut bindande för de lägre. Intill dess beslut fattats var diskussionen principiellt fri. I verkligheten sattes dessa regler ur funktion på ett mycket tidigt stadium. Den reella makten samlades hos partiets tjänstemän och dessa tillsattes uppifrån. Efter hand tillskansade sig centralkommittén (CK), d.v.s. partiets styrelse, rätten att utesluta misshagliga medlemmar, varigenom all opposition kunde kvävas i sin linda. Efter 1920-talets strider inom partiledningen var Stalin ensam herre över organisationen. På 1930-talet var uteslutning ur partiet ofta liktydig med avrättning eller internering.

Kommunistiska internationalen (Komintern) genomgick en likartad utveckling. Efter hand blev exekutivkommittén ett mäktigare organ än kongressen och exekutivkommitténs presidium mäktigare än exekutivkommittén men ändå föga mer än ett verkställande organ åt SUKP. På 1928 års kongress fick exekutivkommittén, i realiteten Stalin, rätt att utdela direktiv till och kontrollera samtliga sektioner, ändra av respektive sektioners kongresser och centralkommittéer fattade beslut och utesluta hela sektioner, grupper eller enskilda medlemmar från internationalen. Av exekutiven befullmäktigade delegater måste lämnas tillträde till alla möten och sammanträden i sektionerna, som också hade att till exekutiven insända sina protokoll och verksamhetsrapporter.

Sektionerna hade inte ens rätt att inkalla kongresser — ordinarie eller extra — utan exekutivens medgivande.

När Molotov, som år 1928 efterträdde Bucharin som Kominterns ordförande, två år senare också blev ordförande i folkkommissariernas råd, var Kominterns och Sovjet-regeringens chef en och samma person. Sektionernas arbete för världsrevolutionen förvandlades till ett arbete för Sovjetunionen i dess egenskap av ”världsrevolutionens främsta landvinning”.

En sovjetfientlig eller bara en av Sovjetunionen oberoende kommunism blev en *contradictio in adjecto*.

Proletariatets diktatur. Även om Marx nämner ”proletariatets diktatur” är det Lenin som utvecklat dess teori, framför allt i *Revolutionen och staten* (1917). För Lenin är den borgerliga demokratin en maskerad form av bourgeoisiens klassvälde. Detta välde brytes först då proletariatet krossar den borgerliga statsmakten och utropar sin egen diktatur, som så till vida är en sannare demokrati än den borgerliga som den uttrycker den överväldigande majoritetens intressen. ”Proletariatets diktatur” är en oundgänglig övergångsform mellan det kapitalistiska och kommunistiska samhället. Först i det kommunistiska samhället försvinner klasserna och först då kan staten vittra bort.

Med den uppriktighet som kännetecknade Lenin var han redan två år efter Oktoberrevolutionen redo att erkänna att ”proletariatets diktatur” i verkligheten innebar det kommunistiska partiets diktatur. Samtidigt hävdade han att partiets och klassens välde inte gick att skilja åt, även om det revolutionära våldet ibland också måste riktas mot de arbetande massorna själva. Denna identifikation av klass och parti har gjort det möjligt för kommunisterna att i arbetarnas namn företa mot arbetarnas aktuella vilja riktade handlingar.¹

Maktövertagandet. I *Kommunismens barnsjukdomar* (1919) utvecklar Lenin i opposition mot vänsterkommunistiska grupper i och utanför Sovjetunionen sin teori om maktövertagandet. Den proletära revolutionen, understryker han, kan inte lyckas om det inte finns en revolutionär massrörelse som partiet kan leda. Och det krävs inte bara att de ”utsugna och undertryckta klasserna” är medvetna om att en ändring kan ske; också de styrande måste ha hamnat i en situation, där de inte längre kan styra och leva som förr.

Vid utnyttjandet av den revolutionära situationen får partiet icke hämmas av moraliska skrupler:

”Vi säga: det är moraliskt, som tjänar till att förstöra det gamla utsugarsamhället och ena alla arbetande kring proletariatet, som upprättar det nya kommunistiska samhället.”

Kampen tillåter alla medel bara de är effektiva. Vad som är effektivt bestäms av situationen. Ett kommunistiskt parti måste vara berett att slå in på skenbart ”reformistiska” vägar — dock utan att förlora sin karaktär — men också vara berett för inbördeskrig eller gerillakamp. Intet av detta kan verka demoraliserande, ty marxisten står ”på klasskampens grund och inte på samhällsfredens”.²

Kapitalismens imperialistiska och monopolkapitalistiska skede. Vad som vanligen framhålles som Lenins främsta teoretiska arbete är *Imperialismen som kapitalismens sista stadium* (1917). De tankar som där utformas om kapitalismens utveckling efter Marx har blivit de kommunistiska partiernas *credo*. I detta arbete menar sig Lenin kunna påvisa, att kapitalismen under 1800-talets sista decennier förvandlades från ett system av fritt konkurrerande företag med expanderande marknader, framför allt i kolonierna, till en av jättelika truster och banker behärskad monopol-

¹ Schapiro, Leonard, *The Communist Party of the Soviet Union*, London 1960, s. 207.

² Citerat efter *Der Sowjetkommunismus, Dokumente, 1*. Hrsg. von Lieber, Hans-Joachim und Ruffmann, Karl-Heinz, Köln—Berlin 1963, s. 61-62.

kapitalistisk värld. Världens uppdelning i intressesfärer var så gott som fullbordad. För profitens skull måste de olika finansgrupperna kämpa om marknaderna och därvid tvingas de att också ta statsmakten i sin tjänst. Detta leder till ständigt nya ”imperialistiska” krig, under vilka bourgeoisien ställning gradvis försvagas. Härigenom beredes vägen för revolutionen, mot vilken bourgeoisien dock kommer att kämpa med alla medel som står till dess förfogande.

Under Stalin dogmatiseras teorin, och Stalin själv blir dess högste uttolkare. Andra tolkningar blir kätter, brott och bestraffas därefter.

Då jag nedan talar om leninistiska (eller kommunistiska) partier, utgår jag från att det ideala partiet har följande kännetecken:

1. Den dogmatiska övertygelsen att det kapitalistiska samhället nått sin fulla utveckling och står inför sin upplösning, varvid det kommunistiska partiet som de revolutionära arbetarnas *avantgarde* har som uppgift att med alla tjänliga medel krossa den borgerliga statsapparaten, som med maktmedel kommer att söka hejda revolutionen, och upprätta ”proletariatets diktatur”.
2. En hierarkiskt uppbyggd partiorganisation, i vilken den reella makten ligger hos parti-byråkratin och där varje medlem utan att tveka förväntas utföra partiledningens order.
3. Fullständigt underordnande av de egna, som omedelbara karaktäriserade intressena till förmån för världsrevolutionen, vars främsta landvinning, Sovjetunionen, till varje pris måste skyddas och bevaras.

2. Om begreppet ”revisionism”

I den kommunistiska litteraturen förekommer begreppet ”revisionism” i åtminstone två skilda betydelser. Man talar dels om ”den äldre revisionismen” och menar då den riktning inom socialdemokratien, som ursprungligen anfördes av Eduard Bernstein och som grundade sig på dennes revision av vissa centrala teser i den marxistiska lärobyggnaden. ”Den moderna revisionismen” är ett vagt definierat begrepp och i propagandan föga mer än ett invektiv. I allmänhet betecknar den olika former av opposition mot stalinism och leninism.

Också i icke-kommunistisk litteratur används ”revisionism” på ett mycket lättvindigt sätt, även om det finns en tendens att reservera beteckningen för de kommunister som intagit en otvetydig antistalinistisk hållning. Vad man då dömer efter är den praktiska politiken. Ideologiskt inriktade författare har naturligt nog — en strävan efter att som ”revisionister” beteckna alla de marxistiska tänkare, som på mer eller mindre avgörande punkter avvikit från Marx. Därmed gör man alla självständiga marxister till ”revisionister”.³

Vad som i denna uppsats menas med revisionism när ordet används utan citationstecken har drag både av den äldre och nyare ”revisionismen”. En kort översikt av begreppets användning är därför på sin plats.

Bernsteins historiska betydelse ligger främst däri, att han var den förste marxisten som på teoretiska grunder avvisade revolutionen som en framkomlig väg till socialismen. Bernsteins ”revisionism” växte fram på 1890-talet, då både den politiska och ekonomiska utvecklingen i Tyskland tedde sig påfallande gynnsam ur arbetarklassens synvinkel. *Sozialdemokratisches Partei Deutschlands* (SPD) legaliserades, produktionen ökade stadigt och därmed följde en ökad konsumtion också i de breda lagren. Efter ett noggrant studium av statistiken ansåg sig Bernstein kunna dra slutsatsen att utarmningsteorin var felaktig. I stället för en polarisering av samhället i

³ Ett utmärkt exempel på denna användning av begreppet ”revisionism” är den 1962 publicerade boken *Revisionism. Essays on the History of Marxist Ideas*. Ed. by Labedz, Leopold. 2 ed. London, 1963.

en allt mindre grupp av allt rikare kapitalister och en allt större grupp av allt fattigare proletärer iakttog Bernstein en motsatt tendens: de relativa inkomstklyftorna minskade och i stället för att malas sönder mellan kapitalister och proletärer kunde medelklassen inte bara hålla sina ställningar inom jordbruk, handel och servicenäringar utan dessutom stärka sig genom tillskottet av den nya ämbets- och tjänstemannaklassen. Detta innebar, menade Bernstein, att det kapitalistiska samhället inte gick mot sin undergång utan, tvärtom, stabiliserade sig.

Därmed hade Bernstein i själva verket förnekat den historiska materialismen. Hans motivering för socialismen blev moralisk. Det socialistiska samhället borde eftersträvas därför att det var ett bättre samhälle, inte därför att det var en historisk nödvändighet.

Bernstein ansåg sig kunna konstatera att arbetarna dittills vunnit mera på reformer än de skulle ha kunnat uppnå genom en revolution. Redan detta talade för en ”reformistisk” politik. Men det fanns andra och viktigare skäl som talade mot revolutionen. Så länge arbetarklassen inte var stark nog att vinna makten med parlamentariska medel, var den heller inte mogen att axla regeringsansvaret; i samma ögonblick den nått denna mognad och styrka, skulle den också komma i besittning av makten utan revolution. Verklig demokrati kunde inte bestå i att en majoritet förtryckte en minoritet. Inte heller kunde ett socialistiskt parti skapa demokrati, ty socialismen kunde endast utvecklas där demokrati redan existerade, och demokrati kunde inte uppstå förrän nationen var mogen för den. En ”proletariatets diktatur”, som uppstått innan arbetarna lärt sig demokratiskt självstyre inom egna organisationer, skulle endast bli en diktatur av talare och litteratörer. Härifrån var steget inte långt till rekommendationen, att de socialistiska arbetarna skulle samarbeta med de radikala liberalerna för en vidgad demokrati på samhällslivets alla områden.⁴

Bernsteins ”revisionism” var ett försök att överbrygga den klyfta som existerade mellan SPD:s teori och praktik. Programmet och parollerna var dogmatiskt revolutionära; det dagliga arbetet i folkvalda församlingar och fackföreningar präglades av strävan att göra det bästa möjliga i situationen, d.v.s. förbättra villkoren inom det borgerliga samhällets ram. Att SPD:s ledare ändå tog häftigt avstånd från Bernstein kan endast förklaras med att ”den vetenskapliga socialismen” redan förvandlats till ideologi och blivit det sammanhållande bandet i en rörelse, där många olika viljor och tendenser gjorde sig gällande. Här är likheterna med dagens världskommunistiska rörelse slående. I praktiken har Moskva nödgats acceptera både polska, kinesiska och jugoslaviska experiment med socialismen, samtidigt som det i enhetens intresse fordrat en ovillkorlig bekännelse till en förment motsägelsefri ideologi.

Lenin hade förvisso sagt en hel del om ”revisionister”, men han skilde noga mellan Bernstein och dennes anhängare å ena sidan och män som Plechanov å den andra. Stalin kallade sina motståndare ”höger-” och ”vänsteropportunist”, ”förrädare” och ”folkfiender” och en hel del annat men inte ”revisionister”. Det är först i *Kommunist*s decembernnummer 1956, som Bernstein buntas ihop med Bucharin, Trotskij etc. och med alla de kommunister runt om i världen, som efter SUKP:s 20:e kongress börjat ifrågasätta Moskvans auktoritet, det sovjetiska samhällets föredömlighet och teorins allmänna tillämplighet. Med denna sammanställning kunde man bruka Lenins sakrosankta ord mot dagens motståndare.⁵

⁴ Edvard Bernsteins huvudarbeten, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie och Zur Theorie und Geschichte des Sozialismus*, publicerade 1899 resp. 1904 ligger till grund för referatet.

⁵ Påpekandet är hämtat från en ytterst läsvärd uppsats av George Denicke, *The Greater Danger: Revisionism or Dogmatism*, i: *The U.S.S.R. and the Future. An Analysis of the New Program of the CPSU*. Ed. by Schapiro, Leonard, London 1963. Så heter det också i sista upplagan av *Marxismen-leninismens grunder* (Moskva 1959): ”Revisionismen”, eller ”omprövningen” av marxismen, är enligt Lenin, ”en av de väsentligaste, om inte rentav den väsentligaste yttringen av borgerligt inflytande på proletariatet och borgerlig demoralisering av proletäerna.” (s.

”Revisionismen” som ”huvudfaran” i den kommunistiska världsrörelsen föddes alltså i en bestämd historisk situation. I februari 1956 hade SUKP:s 20:e kongress sanktionerat den parlamentariska vägen till socialismen och Chrusjtjov hållit sitt numera inte längre så hemliga tal mot Stalin och ”personkulten”, uppenbarligen ur stånd att förutse konsekvenserna. På sommaren samma år, sedan *State Department* publicerat en sent förnekad version av talet*, hade Togliatti, den främste av Västeuropas kommunister, tagit ordet ”polycentrism” i sin mun och antytt att både SUKP och det sovjetiska samhället i viss mån degenererat. Tito ansåg sig ha fått sin egen kritik av Stalin och stalinismen bekräftad och gick till häftiga attacker mot systemets representanter i Östeuropa. Gomulkas Polen med stöd av Kina — begärde full autonomi i inre angelägenheter. I Ungern gick man ett steg längre, då Imre Nagys regering inte bara sade sig vilja återställa den parlamentariska demokratin utan därtill gav till känna sin avsikt att utträda ur Warszawapakten. Svaret blev den ryska interventionen. I Västeuropa övergavs de kommunistiska partierna av stora skaror intellektuella.

1956 års händelser — och därför mycket av det som senare skulle kallas ”revisionism” — var i första hand en reaktion mot stalinismens praktik, inte mot kommunismens ideologi. Reaktionen kom från folkdjupen men också från partierna. Medan arbetare, bönder och intellektuella krävde frihet från allt slags förtryck vare sig detta utövades av Sovjetunionen eller de egna ledarna, var partiernas centralkommittéer naturligt nog mindre intresserade av att ge avkall på sin egen makt än att vinna oberoende av Moskva. ”Revisionister” stod sålunda mot ”revisionister”. Om Gomulka sedd från Moskvas horisont på hösten 1956 tedde sig som en ytterst radikal och farlig ”revisionist”, tedde sig de intellektuella i *Po Prostu*-gruppen minst lika farliga ur Gomulkas synvinkel.

Gomulka, Tito etc. krävde jämlikhet mellan partierna. Kolakowski, Djilas etc. krävde jämlikhet för individerna.⁶ ”Revisionismen” som en reaktion mot stalinismen är därför en företeelse som inte bara gäller de olika kommunistiska partiernas relationer till Moskva utan också de inre partiförhållandena och ytterst — förhållandet mellan partiet och allmänheten.

Sedan förhållandena i Östeuropa efter 1956 års omvälvningar stabiliserats, samlades de regerande kommunistpartierna till en konferens i Moskva, som i november 1957 undertecknade en deklARATION, i vilken man bl.a. sökte definiera ”den moderna revisionismen”.⁷ ”Revisionisterna”, framhöll deklARATIONEN, sökte framhålla marxismen-leninismen som ”föråldrad” och kväva dess ”revolutionära gnista”. De bestred den historiska nödvändigheten av ”proletariatets diktatur” och det kommunistiska partiets ledande roll liksom ”den proletära internationalismens principer”. Vidare förkastade de ”de leninska principerna” för partiuppbygget och framför allt ”den demokratiska centralismen”.

Skenbart hade deklARATIONEN överbryggat motsättningarna inom rörelsen, men i centrala frågor var enigheten mera verbal än verklig. Begreppet ”revolution” betydde inte samma sak i Moskva och Peking. Man hade delade meningar om vad ”proletär internationalism” innebar. Varje parti skulle självt få avgöra vilken fara som för dess del var den större — ”revisionismen” eller ”dogmatismen”. Dessa oklarheter skulle också återspeglas i den interna debatten. Efter 1957 har man rört sig med i detta sammanhang tre centrala begrepp: ”revisionism”, ”skapande marxism” och ”dogmatism”. Eftersom ”revisionism” och ”dogmatism” av (nästan) alla inblandade betraktas som invektiv, är det bara naturligt att den som för ordet framhäver sig själv som ”skapande

370)

* Talet finns i sin helhet på svenska: [Chrusjtjovs tal 1956](#) – Red

⁶ Jämför Kolakowski, Leszek, *Människan utan alternativ*, Sthlm, 1964, i synnerhet de båda kapitlen ”Ansvar och historia” samt ”Vad menas med 'vänster'”, jämte Djilas, Milovan, *Den nya klassen*, Sthlm, 1958, passim.

⁷ Texten till deklARATIONEN finns i svensk översättning i *Vår Tid*, 1957, nr 10.

marxist". Följaktligen uttrycker också den officiella partilinjen "den skapande marxismens" anda. Linjens kritiker — i eller utanför partiet — som anser att nytänkandet inte varit tillräckligt radikalt och utdömer linjen som "dogmatisk" tillbakavisas följaktligen som "revisionister". Kritiker som anser nyheterna alltför djärva blir i enlighet med denna logik "dogmatiker".

I samband med att förhållandena i Östeuropa efter 1956 års omvälvningar stabiliserades och den rysk-kinesiska konflikten djupnade, började i den ryska pressen "dogmatismen" ersätta "revisionismen" som "huvudfaran" för den kommunistiska rörelsen. Så till vida finns ett band mellan "revisionister" och "dogmatiker" som båda riktningarna opponerar mot Moskvas dominans. Men medan "revisionisterna" önskar en rörelse bestående av fullt oberoende partier, eftersträvade åtminstone de kinesiska "dogmatikerna" en fast sammanhållen rörelse, där Peking efterträtt Moskva som rörelsens centrum. Motsättningarna mellan Peking och Moskva omfattar emellertid många fler frågor än rörelsens organisation, varför begreppet "dogmatism" här kommit att betyda mycket mera än då begreppet appliceras på östeuropéer. I botten på den rysk-kinesiska konflikten ligger territoriella och ekonomiska motsättningar och, framför allt, oenighet om vilken politik man skall föra mot Förenta staterna. Även dessa motsättningar har klätts i ideologiska termer och därför kunnat uttryckas som former av "dogmatism" respektive "revisionism". Eftersom t.ex. Chrusjtjovs beskrivning av "imperialisterna" väsentligt avvek från Lenins, har det inte varit svårt för kineserna att stämpla Chrusjtjov själv och hans utformning av "den fredliga samlevnaden" som "revisionistisk". Också de väldiga inkomstklyftorna i det ryska samhället — introducerade av Stalin — har för kineserna blivit "revisionism". Men därmed har begreppet också blivit obrukbart för analytiska ändamål.

Vad vi i denna studie skall förstå med revisionismen är en process inom de kommunistiska partierna i högindustrialiserade, parlamentariskt styrda samhällen, karakteriserad av följande kännetecken:

1. Accepterandet av en gradualistisk, parlamentarisk väg till socialismen i kombination med ett avståndstagande från "proletariatets diktatur".
2. Demokratisering av partiets struktur, i realiteten ett övergivande av den leninistiska partiorganisationen och dess ersättande med en "öppen" organisation.
3. Hävdandet av partiets oberoende.

I stora drag har den revisionistiska utvecklingen följt ett likartat förlopp i hela Västeuropa.

1. Redan under perioden 1943/44-1947/48, då Stalin tycktes söka ett *modus vivendi* med västmakterna, accepterade flertalet västeuropeiska kommunistpartier i praktiken att arbeta för sina mål med parlamentariska medel. I flera fall blev de företrädare i regeringarna. I och med "det kalla krigets" utbrott ändrades parollerna men knappast politiken. Efter Stalins död 1953 började man åter diskutera "den fredliga vägen" och på SUKP:s 20:e kongress sanktionerades "den parlamentariska vägen" officiellt.

2. Stalins död, 1956 års händelser samt den rysk-kinesiska konflikten markerar olika stadier i partiernas frigörelse från det sovjetiska ledarskapet. Togliattis "testamente" från sommaren 1964 låter sig uppfattas som det italienska partiets självständighetsförklaring. Vid Chrusjtjovs fall i oktober 1964 ansåg flera partier det opportunt att ta avstånd från det sätt varpå Chrusjtjov avlägsnades från makten.

3. Partilivets demokratisering är ett jämförelsevis sent fenomen. I många västeuropeiska partier hade denna process knappast mer än börjat.

3. Tre hypoteser

Den mur av misstro kommunisterna mött i Västeuropa, då de sökt samarbete med andra partier, har väl inte alltid varit berättigad men den har sannerligen varit förklarlig. Ingen har såsom Lenin framhävt vikten av att ett kommunistiskt parti aldrig får uppge sin sanna karaktär. Men detta får inte hindra partiet från att använda sig av den i varje situation lämpligaste taktiken:

”Verkliga revolutionärer bröt för det mesta nacken av sig när de började skriva 'revolution' med stora bokstäver och upphöja revolutionen till något nästan gudomligt. De började förlora fattningen, förlora förmågan att nyktert och kallblodigt överväga, avväga, pröva i vilket ögonblick, under vilka omständigheter och på vilket verksamhetsområde man måste förstå att övergå till reformistiskt handlande.”⁸

De kommunistiska partierna har läst sin Lenin. En ”reformistisk” politik enbart tillåter inte slutsatsen att en revisionistisk process är i gång. Om däremot den ”reformistiska” politiken ackompanjeras av korresponderande uttalanden av ideologisk natur och av förändringar i själva partiorganisationen, är det troligt att en revisionistisk process initierats. Detta av flera skäl. Ytterst är det ideologien som håller partiet samman. På ett helt annat sätt än taktiska frontförskjutningar äventyrar nya ideologiska ”sanningar” den inre sammanhållningen. Ideologisk renlärighet har till yttermera visso varit en förutsättning för partiets status som kommunistiskt parti. Härtill kommer sådana bevekelsegrunder som att kommunisterna i alla västeuropeiska länder haft behov av att ideologiskt avgränsa partiet mot socialdemokratins vänsterflygel.⁹

Ett parti, berett för revolutionär aktion, kräver otvivelaktigt en annan organisatorisk struktur än ett vanligt parlamentariskt parti. Ett leninistiskt parti som i ord betygar sin vilja att gå den parlamentariska vägen men bibehåller sin ursprungliga organisation kan med rätta misstänkas för dubbelspel.

En revisionistisk process kännetecknas därför av en ”reformistisk” politik ackompanjerad av korresponderande förändringar av ideologi och organisation.

Det faktum, att så gott som samtliga kommunistiska partier i högindustrialiserade, parlamentariskt styrda stater under efterkrigstiden faktiskt om också inte alltid teoretiskt accepterat den parlamentariska, gradualistiska vägen till socialismen och att man gjort detta redan innan den parlamentariska vägen sanktionerats i Moskva, tillåter oss att uppställa

Hypotes 1: I högindustrialiserade, parlamentariskt styrda stater verkar den nationella miljön i riktning mot acceptandet av en gradualistisk, parlamentarisk väg till socialismen.

Den parlamentariska vägen, d.v.s. socialismens genomförande på parlamentarisk väg innebär en anpassning till den nationella miljön. Då Kommunistiska internationalen upprättades, utgick man från att socialismen kunde segra endast om proletariatet i alla länder förenade sig i en centralt dirigerad organisation med en för hela rörelsen gemensam taktik och strategi. Då man på 1940-talet började betona betydelsen av den nationella miljön blev centralt dirigeringen ett hinder. I kravet på den egna vägen till socialismen finns därför ett inbyggt krav på större frihet inom den världskommunistiska organisationen.

Hypotes 2: Den parlamentariska vägen till socialismen förutsätter självständigt handlande partier.

⁸ Citerat efter *Der Sowjetkommunismus, Dokumente*, I, s. 62.

⁹ Ett kinesiskt memorandum, överlämnat till ryssarna vid Moskvakonferensen på hösten 1957, kan tjäna som illustration till vad som sagts i detta stycke. Bakgrunden är att den ryska delegationen vid konferensen i den gemensamma deklARATIONEN endast ville nämna den fredliga vägen till socialismen medan kineserna fordrade att också den våldsamma revolutionen skulle upptas. **Se Bilaga kap 1 – kinesiskt memorandum (nedan)**

Det traditionella leninistiska partiet uppfattade sig självt såsom varande i krig med det borgerliga samhället; icke så det parti som i princip accepterat de parlamentariska spelreglerna. Krigstillståndet fick en gång motivera den disciplin och den maktkoncentration som karakteriserade det leninistiska partiet. Sedan krigstillståndet hävts är det endast naturligt att den leninistiska partiorganisationen sätts ifråga, i synnerhet som denna av allmänheten uppfattas som odemokratisk.

Hypotes 3: Accepterandet av parlamentarismen på den nationella nivån leder till krav på inre partidemokrati.

4. Källmaterial

De framställningar som behandlar SKP är få och i mycket hög grad färgade av tidsandan och författarens egen politiska hållning. I största möjliga utsträckning har jag därför sökt bygga framställningen på primärkällor — kommunistiska tidningar och tidskrifter, av partiet eller dess förlag publicerade böcker och broschyrer jämte en del stencilrat material för partimedlemmarnas egen konsumtion. Endast i undantagsfall har jag refererat till intervjuer.

Vad beträffar utvecklingen inom andra kommunistiska partier stöder jag mig i stor utsträckning på bearbetningar men också på delvis omfattande studier av dokumentärmaterial; detta sista gäller i hög grad för framställningen av SUKP:s 20:e kongress och den rysk-kinesiska konflikten.

Tolkningen av källmaterialet har ofta varit besvärlig. Den riktning inom källkritiken som går under beteckningen ”kremlologi”¹⁰ är endast i begränsad utsträckning användbar på partier som det svenska, där den ideologiska fostran enligt partiets egna, med jämna mellanrum framförda beklaganden, inte är vad den borde vara. Detta begränsar möjligheten att översända ”esoteriska” budskap. Behovet därför torde också vara begränsat i ett litet parti. Exempel finns dock, framför allt från månaderna före 1953 års partikongress, då Set Persson utsattes för en rad förtäckta angrepp i partipressen.

Artiklar, tal etc. av ledande partimedlemmar har jag, då annat ej angivits, uppfattat som uttryck för den aktuella partilinjen. Detta berättigas av partiets traditionella hållning att utåt förete en obruten front. Efter 1964, då de starka motsättningarna inom partiet jämförelsevis fritt fått komma till uttryck i pressen, har ”partilinjen” varit svårare att klarlägga. Också partiledarens uttalanden från denna period har jag tagit med reservation och endast låtit partistyrelsens ord gälla som partiets.

En speciell svårighet som inställer sig vid tolkningen av allt kommunistiskt material är skribenternas upplevda eller påtvingade behov att presentera sina teser som fullödiga uttryck för en ”korrekt” tillämpad marxism-leninism. Upplinjeringen av en ny politik åtföljs som regel av talrika citat ur klassikerna och försäkringar om författarens eller partiets trohet mot marxism-leninismens ”principer”. Alltid kan författarna inte vara i god tro. Men de har vissa hänsyn att ta. Här skall erinras om att SKP under sin ännu icke 50-åriga historia undergått fem sprängningar: 1921, 1924, 1929, 1953 (då Set Persson utstöttes och senare samlade sina anhängare i SKA) samt 1964 och därefter, då en rad kända kommunister lämnat partiet eller bildat fraktioner inom dess ram. Vid samtliga dessa tillfällen har sprängningarna förorsakats av ideologiskt färgade motsättningar. Då partiledningen yttrar sig i tal eller skrift, är den säkerligen medveten om att en bokstavstrogen falang i det egna partiet eller i andra prövar dess rättrohet, och att eventuella förlöpnings senare kan komma att vändas emot den. Om partiledningen samtidigt är ute för att vinna allmänheten för partiet och detta är oundvikligt när man givit sig in i striden om väljarna —

¹⁰ För en diskussion av kremlologins möjligheter, se metodkapiteln i Rush, Myron, *The Rise of Khrushchev*, Wash. 1958, och Zagoria, Donald, S., *The Sino-Soviet Conflict 1956-1961*, Princeton, N.J. 1962.

måste den också ta hänsyn till allmänhetens i regel ytterst negativa inställning till leninismens världsbild. Dessa två typer av adressater torde ofta betinga den i många kommunistiska uttalanden så vanliga ambivalensen, vilken av misstänksamma motståndare ofta tas som intäkt för att ingenting ändrats i kommunismens ”verkliga” karaktär. Denna uppfattning har naturligtvis många gånger varit berättigad, men den behöver inte vara det. Därför ger heller inte internt partimaterial med nödvändighet en ”sannare” bild av partiledningens intentioner än det offentligt tillgängliga. Stundom, synes det mig, har ”renlärigheten” i SKP:s ideologiska uttalanden varit ett sätt för partiledningen att skapa det nödvändiga alibit för en ”revisionistisk” politik man bestämt sig för av praktiskt-politiska skäl. Detta är givetvis en gissning, men, synes det mig, en gissning på goda grunder.

Bilaga kap 1 – kinesiskt memorandum

I. I fråga om övergången från kapitalism till socialism skulle det vara smidigare att omnämna bägge möjligheterna, fredlig övergång och icke fredlig övergång, än enbart den ena, och detta skulle ställa oss i en position i vilken vi kan ha det politiska initiativet vid varje tidpunkt.

1. Omnämmandet av möjligheten till fredlig övergång visar att användandet av våld för oss i första hand är en fråga om självförsvar. Detta sätter de kommunistiska partierna i de kapitalistiska länderna i stånd att undvika attacker som riktas mot dem i denna fråga, och är politiskt fördelaktigt — fördelaktigt då det gäller att vinna massorna och även då det gäller att beröva bourgeoisien dess förevändning för attacker av ovan nämnt slag och isolera den.

2. Om praktiska möjligheter för fredlig övergång skulle uppstå i enskilda länder i framtiden, när det internationella eller inrikespolitiska läget förändras drastiskt, skulle vi i rättan tid kunna utnyttja möjligheten att vinna massornas stöd och lösa problemet om statsmakten med fredliga medel.

3. Icke dess mindre bör vi inte låta denna önskan om fredlig övergång binda oss. Bourgeoisien kommer inte att lämna historiens scen frivilligt. Detta är en av klasskampens allmänna lagar. Proletariatet och det kommunistiska partiet bör inte i något land i något avseende slappna i sina förberedelser för revolution. De måste alltid vara beredda att slå tillbaka kontrarevolutionära angrepp och att, i revolutionens kritiska ögonblick, då arbetarklassen griper statsmakten, störta bourgeoisien med väpnat våld, om den tillgriper väpnat våld för att undertrycka folkets revolution (allmänt talat är det oundvikligt att bourgeoisien kommer att göra detta).

II. I den internationella kommunistiska rörelsens nuvarande läge är det ur taktisk synpunkt fördelaktigt att hänvisa till önskan om en fredlig övergång. Men det skulle vara olämpligt att överbetona möjligheten till fredlig övergång. Skälen härtill är:

1. Möjlighet och verklighet, önskemålet och huruvida det kommer att uppfyllas eller inte, är två skilda saker. Vi bör omnämna att vi önskar fredlig övergång, men vi bör inte sätta vårt hopp huvudsakligen därtill och bör därför inte överbetona den sidan av saken.

2. Om man lägger för stark tonvikt på möjligheten till fredlig övergång, och särskilt på möjligheten att gripa statsmakten genom att vinna en majoritet i parlamentet, riskerar man att försvaga den revolutionära viljan hos proletariatet, det arbetande folket och det kommunistiska partiet och att avvärja dem ideologiskt.

3. Så vitt vi vet finns det ännu inte ett enda land i vilket möjligheten till fredlig övergång har någon praktisk betydelse. Även om denna möjlighet är en smula mera påtaglig i ett särskilt land, är det ändå olämpligt att överbetona den emedan detta inte överensstämmer med verkligheten i det överväldigande flertalet länder. Skulle en sådan möjlighet verkligen uppstå i något land,

måste det kommunistiska partiet där å ena sidan sträva att ta den till vara och å andra sidan ständigt vara berett att slå tillbaka bourgeoisins väpnade angrepp.

4. Bourgeoisins reaktionära natur kommer inte att försvagas och inte heller kommer den att låta sig sövas av att man betonar möjligheten till fredlig övergång.

5. Inte heller kommer ett betonande av denna möjlighet att göra de socialdemokratiska partierna mera revolutionära.

6. Detta betonande kommer inte heller att leda till att de kommunistiska partierna växer sig starkare. Tvärtom, om vissa kommunistiska partier såsom resultat härav skulle ställa sina revolutionära drag i skymundan och till följd därav i folkets ögon förväxlas med de socialdemokratiska partierna, skulle de endast försvagas.

7. Det är mycket svårt att samla krafter till och förbereda en revolution, och den parlamentariska kampen är när allt kommer omkring jämförelsevis lätt. Vi måste till fullo utnyttja den parlamentariska kampformen, men dess roll är begränsad. Vad som är viktigast är att utföra det hårda arbetet för att samla de revolutionära styrkorna.

III. Att uppnå en majoritet i parlamentet är inte detsamma som att krossa den gamla statsapparaten (huvudsakligen de väpnade styrkorna) och upprätta en ny statsapparat (huvudsakligen väpnade styrkor). Därest bourgeoisins militär-byråkratiska statsapparat inte krossas, kommer en parlamentarisk majoritet för proletariatet och dess pålitliga bundsförvanter antingen att vara omöjlig (därför att bourgeoisien när helst så är nödvändigt kommer att ändra författningen för att underlätta konsolideringen av sin diktatur) eller opålitlig (val kan t.ex. förklaras ogiltiga, kommunistiska partiet kan bli ställt utanför lagen, parlamentet kan bli upplöst, etc.).

IV. Fredlig övergång till socialismen får inte tolkas så som innebärande övergång endast genom en parlamentsmajoritet. Huvudfrågan är frågan om statsapparaten. På 1870-talet var Marx av den uppfattningen, att det fanns en möjlighet att uppnå socialism på fredlig väg i England därför "att England vid den tiden var ett land i vilket militarism och byråkrati var mindre utpräglade än i något annat land". Under en period efter Februarirevolutionen hoppades Lenin, att revolutionen, genom förverkligande av parollen "all makt till sovjeterna", skulle utvecklas och segra på fredlig väg därför att vid den tidpunkten "vapnen befann sig i händerna på folket". Varken Marx eller Engels menade att den gamla statsapparaten kunde användas för att genomföra den fredliga övergången. Lenin utvecklade upprepade gånger Marx' och Engels' berömda uttalande: "Arbetarklassen kan inte helt enkelt ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna syftemål."

V. De socialdemokratiska partierna är inte socialistiska partier. Med undantag för vissa vänsterflyglar är de partier, som tjänar bourgeoisien och kapitalismen. De är en variant av de borgerliga politiska partierna. I fråga om den socialistiska revolutionen är vår ståndpunkt i grunden skild från de socialdemokratiska partiernas. Denna skillnad får inte skymmas bort. Att skymma bort denna skillnad är bara att hjälpa de socialdemokratiska partiledarna att vilseleda massorna och hindrar oss från att vinna massorna undan de socialdemokratiska partiernas inflytande. Det är emellertid odiskutabelt mycket viktigt att stärka vårt arbete vad de socialdemokratiska partierna angår och att söka upprätta enhetsfront med deras vänster- och mellangrupper.

VI. Detta är vår uppfattning i denna fråga. Vi har skilda åsikter i denna fråga, men av olika hänsyn uttalade vi inte våra åsikter efter Sovjetunionens kommunistiska partis 20:e kongress. Eftersom nu en gemensam deklaration ska utges måste vi klargöra våra åsikter. Detta behöver emellertid inte hindra oss att komma fram till ett gemensamt språk i deklarationsförslaget. För att visa en förbindelse mellan formuleringen i denna fråga i deklarationsförslaget och formuleringen

från Sovjetunionens kommunistiska partis 20:e kongress, går vi med på att såsom grundval ta det förslag, som Sovjetunionens kommunistiska partis Centralkommitté i dag framlagt, men kommer att föreslå ändringar på vissa punkter. (*Hur meningskiljaktigheterna mellan oss och SUKP:s ledning uppkommit och utvecklats. Kommentrar (1) till SUKP:s Centralkommittés öppna brev av redaktionerna för "Folkets Dagblad" och "Röda fanan" den 6 september 1963. Översättn. från kinesiskan. Sthlm [1963], s. 52.*)

II. Från opposition till subordination

När SKP firat sina jubiléer har det angivit 1917 som sitt födelseår. Även om flertalet forskare godtagit denna historieskrivning och liksom Sven Rydenfelt ansett den vara ”naturlig” och ”riktig”, är den både formellt och reellt diskutabel.¹ Formellt, därför att det nuvarande SKP leder sitt ursprung från en minoritetsgrupp, som, anförd av Hugo Sillen, 1929 bröt sig ut ur partiet. Reellt, därför att varken *Sveriges socialdemokratiska vänsterparti* (SSV) eller det av Höglund och Kilbom anförda kommunistiska partiet var leninistiska organisationer i den mening vi ovan använt begreppet. Att denna uppfattning också varit den förhärskande inom SKP framgår med all önskvärd tydlighet av de officiella partihistorikerna.² Det förtjänar också nämnas att ingen av 1917 års ledande män fanns med i det SKP som bildades i månadsskiftet november—december 1929.

Det var ”Sillénkommunisterna” som officiellt erkändes av Komintern, och allt talar för att brytningen kom till stånd på Internationals initiativ. Därmed är naturligtvis inte sagt att SKP helt saknar rötter i svensk arbetarrörelse.

1. Den socialdemokratiska vänsteroppositionen före 1917

SAP startade som ett revolutionärt parti i starkt beroende av tysk marxism, även om den konstituerande kongressen 1889 inte ville utesluta möjligheten av en fredlig övergång till socialismen i Sverige. Detta kan naturligtvis uppfattas som en taktisk fint; det kan också uppfattas som ett utslag av samma tveksamhet som Marx och Engels gav uttryck för då de ställdes inför frågan om varje revolution måste bli blodig. Troligt är väl att man var tveksam. Tveksamheten kom framför allt till uttryck i hållningen till frågan om arbetarklassens beväpning: man diskuterade frågan men man företog inga åtgärder.

Reformismen vann tidigt insteg i rörelsen. 1896 publicerade Hjalmar Branting sin broschyr om *Rösträtt och arbetarrörelse* med dess tämligen klara bekännelse till parlamentarismen. Sedan dröjde det inte länge förrän SAP slog in på en praktisk, reformistisk politik.³

Naturligtvis kunde denna vändning inte passera utan motstånd. Till opponenter hörde den gamle August Palm liksom den unge bildstormaren Hinke Bergegren, vars högröstade språkrör *Brand* hann ställa till med mycken förtret för partiledningen, innan Bergegren år 1908 uteslöts ur SAP. Men därmed var inte all opposition tystad. Medan partiets majoritet gick åt höger, gick *Socialdemokratiska ungdomsförbundet* (SU) med mycket bestämda steg åt vänster. Dess tidning,

¹ Rydenfelt, Sven, *Kommunismen i Sverige*, Kristianstad, 1954, s. 48. Annan åsikt hos Meurling, Per, *Kommunismen i Sverige*, Sthlm, 1950, s.13f. [marxistarkivet: [Kommunismen i Sverige](#)]

² Ett citat ur Wretling, Arvid, *Kommunistiska partiet 20 år*, Sthlm, 1937, belyser påståendet [[Kommunistiska partiet 20 år : En kort historik](#)]. Om 1917 års män skriver han (s. 14):

”Utan att förneka förtjänsterna hos vänsterns ledare och den stora betydelsen av deras kamp mot den socialdemokratiska högerns opportunistiska politik kvarstår dock det faktum, att de trots allt genom sin vacklan bidrog till att konservera oklarheten och hindra de revolutionära arbetarnas strävan att skapa ett verkligt revolutionärt parti redan från det ögonblick den organisatoriska brytningen med socialdemokratin blev ett faktum.”

Samma åsikter deklarerar Sven Linderot i uppsatsen ”Partiet 15 år” (återgiven i Linderot, Sven, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid*, Sthlm, 1949, s. 163) och det är genomgående tema i samlingsverket *Mellan världskrigen*, Sthlm, 1942, där förutom Linderot och Wretling också Gunnar Öhman, Hugo Sillen, Erik Karlsson, Gustav Johansson, Hilding Hagberg och Knut Olsson givit sina synpunkter på partiets historia. Vid 40-årsjubileet 1957 var kritiken mera dämpad. Se Knut Bäckströms båda uppsatser ”Kommunistiska partiets förhistoria” och ”Arbetarna och kommunistiska partiet”, *Vår Tid*, 1957, nr 4, s. 129 resp. 1957, nr 5, s. 165, samt samlingsverket *40 år i kamp för socialismen*, Sthlm, 1957, s. 28-29.

³ Se framför allt Tingsten, Herbert, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, I, Sthlm, 1941.

Stormklockan, blev den socialdemokratiska vänsterns främsta organ.⁴ 1912 tillkom som en fraktion inom partiet den s.k. Socialdemokratiska vänsterföreningen, bland vars mera framträdande medlemmar märktes de senare ledarna för SSV, Zeth Höglund, Carl Lindhagen, Fredrik Ström och Ivar Vennerström. Utan att vara revolutionär var denna vänsterfalang otåligare och mindre övertygad om parlamentarismens välsignelser än partiledningens majoritet, som man ansåg alltför kompromissvillig i framför allt rösträtts- och försvarsfrågan.

I ungdomsförbundet hade antimilitarismen mycket starka rötter. I Sverige som annorstädes kom internationalens sammanbrott vid krigsutbrottet 1914 som en våldsamt chock för de unga socialisterna. Självfallet skulle de efter Brantings Kisa-telegram, som innebar ett faktiskt erkännande både av Hammarskjöld-ministären och upprustningen, ha svårt att acceptera partilinjen. När försvarsanslagen 1915 behandlades i riksdagen var sprickan alltför djup för att låta sig överbryggas. Sedan den värsta chocken lagt sig började SU driva sin egen politik. I september 1915 lät förbundet representera sig vid Zimmerwaldkonferensen, där de båda svenska delegaterna, Zeth Höglund och Ture Nerman anslöt sig till den av Lenin anförda vänstern. Lenin ville förvandla stormaktskriget till ett revolutionärt inbördeskrig. Sedan vänsterns resolutionsförslag förkastats organiserade den sig som en fraktion inom Zimmerwald-internationalen. Som ett kuriosum kan nämnas att det första ekonomiska bidraget till denna fraktion, 200 svenska kronor, kom från SU.⁵

För den socialdemokratiska oppositionen i Sverige, pacifistisk som den i stor utsträckning var, torde Zimmerwald-vänsterns radikalism ha varit en alltför stark brygd, vilket väl är förklaringen till att Höglund och Nerman vid hemkomsten förteg sin anslutning till Lenin. Den fredskongress, som ungdomsförbundet mot partiets förbud inkallade på våren 1916, manade heller inte till revolutionärt krig. Dess paroll var — tvärtom — ”fred till varje pris”. Med utomparlamentariska massaktioner ville man gå till kamp mot krigsaktivisterna.

Fredskongressen framkallade den definitiva brytningen inom partiet. De socialdemokrater som solidariserat sig med SU lämnade både *Social-Demokraten* och partistyrelsen. SAP:s kongress i februari 1917 kunde endast bekräfta brytningen genom att utesluta oppositionen. Med oppositionen följde praktiskt taget hela ungdomsförbundet.

2. Sveriges socialdemokratiska vänsterparti

Det var en mycket heterogen samling politiker som i maj 1917 bildade *Sveriges socialdemokratiska vänsterparti*. Vennerström var i första hand pacifist, Carl Lindhagen humanist, Fabian Månsson var djupt förankrad i gammal svensk bondedemokrati, och Zeth Höglund själv var i alla händelser ingen dogmatisk revolutionär. Vad man hade gemensamt var oppositionen mot SAP-ledningen.

15 riksdagsmän och över 500 arbetarkommuner med cirka 20 000 medlemmar anslöt sig till det nya partiet.

Ehuru SSV föddes i ett ögonblick då nöd och dyrtid skapade oro i de svenska arbetarleden, kan SSV:s första program knappast kallas revolutionärt, än mindre leninistiskt. Lindhagen, som spelade en dominerande roll i programkommissionen, önskade utforma stadgar och program utan

⁴ *Stormklockans* hela historia är nära förknippad med ytterlighetsriktningarna inom svensk arbetarrörelse. Tidningen startades av Stockholms socialdemokratiska ungdomsklubbar i december 1908, blev 1910 SU:s officiella organ och efter partisprängningen 1917 språkrör för *Vänstersocialistiska ungdomsförbundet*. Både 1924 och 1929 stödde tidningen den Moskvatrogna falangen. Efter 1929 har dess inflytande stadigt minskat. Från 1935 utkom tidningen med två nummer per månad, från 1945 med ett nummer och från 1953 blev tidningen en kvartalstidskrift. Numera synes den uppträda endast tillfälligt.

⁵ Nerman, Ture, *Kommunisterna*, Sthlm, 1949, s. 23. [marxistarkivet: [Kommunisterna](#)]

rigorism. Han hade reagerat starkt mot den ”maktfilosofi”, som också bemäktigat sig ”de demokratiska rörelserna” och ville för den skull undvika allt som hade smak av ledarvälde och majoritetsförtryck. Först sedan partiet i sina egna led skapat den fullständiga demokratin, kunde det göra anspråk på att visa vägen för andra:

”*Icke ledarvälde*, som urartar till auktoritetstro och minoritetsförtryck, dödande rörelsens livsnerv, den andliga friheten, eller steltnar till ofruktbar byråkrati, utan allenast arbetarmassornas egen växande insikt, kraft och förmåga att taga sina öden i egna händer är vägen till målet. Den utomparlamentariska massaktionen är *ett nödvändigt komplement* i våra dagars klasskamp till den parlamentariska verksamhet, som *icke ensam* är tillräcklig att föra arbetarklassen till seger. Massaktionen, som betingas av klasskampens växande omfattning och tillspetsning, är ägnad att utveckla den enskildes självansvar och solidaritetskänsla och medför därigenom ett moraliskt krafttillskott av största betydelse till den socialistiska rörelsen, som för sin framgång måste bygga på en sedligt och andligt stärkt arbetarklass.” (Kurs. min)⁶

Ehuru SSV:s ledande krafter mottog budet om Oktoberrevolutionen med sympati och t.o.m. försvarade konstituentens upplösning,⁷ hade SSV vid denna tid föga gemensamt med Lenins bolsjevik. Man gjorde heller inget försök att utnyttja de revolutionära stämningar som vid denna tid onekligen förelåg i Sverige. Men inom *Vänstersocialistiska ungdomsförbundet* fanns krafter som önskade en mera målmedveten revolutionär politik, och redan på partiets andra kongress i juni 1918 kom motsättningarna upp till ytan. Höglunds försök att definiera partiet som både revolutionärt och parlamentariskt var ett kompromissförsök, som, ställt inför de 21 tesernas ultimatum, var dömt att misslyckas.

Partiets tredje kongress i juni 1919 hade anslutit SSV till Komintern. Helt gnisselfritt hade detta inte gått. Den avgörande kraftmätningen mellan partiets olika flyglar kom dock först med publiceringen av ”de 21 teserna” med deras stränga krav på disciplin i partierna och i internationalen. Före den kongress i mars 1921, som skulle anta eller förkasta teserna, verkställdes en omröstning inom partiet; för godkännandet röstade 4 318 medlemmar medan 2 041 röstade mot.⁸ Med tanke på frågans vikt var valdeltagandet inte överväldigande stort; partiet uppgav vid denna tid sitt medlemstal till över 20 000.

Fjärde partikongressen i mars 1921 beslöt så med 173 röster mot 34 att ansluta partiet till Komintern. Minoriteten ansågs därmed utesluten. Efter ett halvhjärtat försök att operera med ett fristående, vänstersocialistiskt parti, återförenades minoriteten år 1923 med SAP.

De 21 teserna förutsåg bl.a. att de anslutna partierna skulle överge sina tidigare namn och kalla sig kommunistiska sektioner av Komintern. Vidare skulle programmen anpassas till teserna. I det nya program som kongressen nu antog, hette det, att man betraktade ”de arbetande massornas utomparlamentariska direkta aktioner som vägen till klassamhällets störtande och socialismens genomförande”. Man varnade för ”borgerligt-demokratiska och reformistiska illusioner”, eftersom den borgerliga demokratin endast var ett klassvälde i beslöjad form och som sådan oduglig, när det gällde slutuppgörelsen med det kapitalistiska systemet. I den utsträckning partiet deltog i de parlamentariska församlingarna, gjorde den detta för att där bevaka arbetarklassens intresse och utnyttja de möjligheter till revolutionär propaganda som dessa talarstolar erbjöd. Programmet betonade ”uttryckligen” att den parlamentariska kampen måste underordnas de utomparlamen-

⁶ Citerat efter Bäckström, Knut, *Socialismens programfrågor*, Sthlm, 1943, s. 122.

⁷ Almgren, Ola, *Vänstersocialistiska synpunkter på bolsjevikrevolutionen 1917-1918*. Uppsats för proseminariet i statskunskap, Uppsala, 1964. Stencil.

⁸ Nerman, Ture, op.cit., s. 167.

tariska ”massaktionerna”.

Om våld eller inte skulle behöva tillgripas berodde enbart på motståndarna, och då erfarenheten visade att borgarklassen försvarade sina privilegier med alla till buds stående medel, ansåg partiet att revolutionens genomförande med ”minsta möjliga antal offer” krävde arbetarklassens beväpning. Därtill förklarade programmet att partiet med alla krafter skulle stödja bildandet av soldatråd.

Proletariatets diktatur var ett ”nödvändigt genomgångsled” till socialismen. Självfallet vilade organisationen på den demokratiska centralismen.⁹

Därmed var SKP — på papperet — ”ett revolutionärt parti både till medel och mål”. I verkligheten tycks man inte ha företagit några åtgärder för att utnyttja den revolutionära flodvåg, som enligt programmet var omedelbart förestående. Inte heller synes kongressen helt ha varit införstådd med vad Lenin menade med ”demokratisk centralism” och disciplin i största allmänhet. Sålunda hörde Höglund själv till dem som menade att partiets namnbyte t.v. kunde anstå, och i partiets ”grundlagar” varnades uttryckligen för att centraliseringen lätt kunde leda till maktfullkomligt ledarvälde om icke tillbörlig vaksamhet iakttogs.

3. Sektionernas bolsjevisering

1923 började det bli klart också för de mest optimistiska revolutionärerna att de förhoppningar man hyst vid krigsslutet om en omedelbart förestående världsrevolution varit en illusion. I Sovjetunionen avvecklades krigskommunismen och ”den nya ekonomiska politiken” tog vid med koncessioner åt kulaker och främmande kapitalister. Stalin lanserade teorin om ”socialismen i ett land” och Trotskij manövrerades ut.

Komintern slog in på en ”högerkurs”. Det gällde nu att arbeta på lång sikt, söka samarbeta med socialdemokratin för aktuella s.k. delkrav och i övrigt bygga ut organisationen. Betecknande för den organisatoriska utvecklingen under 1920-talet är den till ytterlighet gående centraliseringen av makten inom Komintern och bolsjeviseringen av de olika sektionerna. Denna utveckling kan följas från kongress till kongress. Kulmen nåddes på sjätte kongressen 1928.

De stadgar som då antogs betecknar Komintern som ett enhetligt kommunistiskt världsparti med uppgift att upprätta proletariatets världsdiktatur och en världsunion av socialistiska sovjetrepubliker. Mellan kongresserna var exekutivkommittén världspartiets ledande organ med uppgift att leda och kontrollera sektionernas verksamhet. Till dess befogenheter hörde rätten att utesluta enskilda medlemmar och hela partier från Komintern. Sektionerna var förpliktade att, allt i enlighet med den demokratiska centralismens principer, även i detaljer rätta sig efter exekutivens beslut; på egen hand fick de varken bestämma sina program eller tidpunkten för sina kongresser. Från exekutiven utsända delegater skulle ha fritt tillträde till alla möten och sammankomster i sektionerna.

Ideologiens dogmatisering och de utsända Kominterndelegaternas pekpinnar blev i längden mera än den självständige Höglund orkade med. Inom partiledningen var irritationen över de tyska och finländska Kominterndelegaternas uppträdande allmän.¹⁰ Redan på partikongressen 1922 hade Höglund vissa svårigheter med partiets vänster, och 1923 utbröt en öppen strid. Ytterst gällde denna förhållandet mellan sektionerna och Kominterns ledning, men för en tid kom också religionsfrågan att spela en stor roll, då Höglund mot Kominterns anatema försvarade Kata

⁹ Programmet finns återgivet i bl.a. Bäckström, Knut, *Socialismens programfrågor*, s. 127 f.

¹⁰ Kilbom, Karl. *Cirkeln slutet. Ur mitt livs äventyr*. III. Sthlm, 1955, s. 12 f. och s. 15 f. [[Cirkeln slutet](#)]

Dahlströms rätt att också propagera för sin religiösa övertygelse. På sin kongress i november 1924 uteslöt SKP Zeth Höglund och gruppen kring honom. Därmed hade nästan alla 1917 års ledande män lämnat partiet.

Liksom minoriteten från 1921 års kongress sökte också Höglund och hans anhängare upprätthålla ett oberoende vänstersocialistiskt parti innan de 1926 återinträdde i SAP.

I SKP:s egen historieskrivning betraktas sprängningen 1924 som en betydelsefull händelse i SKP:s utveckling mot ett ”parti av ny typ”. Men även om de män som nu övertog ledningen — Karl Kilbom, Oskar Samuelsson och Nils Flyg — var mera ”Moskvatrogna” än Höglund och gruppen kring honom, var de ännu icke några viljelösa eftersägare. Således var Kilbom och männen kring honom alls inte övertygade om att den ryska politiken i allo var riktig, men de trodde att Sovjetunionen var ”den internationella arbetarklassens främsta värn”. Därför var de också beslutna att försvara Sovjet. Det var många, berättar Kilbom, som hade velat följa Höglund 1924. Att man inte gjorde detta berodde på att man dels inte trodde det fanns plats för ett parti mellan socialdemokrater och kommunister, dels därför att man inte ville låta den slaviskt Kominternrogne Hugo Sillén bli partiledare.¹¹

Den aktuella ”högerlinjen” i Kominterns politik gjorde det möjligt för Kilbom att under några år tämligen friktionsfritt samarbeta med Moskva; själv var han f.ö. en flitigt anlita Komintern-delegat. Administrativt begåvad använde han en stor del av sin energi till att bygga upp partiets organisation — som dock aldrig hade någon hemlig avdelning — och tidningar. Hans framgångar var anmärkningsvärda. Medan kommunismen allmänt gick tillbaka i Europa, kunde den i Sverige notera vackra framgångar. I 1928 års andrakammarval fördubblade SKP sina röster. *Folkets Dagblad* kunde stadigt öka sin upplaga. Däremot lyckades inte Kilbom i sina försök att — allt i enlighet med Kominterns direktiv — infiltrera och spränga den svenska fackföreningsrörelsen.¹²

Den nya ”vänsterkurs” som inaugurerades med Kominterns sjätte kongress var början till slutet på den kilbomska epoken i SKP. Enligt den nya linjen stod den kapitalistiska världen inför en ny ekonomisk kris (vilket den faktiskt gjorde) med växande motsättningar mellan de kapitalistiska staterna inbördes och mellan de kapitalistiska staterna och Sovjetunionen. Kilbom, Flyg och Samuelsson trodde varken på krisen eller på anklagelsen att Sverige var ett ”imperialistiskt” land som deltog i sammansvärjningen mot Sovjetunionen. Detta var mera än exekutivkommittén kunde tåla. Den 8 oktober 1929 meddelade en EKKI-delegation i Stockholm att Kilbom och hans närmaste anhängare ”suspenderats”. Därmed var den tredje partisprängningen ett faktum.¹³

4. Partiet av ”ny typ”

Vid de båda tidigare partisprängningarna hade majoriteten gått åt vänster. Denna gång gick den åt höger, och trots Sillénfalangens häftiga protester behöll man partinamnet.¹⁴ Fram till 1934 hade Sverige därför två kommunistiska partier som uppgav sig vara sektioner av Komintern. 1934 resignerade Kilbom och partiet döptes om till *Socialistiska partiet*. Detta sprängdes 1937 och leddes sedan av Nils Flyg i nazistisk riktning. Kilbom och hans anhängare vann inträde i SAP.

Sillénkommunisterna kallade de sina till en partikongress i månadsskiftet november—december

¹¹ Ibid., s. 10. Se också dens., *I hemligt uppdrag. Ur mitt livs äventyr II*, Sthlm, 1954, s. 283 f. [[I hemligt uppdrag](#)]

¹² Casparsson, Ragnar, *LO. Bakgrund, utveckling, verksamhet*, Sthlm, 1966, s. 229 f.

¹³ Kilbom, Karl, *Cirkeln slutet*, s. 182.

¹⁴ Enligt Nerman, Ture, op.cit., s. 174 f. beräknade Kilbomsfalangen att den vid sprängningen erhöll 11 000 av det gamla partiets medlemmar medan 4 000 följde Sillén. Senare har SKP uppgivit att Kilbom endast åtföljdes av 5-6 000 partimedlemmar, medan 6—9 000 följde Sillén. I ”Cirkeln slutet” nämner Kilbom endast att flertalet följde honom. Härför talar också resultaten från de val som hölls efter partisprängningen.

1929, som stilenligt gick i ”den fullständiga enhetens tecken”. I fråga om orsakerna till parti-sprängningen fastslog kongressen att

”i stället för att befordra partiets bolsjeviseringsprocess har Kilbom—Samuelsson—Flygledningen fortsatt de gamla vänstersocialdemokratiska traditionerna på många områden ... Deras verksamhet begränsade sig huvudsakligen till partiets numerära stärkande liksom till stegrandet av partiets röstetal vid valen och prenumeranter för partipressen. Att uppfostra partiet i en anda, som skulle stegra dess kampduglighet och revolutionära beslutsamhet samt skapa en klar bolsjevikisk linje, har denna parti-ledning betraktat som en underordnad sak” ...¹⁵

Den gamla partiledningen hade alltså enligt denna deklaration försummat att förvandla SKP till ett parti av ”ny typ”.

Med 1929 års kongress börjar den period i SKP som i italiensk kommunistlang går under beteckningen ”den långa natten”, d.v.s. Kominternperioden. (Kominformperioden är ”den korta natten”.) I alla sina paroller blir SKP Kreml och Komintern ödmjukt undergivet. Socialdemokraterna blir ”socialfascister” och ”den svenska imperialismen” deltar aktivt i krigsförberedelserna mot Sovjetunionen. Den nionde kongressen utbringar ett leve för ”Sovjet—Sverige” och har kamraterna Stalin och Thälmann i sitt hederspresidium. När Kominterns sjunde och sista världskongress år 1935 rekommenderar folkfrontspolitiken är SKP omedelbart med. Och naturligtvis försvarar man Stalins blodiga utrensningar.

Världsdepressionen, Ådalshändelserna och kravallerna i Klemensnäs, Luleå och Sandarne gav SKP viss vind i seglen. Partiets båda nystartade tidningar, *Ny Dag* och *Arbetartidningen* förde en ytterst hätsk propaganda mot socialdemokraterna, som gjordes ansvariga för depressionen.¹⁶ I

¹⁵ Citerat efter Wretling, Arvid, op.cit., s. 42.

¹⁶ Redan i december 1929 var ”Sillenkommunisterna” i stånd att starta två nya tidningar, *Ny Dag* i Stockholm och *Arbetartidningen* i Göteborg. *Folkets Dagblad* följde med Kilbomsriktningen. Det förefaller högst otroligt att man kunnat göra detta med egna medel. Ehuru den gamla frågan om SKP — direkt eller indirekt — mottagit ekonomiskt understöd från Sovjetunionen eller annat kommunistiskt land endast har perifert intresse för denna studie, kan några påpekanden vara på sin plats.

Det finns inga absoluta bevis för att SKP vid något tillfälle tagit emot pengar. Men det skulle vara förvånande om partiet inte gjort det. Gåvor och lån partier och fackföreningar emellan var och är en vanlig företeelse inom arbetarrörelsen och detta inte bara bland kommunisterna. Efter Oktoberrevolutionen anslag den nya sovjetregimen officiellt 2 miljoner rubel för revolutionär verksamhet i andra länder. Senare anförtroddes Komintern dessa medel. Detta måste ha tett sig helt naturligt, då ju de olika partierna endast var sektioner av ”världspartiet”; hade man förpliktat sig att bistå varandra i revolutioner borde man väl också kunna ge varandra en handräckning då och då.

Till dessa allmänna resonemang kan läggas en rad uttalanden. Karl Kilbom berättar i ”Cirkeln slutet”, s. 22, att ”naturligtvis” lämnade Komintern bidrag till partierna — även om Kominterns kassa delvis bestod av bidrag från samma partier. Man ansåg det självklart att starkare partier skulle hjälpa svagare och det starkaste av alla partier var det ryska. Omfattningen av denna ekonomiska hjälp säger sig Kilbom inte känna till, ty som regel hade de ”politiskt ansvariga” ingenting att göra med de ekonomiska transaktionerna. — På 1920-talet var det Oskar Samuelsson som handlade de ekonomiska relationerna med Komintern.

Enligt Kilbom kunde det dock inte röra sig om några större summor. Hans uttalande gäller 20-talet. Enligt Arvo Tuominen, *Skärans och hammarens väg*, s. 110, gällde det på 1930-talet ”enorma” summor. Vad SKP beträffar, säger han att partiet bara till ”en bråkdel” kunde finansiera sin verksamhet med de medel man kunde samla in från partimedlemmar och sympatisörer. — Tuominen blir ofta sarkastisk då SKP kommer på tal, men enbart av denna anledning har man inte rätt att dra hans uppgifter i tvivelsmål.

Också Per Meurling, op.cit., s. 193 ff., menar att partiet under 1940-talet omöjligen kunnat existera utan understöd utifrån. De insamlingar man startade gav aldrig den utdelning man officiellt påstod. Som utrikesredaktör i *Ny Dag* visste han också att tidningen inte betalade för sina korrespondenter i kommunistländerna.

Mot samtliga här nämnda författare kan invändas att de är ”avhoppare” och det finns anledning att ta ”avhopparlitteraturen” med en viss skepsis. Men det är också svårt att förstå, varför män som Kilbom och Tuominen skulle belasta sig själva med dylika erkännanden om de icke vore sanna.

Dessbättre finns också ett uttalande av Hilding Hagberg som styrker de här framförda uppgifterna. Nedanstående

samband med kravallerna dömdes många kommunister till kännbara frihetsstraff. Något kommunistiskt genombrott blev det dock inte. I 1932 års val fick SKP 74 245 röster och två mandat mot 132 564 röster för ”Kilbomskommunisterna” och över 1 miljon för socialdemokraterna. I 1936 års val var siffrorna 96 519, 127 832 resp. 1.3 miljoner.

5. Slutprovet

Ribbentroppakten skulle ge Sven Linderot, som efterträtt Hugo Sillen som partiledare, en möjlighet att visa att SKP utvecklats till ett fulländat leninistiskt parti, det där utan att tveka försvarade Sovjetunionen mot alla dess fiender.

Självklart försatte pakten SKP och dess ledning i en svärbemästrad situation, som också avspeglades i de första kommentarerna i *Ny Dag*. Under flera år hade partiet kunnat tillvinna sig sympatier långt utanför de egna leden tack vare sin, som det tycktes, principiella kamp mot fascism och nazism. De svenska Spanien-frivilliga, som till övervägande grad bestod av partimedlemmar, hade framtingat en motvillig beundran också från partiets motståndare. Inte utan en viss rätt hade SKP kunnat presentera sig som fascismens främsta motståndare i Sverige. Självfallet hade partiet också propagerat för Sveriges anslutning till den mot Tyskland riktade allians, som på sommaren 1939 syntes stå inför sitt förverkligande. I stället kom pakten mellan Hitlers Tyskland och Stalins Ryssland.

Pakten innebar ett försök från Sovjets sida att ställa sig utanför den väntade konflikten mellan Tyskland och västmakterna; men den innebar också en tysk-rysk överenskommelse om en ”nyordning” av Östeuropa, enligt vilken Finland, de baltiska staterna och östra Polen tillföll Sovjetunionens intressesfär. Det ankom nu på de kommunistiska partierna att i enlighet med de direktiv som utfärdades av Komintern på hösten 1939 anpassa sig till den nya situationen. För SKP:s del gällde det framför allt att förklara och försvara det ryska angreppet mot Finland 1939 och den tyska ockupationen av Norge och Danmark i april 1940.

Ny Dags första kommentarer till den nya pakten röjer en egendomlig blandning av avväpnande naivitet och hejdlös opportunist.¹⁷ Uppenbarligen var partiet på intet sätt förberett på vad som komma skulle.¹⁸ Sålunda hette det så sent som den 28 augusti i *Ny Dag*:

”I nuvarande situation är vårt land hotat till sin nationella självständighet. Hotet kommer från det nazistiska Tyskland, vars omättligen expansionsbegär riktar sig även mot Norden. Vi kommunister har stått i främsta ledet när det gällt att mana till kamp för våra gränsers försvar mot den fascistiska faran. Vi behåller denna plats. Djupare än någonsin beklagar vi, att man från regeringens sida, från de maktägande här i landet, inte vidtagit mera omfattande och mera energiska åtgärder för att stärka vårt folks försvarskraft i detta hänseende.

citāt är hämtat ur en stencil med tryckt omslag, ”Hilding Hagbergs politiska referat vid Centralkommitténs sammanträde 29-30 sept. 1959”. På omslaget finns tillskrivet med bläck ordet ”Konfidentiellt”. Stencilen förvaras på Arbetarrörelsens arkiv.

”Av särskild betydelse är den överenskommelse som träffats med SED, tack vare vilken vi kunnat genomföra fyra 14-dagars semesterkurser i Nordtyskland och där vårt broderparti svarat för det materiella medan vi själva svarat för studieplaner, ledning och föreläsare. 120 kamrater har tillgodogjort sig denna möjlighet till studier och rekreation i förening och resultaten härav kommer säkert att visa sig.

Tack vare samma tillmötesgående kan vi i höst och i vår genomföra två fyramånaderskurser i Nordtyskland med sammanlagt 30 deltagare. Villkoren är desamma, SED svarar för det materiella, vi svarar för studieplaner resp. material, ledning och lärare. Våra omkostnader begränsas till resebidrag och i vissa fall familjebidrag. Detta är naturligtvis en verklig hjälp för oss och tack vare detta har vi för närvarande löst vårt centrala utbildningsproblem.” (Texten finns i kap. III. *Vårt parti*, s. 5.)

¹⁷ Se Nerman, Ture, op.cit., s. 184 f. och Meurling, Per, op.cit., s. 89 f.

¹⁸ Inte heller andra partier var förvarnade. Se Borkenau, Franz, *Det europeiska Kommunismen*, Bern, 1952, s. 218.

Det skulle vara naivt att tro, att det nazistiska hotet är avlägsnat. Krigets åskmoln hopar sig. Blixten kan slå ner på. Sveriges folk snabbare än vi anar. I en sådan situation avgöres det vem som är antifascist och vem som är svammelmakare och frasradikal.”¹⁹

Men snabbt fann man sig till rätta i den nya situationen och anslöt sig till Kominterns förklaringar. Om ”folkfronten” hade sagt sig vilja försvara den borgerliga demokratin mot det fascistiska anloppet, hette det nu att Tysklands krig med västmakterna var ett ”imperialistiskt” krig bortom all rättfärdighet. ”Talet om England—Frankrikes krig för demokratin mot fascismen och för nationernas frihet är ingenting annat än ett bedrägeri mot folken”, fastslog CK i november 1940 och stödde med all kraft den fred som Hitler sökte påtvinga England efter det franska sammanbrottet på sommaren samma år.²⁰ Om någon folkens frihetskamp mot nazismen var givetvis inte längre tal; nu gällde det att lägga realpolitiska synpunkter på utrikespolitiken:

”Vi kämpar ju mot nazismen, mot Hitler och alla fascistiska förtryckare av vad slag de vara månede, solidariskt med den internationella arbetarrörelsen. Men att härför driva den svenska politiken i fientlig riktning mot Tyskland skulle vara fel ... Men den svenska utrikespolitiken måste följa det råd som Molotov en gång gav, nämligen att i utrikespolitiken gäller det att skaffa sig så många vänner som möjligt. Ty vilken regim som än härskar i Tyskland så måste ur den revolutionära arbetarklassens synpunkt också Sverige föra en utrikespolitik som tar sikte på vänskapliga förbindelser med Tyskland, diplomatiskt korrekta förbindelser, inte 'vänskap' med den nazistiska ideologin och förtryckarmetoderna, utan statlig och diplomatisk vänskap som ger ömsesidiga fördelar.”²¹

Så till vida kunde SKP leva upp till dessa fina distinktioner som polemiken med de svenska nazisterna fortsatte som om ingen Ribbentroppakt någonsin slutits. Men man hade också att ta ställning till konkreta handlingar från den tyska regimens sida. För *Ny Dag* var det omöjligt att fördöma det tyska överfallet på Norge och Danmark 9 april 1940. Hela skulden för det i och för sig beklagliga läget i grannländerna lastades på England och Frankrike, som provocerat det tyska överfallet.²² Men man gick längre än så. 24 april 1940 kunde *Ny Dags* utsände Sven Landin rapportera i en av redaktionen ”friserad” intervju:

”Något hat mot de tyska soldaterna förefinnes inte. Man ser ofta norska arbetare och tyska soldater i gathörnen eller på ölstugorna inbegripna i kamratliga meningsutbyten. Arbetarna är däremot till ytterlighet förbittrade på sina flyktade ledare.”²³

Att försvara de ryska erövringarna i Polen, Finland och Balticum var självfallet lättare, eftersom det här rörde sig om ”befrielser” av folk från ”fascistiska” regimer. I Polen möttes Röda armén av röda fanor och ”Internationalen”, i Finland väntade hundratusentals arbetare och bönder otåligt på dess ankomst, och i Balticum var folket djupt tacksamt för att det äntligen befriats från de imperialistiska stormakternas förtryck — allt enligt *Ny Dag*. De nordiska samhörighetskänslor som under dessa år behärskade den svenska allmänheten lämnade Sven Linderot kallsinnig: för honom var de bara ”tomhet” och någon ”nordisk” tanke existerade över huvud taget inte.²⁴

¹⁹ *Ny Dag* 28/8 (ledare av Fritjof Lager)

²⁰ Citerat efter Meurling, Per, op.cit., s. 95.

²¹ Linderot, Sven, *I kamp för fred och frihet*, Sthlm. 1941, s. 15.

²² Enligt Meurling, Per, op.cit., s. 95 f. vittnade många kommunisters privata hållning om en egendomlig mottaglighet för den nazistiska atmosfären. Sålunda skulle Sven Landin ha återkommit från sin norska resa med uppenbara tyska sympatier, och *Ny Dags* Berlinkorrespondent Lennart Brick hade blivit så ”aggressivt nazistisk” att Meurling nödgats huta åt honom på ett möte. Att uttala sig om sanningshalten i påståenden av detta slag är självfallet omöjligt för en utomstående. Vad Landin beträffar, se not 23 nedan.

²³ Uppgiften att intervjun var ”friserad” återfinns i en av Landin signerad artikel i *Arbeiderbladet* 1965, 8/5. Det Landin tillagda uttalandet överensstämmer till såväl anda som innehåll med en artikel i *l'Humanité* 1940, 14/7, något som pekar mot partipolitik på hög nivå.

²⁴ Linderot, Sven, *I kamp för fred och frihet*, s. 18. [[I kamp för fred och frihet](#)]

Det var knappast att förvåna sig över att kommunisternas lojalitet mot det egna landet under dessa omständigheter skulle dras i tvivelsmål. Sedan Finland besejrats och Norge och Danmark ockuperats var Sverige i verkligheten ”inringat”, och det var inte lätt att gissa vad Ribbentrop-pakten förutsett för Sveriges del. Även om kommunisterna i riksdagen och annorstädes betonade sin solidaritet med Sverige var deras uttalanden stundom ambivalenta. Detta sista omdöme gäller i mycket hög grad Sven Linderots anförande vid den viktiga partikonferensen i februari 1941. Det är då att märka att i de motståndsrörelser, som därtills växt upp i Europa, kommunisterna icke tog någon del.

Utgående från situationen i Grekland, som invaderats av italienska styrkor, framhöll Linderot såsom sin åsikt att kommunisterna visserligen borde bekämpa inkräktarna men för den skull inte glömma bort den engelska imperialismen och den egna bourgeoisien, som också hade sin skuld i kriget. Vad situationen i Sverige beträffade, yttrade han:

”Vi måste visa att den nationella friheten förutsätter frihet inom nationen, vilket emellertid inte får förstås mekaniskt så att vi först i ett socialistiskt Sverige vill kämpa mot inkräktare. Det är vi beredda att göra även i ett borgerligt Sverige.”

Men Linderot fann det också nödvändigt betona att den nationella oavhängigheten inte var en dogm utan någonting underkastat utvecklingens lagar. På samma sätt som stammar uppgått i nationalstater, måste nationalstaterna uppgå i större enheter. Endast så länge kunde man försvara oavhängigheten som den var nödvändig och progressiv.²⁵

Linderot gav sig icke mödan att förklara efter vilka kriterier man skulle bedöma nationalstatens nödvändighet. Med tanke på partiets program och på vad som faktiskt hänt i Balticum några månader tidigare, är det knappast orimligt att föreställa sig att såväl partimedlemmar som folk utanför partiet uppfattade dessa ord som klart landsförrädiska.

I själva verket undgick SKP med knapp nöd att kriminaliseras under Ribbentroppaktens dagar. I riksdagen hängde upplösningsshotet över partiet.²⁶ I LO hade man diskuterat möjligheten av att utesluta kommunisterna ur fackföreningarna; man nöjde sig med att rekommendera förbunden att utesluta kommunister från förtroendeposter.²⁷ Offentliga lokaler stängdes för partiets möten, och dess tidningar belades med transportförbud. Polisen företog omfattande razzior i partilokaler och enskilda kommunisters hem. Ett betydande antal kommunister placerades i interneringsläger.²⁸ Härtill kom framför allt under Finlandskriget — alla de trakasserier kommunisterna utsattes för på arbetsplatserna. Helt unikt är attentatet mot *Norrskensflamman* på vintern 1940, då fem personer, därav två barn innebrändes.

De enskilda kommunisternas lott under denna period var allt annat än avundsvärd.²⁹ Vad detta inneburit på längre sikt är svårt att säga: man kan dock notera att Sverige efter andra världskriget icke haft någon motsvarighet till 30-talets ”kravall-kommunism”. Vad man emellertid kan konstatera är att kriget bröt den uppåtgående trend som partiet redovisat under 1930-talet. Visserligen kunde SKP i 1940 års andrakammarval samla något fler röster än 1936 — 101 424

²⁵ Ibid., s. 1-13 och 15-17.

²⁶ AK:s protokoll 1940: 32, s. 1 ff.

²⁷ Se *Fackföreningsrörelsen 1940 och 1941*, s. 121 resp. 193.

²⁸ I *Betänkande angående säkerhetstjänstens verksamhet*, Statens offentliga utredningar 1948: 7, uppges att säkerhetstjänsten i sitt centrala kartotek 1944 hade registrerat 58 057 kommunister. Av dessa betecknades 1 085 som ”särskilt farliga”, 6 025 som ”aktiva medlemmar” och 30 619 som ”organiserade medlemmar”. 20 328 personer hade registrerats därför att de ”påvisbart” sympatiserade med kommunisterna.

²⁹ Om den bitterhet som dess minnen fortfarande väcker vittnar Hilding Hagbergs *Röd bok om svart tid*, Uddevalla 1966, s. 219.

mot 96 519, men då är dels att märka att SP under tiden förvandlats till en nazistisk sekt (18 430 röster 1940 mot 127 832 röster 1936) och att SAP samtidigt ökade från 1 338 120 röster till 1 546 804. De radikala väljarna från SP hade följaktligen gått till SAP. Partiets medlemsantal synes ha sjunkit mycket kraftigt.³⁰

När de tyska trupperna på morgonen 22 juni bröt in över den sovjetiska gränsen var Ribbentrop-paktens saga all, och världskriget var inte längre ett ”imperialistiskt” krig. För SKP:s del skulle emellertid effekterna sträcka sig långt fram i tiden.

³⁰ Enligt partiets egna uppgifter var medlemstalet 1940 cirka 10 000 (se kap. III, not 24). 1935 uppgick det enligt Arvid Wretling till 20 000 (Nerman, op.cit., s. 180.) Enligt Matti, Bengt, *Kommunismen i Norrbotten*, Uppsala 1966, förlorade Norrbottensdistriktet nära hälften av sina medlemmar i samband med finsk-ryska vinterkriget.

III. Revisionismens rötter. Perioden 1944—48

1. Inledning

Perioden 1944-48 kännetecknas för SKP:s del av en påtagligt revisionistisk politik och en något mindre accentuerad revisionistisk ideologi. Revisionismen kom framför allt till uttryck i tre förhållanden: den deklarerade tron på den ”fredliga vägens” möjligheter och erkännandet av riksdagen som huvudinstrumentet för samhällets socialistiska omdaning; accepterandet av en gradua- listisk övergång från det borgerliga till det socialistiska samhället; erbjudandet att ingå i en av socialdemokrater dominerad regering på grundval av det socialdemokratiska efterkrigs- programmet.

Mindre påtaglig var viljan att frigöra partiet från dess bindning till Sovjetunionen, ehuru man betonade att SKP i sin politik utgick från i Sverige rådande förhållanden. Om någon demokrati- sering av det inre partilivet var knappast tal, även om de nya stadgar som antogs på 1944 års kongress innebar en viss uppmjukning av partidisciplinen. Den nya politiken synes helt ha tillkommit på partiledningens initiativ.

De revisionistiska eller — om man så vill — ”högeropportunistiska” tendenserna bör ses mot bakgrunden av både in- och utrikespolitiska faktorer:

1. Sovjetunionens avvaktande attityd till de västliga stormakterna och dess i periodens början kyliga hållning till revolutionära experiment.
2. Den allmänt revisionistiska hållning som i samband med de existerande ”nationella fronterna” gjorde sig gällande i nästan alla europeiska kommunistpartier.
3. Den europeiska socialdemokratins radikaliseringskrav och vilja att samarbeta med kommunisterna.
4. Röda arméns styrka och strategiska positioner i Centraleuropa. Röda armén kunde fylla den dubbla uppgiften att skrämja den europeiska borgerligheten till eftergifter och avskräcka de västliga stormakterna från att intervensera i en pågående socialisering.
5. SKP:s valframgångar 1944 och 1946, varigenom partiet i viss mån blev en maktfaktor i svensk politik.
6. Markeringen av SAP som ett radikalt om än icke påtagligt socialistiskt arbetarparti i och med antagandet av ”Arbetarrörelsens efterkrigsprogram”, vars förverkligande tillfälligt vidgade klyftan mellan SAP och de borgerliga partierna.
7. SAP:s styrka. SKP:s möjlighet att direkt påverka utformningen av efterkrigstidens svenska samhälle var helt beroende av om SAP önskade använda sig av dess tjänster eller ej.
8. Insikten om att den gynnsamma efterkrigskonjunkturen kunde vara övergående, varför det gällde att snabbt komma i regeringsposition.

Efter 1943 kan man observera en fortgående uppmjukning av SKP:s hållning till socialdemo- kratin. Kulmen nås på 13:e kongressen 1946. Men också sedan den internationella situationen radikalt förändrats genom de västeuropeiska staternas stabilisering och ”det kalla krigets” utbrott, var det endast med största motvilja som SKP:s ledning kunde förmå sig att ta avstånd från ”arbetarenhetens” politik. 1952 började kommunisterna åter närma sig socialdemokraterna och ”den fredliga vägen”.

Vid en första anblick kan denna politik tyckas vara en fortsättning av folkfrontstaktiken och föga

mer. Vad beträffar taktiken är likheterna också påfallande: allians med ”alla demokratiska krafter” mot ”reaktionen”. Men målsättningarna var nya. Folkfronten avsåg att inom ramen för det borgerliga samhället skapa bredast möjliga koalition mot ”fascismen”. Målet för ”den fredliga vägen” var det borgerliga samhällets förvandling till ett socialistiskt. SKP:s och flera andra västeuropeiska kommunistpartiers politik under 1940-talet förebådar de riktlinjer för socialismens genomförande som sanktionerades av SUKP:s 20:e kongress 1956.¹

2. Omställningen

Det tyska överfallet på Sovjetunionen i juni 1941 förändrade efter hand inte bara Sveriges strategiska läge utan också den svenska allmänhetens inställning till det stora grannlandet i öster. Även om mycket, kanske det mesta av den gamla misstänksamheten och fruktan dröjde kvar, tedde sig ett Sovjet i förbund med de anglosaxiska stormakterna som något vida mera sympatiskt än ett Sovjet i allians med Hitlers Tredje rike. Självfallet kom detta nya psykologiska klimat också att gynna SKP, även om de tyska initialframgångarna i kriget mot Sovjet temporärt ökade trycket mot partiet. Efterhand hävdades transportförbudet på partiets tidningar, de offentliga sammanträdeslokalerna öppnades för dess möten, upplösningshotet försvann och LO återkallade sina diskriminatoriska cirkulär. Inte utan belåtenhet kunde Sven Linderot notera att vid den s.k. informationsriksdagen på hösten 1942 man inte längre diskuterade ”kommunistfaran” utan ”inflationsfaran”.² I kommunalvalen dessförinnan hade SKP nästan fördubblat sitt låt vara svaga röstetal från 1940, något som sannolikt förklaras av ett vida utbrett missnöje med pris- och lönepolitikens faktiska verkningar. Men valet visade också, att SKP börjat återvinna ställningen som ett i många väljares ögon ”legalt” oppositionsparti, även om man ännu inte kunde samla upp alla de radikala väljare, som i slutet av 1930-talet givit sina röster åt partierna till vänster om SAP.

Härtill kom att SKP efter Ribbentropaktens bråda slut också börjat framträda som ett i viss mån nytt parti.

Det tyska anfallet på Sovjetunionen synes ha tagit SKP:s ledning med fullständig överraskning. Inte mindre överraskande var att de tyska myndigheterna i sina förklaringar till fredsbrottet omnämnde ”den konspirativa verksamhet” mot nazisterna som i Sverige bedrevs av Sven Linderot och kretsen kring honom. Partiets ledning beslöt att ”gå under jorden”. Polisen efterlyste Linderot, som emellertid höll sig borta tills myndigheterna måste bita i det sura äpplet och offentligt garantera hans säkerhet.³

Överraskningen till trots ändrade SKP utan dröjsmål sin dittillsvarande hållning. Krigets utgång, som ju tidigare sagts vara en för arbetarna likgiltig ”imperialistisk” affär, blev åter en fråga om demokrati eller diktatur. I ett öppet brev till Sveriges folk uppmanade SKP envar att tills vidare glömma sina tvister och i stället skapa en ”nationell frihetsfront”.⁴ Att denna ”front” redan var en verklighet torde kommunisterna inte ha kunnat undgå att observera. I realiteten innebar förklaringen därför ingenting annat än att kommunisterna nu önskade ansluta sig till denna gemenskap. Och man gjorde det eftertryckligt. ”Alla resurser” skulle nu sättas in för försvaret av ”den nationella självbestämmanderätten” — partikonferensen i februari 1941 hade krävt ”en betydande

¹ Jämför Giorgi Gallis uppsats ”Italian Communism” i *Communism in Europe, Continuity change and the Sino-Soviet dispute*. Vol. I., ed. by William E. Griffith, Cambr., Mass. 1964.

² Linderot, Sven, *Bönder och arbetare*, Sthlm, 1943. [Dagspolitik, 1943: 11] s. 6. [Även i Linderot, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid*, s. 349]

³ Om denna halvt spexartade episod, se Meurling, Per, op.cit., s. 103 f.

⁴ Brev till Sveriges arbetare och frihetsälskande svenska män och kvinnor”, återgivet i Linderot, Sven, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid*, s. 292 f.

minskning i rustningsutgifterna”⁵ — norrmän och danskar blev plötsligt ”broderfolk” och det var givetvis inte längre ”en brottslig absurditet att låta mörda miljoner” för att utrota nazismen.⁶

Under intryck av de första tyska framgångarna var det naturligt att SKP använde sina krafter till att i möjligaste mån propagera för Sovjet och att i övrigt söka överleva. Ty även om den svenska opinionen börjat svänga, var, som ovan påpekats den utrikespolitiska situationen föga hälsosam för kommunisterna i det tysk-ryska krigets inledningsskede. Först efter Stalingrad och El Alamein gavs större utrymme för kommunistisk aktivitet.

3. ”Den fredliga vägen”

Efter upplösningen av Komintern den 15 maj 1943 — också det en stor överraskning för kandidaten till dess exekutiv, Sven Linderot — ställdes SKP inför uppgiften att formulera ett nytt parti-program;⁷ det 1928 antagna kominternprogrammet var ju inte längre gångbart sedan Komintern upplöstes. Upplösningen hade officiellt motiverats med att de olika partierna nu ställts inför så skiftande uppgifter, att en effektiv central ledning inte längre var möjlig.⁸ I den rådande ”nationella front”-atmosfären kunde man vänta sig att SKP i sitt nya program skulle framträda på en gång mera nationellt och mindre revolutionärt än i 1928 års ”vänster”-program.

Den nya politiken inleddes om än försiktigt vid partikonferensen 20-22 juni 1943. Som mål för partiets verksamhet sattes ett marxistiskt enhetsparti på klasskampens grund. Socialdemokratins samarbete med de borgerliga — ”klassarbetet” var enligt Linderot den svenska arbetarrörelsens nyckelfråga. Frivilligt skulle SAP inte överge denna princip, det måste tvingas därtill. Socialdemokratins styrka låg i dess kontroll över fackföreningarna. Här måste angreppet sättas in, om SAP skulle kunna drivas åt vänster. Dittills hade SKP drivit ”fraktions-politik” i fackföreningarna. Arbetarna hade ofta uppfattat detta som enbart en fråga om huruvida kommunister eller socialdemokrater skulle sitta i styrelsen. Vad man i det nya läget måste sträva efter var att driva fackföreningarna till aktioner mot ”de styrandes avtals- och lönepolitik”. Härför krävdes att kommunisterna ”förbrödrade” sig med de socialdemokratiska arbetarna. ”Sektersisten” måste utrotas i partiet. I princip innebar denna politik, betonade Linderot, en ”enhetsfront underifrån”: det var inte så mycket fråga om att ”tala med regeringen som att tala med massorna om regeringen”.⁹

Inviterna om samarbete till trots var detta utspel tämligen aggressivt. Kommunisterna ämnade utnyttja det naturliga missnöje som rådde i fackföreningarna med anledning av den sänkta levnadsstandard kriget fört med sig, och de stannade inte vid hotet härom.¹⁰ 1944 års fackföreningsval resulterade i betydande kommunistiska framgångar.

Men SKP var också villigt att genom eftergifter bana vägen för det önskade samarbetet, vilket kom till uttryck i 1944 års program och kommentarerna till detta.

⁵ Linderot, Sven, *I kamp för fred och frihet*, s. 26.

⁶ *ND* 1939, 12/10.

⁷ Sidohänvisningarna i det följande gäller utgåvan *Vårt program. Med kommentarer av Hilding Hagberg*, Sthlm, 1944.

⁸ I allmänhet har upplösningen tolkats så att Stalin önskade undanröja ett besvärligt hinder för samarbete med västmakterna. För den skull kan man inte helt bortse från den officiella motiveringen, nämligen att det icke längre var möjligt att leda rörelsen från ett enda centrum. Redan av kommunikationstekniska skäl var det ofta omöjligt att upprätthålla kontakterna. A andra sidan undlät inte Stalin att ge sina ”råd” när han så hade möjlighet. Se t.ex. Dedidjer. V., *Tito speaks. His self portrait and struggle with Stalin*. London 1953, passim.

⁹ Linderot, Sven, *Ny kurs*. Sthlm, 1943. [Dagspolitik 1943: 15.] xxx

¹⁰ Se t.ex. ”Socialdemokratiska sifferkonster”, Sthlm, 1944, och ”Bräsch i lönestoppet”, Sthlm, 1944, [Dagspolitik nr 20 resp. 21] och Riksdagens protokoll 2 FK, s. 38 f.

Programkommissionen, i vilken de senare partiledarna Hilding Hagberg och C. H. Hermansson fungerade som ordförande respektive sekreterare, tillsattes av partikonferensen 1943 och framlade sitt förslag till ”Grundsatser för Sveriges kommunistiska parti” inför SKP:s i 2:e kongress i maj 1944. Förslaget antogs med några obetydliga förändringar.

Programmet, som inte är ett partiprogram i vanlig mening utan snarare ett principuttalande, är utomordentligt kort. Det fastslår, att SKP står på den marxistiska samhällsåskådningens grund, att partiets slutmål är det klasslösa samhället, att Sverige redan nått det statsmonopolistiska stadiet, och att de materiella betingelserna för en socialistisk omdaning av samhället sålunda är till stades. Den kapitalistiska staten beskrivs som ett organ för upprätthållande av ”borgarklassens ekonomiska och politiska herravälde”. Det är arbetarklassens historiska uppgift att ersätta detta med sin ”egen demokratiska stat”. Genom sina fackliga och politiska organisationer har arbetarna erövat ”viktiga borgerligt-demokratiska fri- och rättigheter”, som de försvarar mot reaktionens krafter. Arbetarklassen försvarar också den nationella självbestämmanderätten, samtidigt som den ställer sig solidarisk med socialismens förkämpar i alla andra länder.

Texten innehåller inga positiva uttalanden av revisionistisk karaktär, om man icke dit skall räkna de uppskattande orden om erövrade ”borgerliga” fri- och rättigheter. Men 1944 års program är påfallande vagt på sina avgörande punkter. Man har övergivit termen ”proletariatets diktatur” och man hänvisar icke i något enda fall till Sovjetunionen — Sovjetunionen framhävs däremot i programmen både från 1928 och 1953 samt i 1961 års programförklaring. Det sägs ingenting om ”arbetarklassens bevärning”, och man nämner inte ens ordet ”revolution”.

De positiva revisionistiska nyheterna var förbehållna de kommentarer till grundsatserna som Hilding Hagberg lämnade kongressen.

Både programmet och kommentarerna utformades under intryck av de samtida händelserna i Europa. Vid partikonferensen 1943 var den militära situationen ännu oklar, vilket påkallade en viss försiktighet. Vid tiden för partikongressen tycktes det endast en fråga om månader innan Tyskland skulle tvingas kapitulera. Röda arméns framgångar, de gamla staternas sammanbrott, motståndsrörelsen i de ännu ockuperade länderna och radikaliseringen av den kontinentala socialdemokratin gav tillsammans med det nya psykologiska läget i Sverige plats för åtskillig optimism. I Schweiz, påpekade Hagberg, hade socialdemokraterna redan begärt att banker och försäkringsbolag, naturrikedomar och storindustri skulle socialiseras. Frankrikes och Italiens socialister hade gått ännu längre, i det de förklarar sig vilja genomföra socialiseringen under frihetskampens förlopp och sålunda ställa det första efterkrigsparlamentet inför ett *fait accompli*.

Med denna vindriktning borde, ansåg man i SKP:s ledning, också de svenska socialdemokraterna kunna drivas åt vänster. Därför borde man erbjuda dem samarbete, i realiteten en ”enhetsfront ovanifrån”. Beslutet hade föregåtts av häftiga meningsbrytningar inom partiledningen och det förelades aldrig medlemmarna till diskussion.¹¹ Det socialdemokratiska förslaget till ”Arbetarrörelsens efterkrigsprogram” hade redan presenterats i pressen. I jämförelse med det tidigare, på Erfurtprogrammet vilande partiprogrammet, innebar nyheterna en otvetydig marsch åt höger och kommunisterna hade heller inte underlåtit att hårt kritisera det. Å andra sidan, i jämförelse med den politik socialdemokraterna fört i praktiken, innebar det nya programmet ett löfte om radikalare grepp. 1944 års kongress tog så det överraskande steget att acceptera det socialde-

¹¹ Uppgifterna om meningsbrytningarna har förf. från intervjuer med Hilding Hagberg, 24.11.1965 och C. H. Hermansson, 10.11.1965. Enligt Set Persson, *Repliker till Linderot—Lager—Hagberg*, Jan. 1954, Sthlm, 1954, s. 20, hade tesen om ”den fredliga vägen” utarbetats av ”partiledningens inre krets” och förts ut i partiet utan att medlemmarna fått tillfälle att diskutera den i sina grundorganisationer.

mokratiska programmet som bas för ”enhetsfronten”.

Samarbetslinjen krävde oundgängligen en viss uppiffning av dessa forna ”socialfascister” och ”imperialistiska agenter”. Alldeles utan gnissel gick inte detta:

”En för samarbete med socialdemokratin ödesdiger föreställning är att socialdemokrater i allmänhet, i varje fall ledande socialdemokrater, är fiender till arbetarklassens sak eller i varje fall potentiella fiender till socialismen”

docerade Sven Linderot så sent som vid 13:e partikongressen i maj 1946.¹² Motståndarna till samarbetslinjen fanns inte bara i den lägre kadern utan t.o.m. i centralkommitténs arbetsutskott.

Det fanns efter de första krigsårens erfarenheter starka stämningar inom partiet för en ordentlig uppgörelse med åtminstone SAP:s ledning. Anpassningar, hade Linderot själv sagt vid 1944 års kongress, ”är de borgerligt-demokratiskt eller socialdemokratiskt inställda människor, som tack vare fascismens och särskilt hitlerismens väldiga militära framgångar i början av detta krig sadlade om och började ordna sina anletsdrag i hakkorsstil för att göra sig lämpliga som 'Gauleiter' i Gestapos kommande Neuropa”.¹³ I mars 1945 ville Set Persson hålla räfst och rätt- arting med alla dem ”som utan att öppet ge sin anslutning till nazismen ändock spekulerat i att med dess hjälp kunna krossa Sovjetunionen”. Till dem som borde utrensas hörde Gustav Möller, som i sin egenskap av inrikesminister också övervakat polisens arbete.¹⁴

I vägen för det eftertraktade samarbetet stod, förutom den ömsesidiga animositeten, också SKP:s revolutionära ideologi och beroende av Moskva.

Komintern hade inte svävat på målet då den 1928 beskrev den socialistiska revolutionen:

”Proletariatets erövring av makten är ingen fredlig 'erövring' av den färdiga borgerliga statsapparaten medelst den parlamentariska majoriteten. Bourgeoisien använder alla vålds- och skräckmedel för att säkerställa och stärka sitt rovaktiga ägande och sitt politiska välde. Som en gång feodaladeln kan inte heller bourgeoisien lämna sin plats i historien åt den nya klassen utan den mest förtvivlade, förbittrade kamp. Därför kan bourgeoisiens våld brytas endast genom det beslutsamma användandet av proletariatets våld. Maktens erövring är det med våld skeende förintandet av den borgerliga makten, *sönder- slåendet* av den kapitalistiska statsmaskinen (den borgerliga armén, polisen, ämbetsmannahierarkin, domstolarna, parlamenten o.s.v.) och dess ersättande med den proletära maktens *nya organ*, vilka framför allt är redskap för att hålla utsugarna nere.”¹⁵

I 1921 års program var formuleringen:

”Huruvida övergången från kapitalism till socialism i vårt land kan komma att ske utan användande av våld, det beror uteslutande på våra motståndare. Våld och terror är utmärkande för det borgerliga samhället, som helt vilar på den kapitalistiska utsugningen, militarismens, polismaktens och fängelsesyste- mets organiserade vålds- och skräckvälde. Och erfarenheten visar, att borgarklassen med de yttersta medel — med blodbad på arbetarna och de skändligaste mord på deras ledare — försvarar sina företrä- desrättigheter och sitt klassvälde. Därför måste arbetarklassen med redan vunnen erfarenhet från olika håll vara beredd på nödvändigheten att i en sådan situation möta våld med våld. Revolutionens och socialismens genomförande med minsta möjliga antal offer kommer enligt vår uppfattning att kräva arbetarklassens beväpning. Partiet förkastar dock därvid uttryckligen allt planlöst våld, alla kupp försök

¹² Linderot, Sven, *Demokratins handlingsprogram*, Sthlm, 1946, s. 27.

¹³ Linderot, Sven, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid*, s. 424.

¹⁴ Persson, Set, *Vad läget kräver av Sveriges arbetare*, Sthlm, 1945. [Dagspolitik 1945: 22, s. 17.] – Möller hade kommunisterna ett gott öga till alltsedan 1920-talet, då han tillhörde de socialdemokrater som uppträdde mest oförsonligt mot SKP.

¹⁵ *Kommunistiska internationalens program*. Antaget åt sjätte världskongressen 1 september 1928. Sthlm, 1929, s. 37 f.

och individuell terror, förklarande att dess mål icke är tillintetgörande av personer, icke hämnd på enskilda utan avskaffandet av det kapitalistiska systemet och dess fallfärdiga institutioner.”¹⁶

Motsvarande paragraf i 1944 års grundsatser lyder helt kort:

”Den kapitalistiska staten är ett organ för upprätthållande av borgarklassens ekonomiska och politiska herravälde. Det är arbetarklassens historiska uppgift att i förbund med övriga utsugna och utplundrade klasser erövra den politiska makten och skapa sin egen stat för att upprätta en socialistisk samhällsordning.”¹⁷

1944 års formulering ger alltså ingen som helst anvisning om hur SKP föreställde sig att ”arbetarklassen” skulle erövra den politiska makten. Detta förbehölls kommentarerna. Liksom 1921 års programskrivare tog Hagberg avstånd från ”förtvivlade kupper från en minoritetsgrupps sida” och underströk att socialismens genomförande blott kunde ske på ”grundvalen av den medvetna viljan och handlandet hos arbetarklassens stora massa och dess naturliga bundsförvanter.”¹⁸ I detta låg ingenting nytt; häri anslöt han sig endast till de teser Lenin drivit i *Kommunismens barnsjukdomar*. Det nya var att Hagberg annonserade partiets tro på att i det läge som skulle uppstå till följd av nazismens sammanbrott en fredlig omdaning av det svenska samhället blivit möjlig, eller, med Frithiof Lagers försiktiga formulering, ”inte utesluten”.¹⁹ Partiet kunde därför förbinda sig att till det yttersta använda sig av de ”s.k. demokratiska metoderna”, och, om det kunde hjälpa, inlösa företagen från kapitalisterna. Om våld skulle behöva tillgripas berodde på kapitalisternas styrka och motstånd mot *den legala makten* (kurs. min).²⁰ Men, som Lager förhoppningsfullt påpekade i den ovan citerade artikeln, för överskådlig tid framåt skulle den svenska kapitalistklassen kännetecknas av ”allmän kraftnedsättning”, varför risken för en kontrarevolution inte var överhängande stor.

Hagbergs snirklade formulering anspelar både på 1889 års socialdemokratiska program och på 1921 års kommunistiska med det viktiga tillägget *den legala makten*. Om detta uttryck skall ha någon som helst mening måste det tolkas så att kommunisterna vid denna tid föreställde sig att de, efter att ha drivit socialdemokraterna bort från ”klassarbetet”, skulle på sedvanligt parlamentariskt sätt bilda regering tillsammans med SAP och därefter inleda socialiseringen. Sverige skulle därmed bli ett av de sällsynta undantagsfall i historien, där den socialistiska revolutionen kunde äga rum utan bruk av våld.

Inga av dessa uttalanden kan tolkas så att partiet principiellt avstod från våld. De innebar endast att man sade sig *tro* att socialismen under förhandenvarande omständigheter kunde genomföras på fredlig och — ehuru man inte använde ordet — parlamentarisk väg. Men redan denna tro innebar risker för ”högeropportunist”. Det var därför endast i sin ordning att Sven Linderot i *Vår Tids* första nummer, som utkom i januari 1945, påpekade att tidskriften startats för att bekämpa sådana ”högeravvikelser” som ”trade unionism” och ”parlamentarisk kretinism”. Och parti-

¹⁶ *Program och resolutioner* antagna vid Kommunistiska Partiets kongress 1921, s. 11 f.

¹⁷ *Vårt program. Med kommentarer av Hilding Hagberg*, s. 7.

¹⁸ *Ibid.*, s. 58.

¹⁹ *VT*, 1945, nr 3, s. 2.

²⁰ Enligt *ND*, 1946, 21/5, hade Hagberg inför 13:e kongressen sagt följande: ”Vi har exempelvis hemvärnet, som vi kan beteckna som en demokratisk milis. Vi har 75 000 hemvärmän, och på detta område kan vi uträtta mycket. Var och en kan kosta på sig att genomföra 20 övningstimmar per år. Likaså kan nu en arbetaryngling med vanlig folkskolebildning bli utbildad till befäl. Vi måste utnyttja dessa möjligheter ...” Uttalandet strider i och för sig inte mot den utstakade politiken. En viss kontroll över hemvärnet kunde betraktas som en avskräckande åtgärd. En helt annan sak är om dylika åtgärder skall anses förenliga med uppfattningarna om hur statsapparaten i en parlamentarisk stat fungerar. I övrigt kan man naturligtvis fråga sig i huru hög grad detta yttrande var ett offer på ”fraseradikalismens” altare — i all synnerhet som hemvärnet vägrade att enrollera kommunister.

sekreteraren Gunnar Öhman underströk i följande nummer av tidskriften: ”Vi är och förblir ett marxistiskt parti och har ingenting ändrat i vår principiella uppfattning”. Partiet tillämpade endast en ”rörlig taktik”.²¹

Hagberg själv försäkrade kongressen att det var de konkreta förhållandena i varje särskild situation som skulle bestämma partiets taktik, och Linderot varnade uttryckligen för de omvälvningar den närmaste tiden kunde bära i sitt sköte med ty åtföljande krav på snabba omställningar från partiets sida.²² Att ”den fredliga vägen” inte omnämndes i de principiellt hållna grundsatserna var därför inte anmärkningsvärt. En dylik försiktighet kunde också av andra skäl te sig naturlig. Ett alltför starkt understrykande av ”den fredliga vägen” skulle otvetydigt ha inneburit ett revisionistiskt eller — med tidens språkbruk — ”högeropportunistiskt” avsteg och skulle därmed, som den senare utvecklingen visade, ha kunnat äventyra partiets sammanhållning.

Det troliga är emellertid att SKP:s ledning — och säkert inte bara ledningen — i perioden 1944-48 inte bara trodde på utan också livligt önskade att efterkrigstiden skulle tillåta Sverige en oblodig socialistisk revolution. Tämligen oförblommerat och med inte så lite bitterhet erkänner man detta i företalet till 1953 års program, *Sveriges väg till socialismen*:

”När andra världskriget var slut hoppades Sveriges folk att ett nytt samhälle skulle byggas upp med arbete, trygghet och stigande levnadsstandard för alla. Folket skulle bli herre i eget hus och folkets väl skulle gå före storfinansens.

Redan under krigsåren hade de två arbetarpartierna erhållit majoritet i riksdagens båda kamrar. Till denna majoritet knöts förhoppningar om samhällelig omdaning i socialistisk riktning.

Folkets förhoppningar kom emellertid på skam. Den socialdemokratiska regeringen ... har bedrivit en politik som i avgörande frågor står i motsättning till folkets verkliga intressen ...”

Entusiasmen steg med de yttre framgångarna. Sålunda yttrade den annars så ”sektaristiske” Set Persson inför partistyrelsen 24 mars 1945:

”Jag vill därför understryka: Vi ger vår anslutning till strävandena att på vanliga demokratiska vägar, genom fackliga förhandlingar, avtalsuppgörelser, lagstiftning, riksdagsbeslut, regeringsåtgärder o.s.v. komma fram på fredlig väg och vi erkänner att denna väg kan vara framkomlig. Men detta innebär givetvis inte att Sveriges kommunistiska parti inte skulle vara ett revolutionärt parti. Vi har alltså på sätt jag framhållit accepterat den fredliga utvecklingen. Därmed har vi ju för vår del sagt ut, att vi inte önskar annat än att få konkurrera med övriga partier om folkets stöd för vår politik, och har därför aldrig förutsatt användandet av några våldsmedel. Endast de som företräder en mot folkflertalets intressen riktad politik kan ha behov av att med hjälp av våld och tvångsmedel få den accepterad av folket.”²³

Senare, då Set Persson tvingats lämna partiet, skildrade han de rådande stämningarna i partiet sålunda:

”När röda armén och Sovjetunionens folk efter oerhörda offer krossat fascismens krigsapparat, började en trevlig idyll att utveckla sig i Sverige. Kommunisterna placerades ju i statliga beredningar, till och med i försvarsutredningen, de fick besätta en borgarrådspost i landets huvudstad, etc. Nya medlemmar strömmade till partiet och mandatens antal ökade vid valen. I den yra över sovjetsoldaternas seger, som rådde vid den tiden, utformade emellertid partiledningen parollen om 'fredlig väg till socialism' för Sveriges vidkommande.”²⁴

²¹ VT, 1945, nr 2, s. 1.

²² Linderot, Sven, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid*, s. 413 f.

²³ Persson, Set, *Vad läget kräver av Sveriges arbetare*, s. 24.

²⁴ Persson, Set, ”Replik till Linderot—Lager—Hagberg”, s. 18 f.

”Yran” nådde sin höjdpunkt på 13:e kongressen, då Sven Linderot försäkrade att SKP icke tänkte sig någon socialistisk omdaning av samhället med mindre folkets flertal givit sitt samtycke därtill.²⁵ Härmed var han snubblande nära ett principiellt avståndstagande från alla andra vägar till socialismen än den parlamentariska. Utvecklingen hade gått snabbt. Bara tre år tidigare hade samme Linderot helt ortodoxt hävdad att de ”parlamentariska församlingarna” i första hand skulle betraktas som lämpliga plattformar för agitationen.²⁶

Det fanns naturligtvis en mycket praktisk, från alla ideologiska funderingar befriad motivering för ”den fredliga vägen”. De svenska arbetarna var allt annat än revolutionära och utan socialdemokraternas ”hjälp” kunde man inte förverkliga socialismen vare sig med våldsamma eller fredliga medel. Hand i hand med ”den fredliga vägen” gick därför strävan efter samarbete med SAP.

Redan Hagberg hade på kongressen 1944 antytt att accepterandet av ”den fredliga vägen” var en koncession till socialdemokratin, en åtgärd avsedd att bereda vägen för samarbetet: ”Det finns enligt vår mening inte någon punkt i våra föreslagna grundsatser, som kan väcka invändningar och opposition från människor med socialistiska utgångspunkter”. Även om mycket återstod innan man kunde genomföra en partisammanslagning, fortsatte Hagberg, skulle man erinra sig att det som tidigare tagit decennier i anspråk nu gick mycket snabbare. Socialdemokratin stod redan vid korsvägen, där den hade att välja mellan klassarbetet och ”den självständiga arbetarpolitiken”.

För att göra det så lätt som möjligt för SAP hade kongressen till yttermera visso tagit det märkliga steget att såsom sitt eget acceptera ”Arbetarrörelsens efterkrigsprogram” — med några tämligen betydelselösa modifikationer. Detta var, som Sven Linderot senare anmärkte, ”*det mest betydelsefulla steg som någonsin i partiets historia tagits för att bana väg för politisk enhet inom arbetarrörelsen.*”²⁷

Men SAP var kallsinnigt. Ett kommunistiskt erbjudande om valsamverkan — ett försök att uppnå ”enhetsfront ovanifrån” inför 1944 års andrakammarval avböjdes. En borgerlig valkartell existerade redan, varför ett samgående mellan SAP och SKP otvivelaktigt skulle ha uppfattats som ett uttryck för arbetarklassens enhet. Kommunisterna gav dock inte upp hoppet. De hade också orsaker att hoppas. 1944 års val blev deras dittills största framgång: nära 320 000 röster eller 10,3 procent av samtliga avgivna tillföll SKP och man hade gått till val med kravet på en vänsterregering.²⁸ SAP, återigen, förlorade sin majoritet i andra kammaren — om också bara på en röst när. Även om SAP undvek samarbete på riksplanet, kunde kommunisterna ofta etablera vänster-samverkan i kommuner där deras ställning var stark. Och de var inte längre utfrusna ur riksdagens utskott — där de nu blev representerade i proportion till sin styrka.²⁹ I en rad befriade länder — Frankrike, Italien, Danmark, Norge och naturligtvis Östeuropa skulle kommunisterna snart belönas för sina insatser i befrielseörelserna genom att upptas i de nybildade samlingsregeringarna. Var det inte då troligt att SAP skulle ge efter? Eftersom SKP:s medlemstal därtill fortsatte att växa fanns det ingen anledning att uppgge den politik man slagit in på.³⁰

²⁵ Linderot, Sven, *Demokratins handlingsprogram*, s. 24 f.

²⁶ Linderot, Sven, *Ny kurs*, Sthlm, 1943. [Dagspolitik, 1943: 15], s. 16.

²⁷ Linderot, Sven, *Demokratins handlingsprogram*, s. 24.

²⁸ *Svenska valprogram 1902-1952*, vol. II. Sammanställda av Sven-Olof Håkansson.

²⁹ Se nedan, kap. IV, not 4.

³⁰ Enligt kommunisternas egna uppgifter var partiets medlemstal år 1940 cirka 10 000. 1944 hade siffran stigit till 22 661 för att 1946 och 1948 nå sitt maximum med 48 000 resp. 52 000. 1953 torde medlemstalet ha sjunkit till 25-30 000. Se *Material för föredrag över ämnet Partikongressens beslut, valresultatet och partiets aktuella uppgifter*,

Vid 1946 års kongress gick Linderot längre än någonsin i sitt frieri till SAP. Trots de uteblivna taburetterna förklarade han att SKP såsom medansvarigt för efterkrigsprogrammets förverkligande inte länge kunde betrakta sig som ett oppositionsparti, en taktik påfallande lik 1950-talets ”samverkan utan överenskommelse”.³¹ Koalitionstanken föreföll dock lika levande som någonsin och, inte heller tron på möjligheten att skapa ett enhetsparti hade dött. Till den ändan föreslog Linderot ett demokratiskt block, paritetiskt sammansatt av representanter för LO, SAP och SKP. Men detta, lika lite som SKP:s framgångar i kommunalvalen på hösten 1946, hjälpte mot den socialdemokratiska kallsinnigheten. Och då hade i själva verket de gynnsamma internationella konjunkturerna redan börjat vika.

4. Gradualismen

Genomförande av *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* innebar inte, enligt vad Linderot förklarade 1944, något steg på vägen mot ett socialistiskt samhälle.³² Också Hagberg föreställde sig vid denna tidpunkt socialismens genomförande som en hastig, revolutionär process. ”Mellan den nuvarande ekonomiska ordningen och socialismen ligger inget mellanliggande stadium”. För honom var förstatligandet av företag i det borgerliga samhället endast ett uttryck för kapitalisternas intressen. Den avgörande frågan var, allt i enlighet med den dogmatiska uppfattningen, vilken klass som hade makten i samhället. Att termen ”proletariatets diktatur” icke förekom i grundsatserna, berodde icke på att man övergivit tron på nödvändigheten av en sådan diktatur; det var endast termen man undvek, då denna på grund av den ”antikommunistiska” propagandan kommit att uppfattas som motsatsen till demokrati. Den politiska makten var ingalunda erövrade ”därför att arbetarklassen invalt en majoritet i parlamentet och sammansatt en regering på grundval därav”. Först sedan arbetarklassen kommit i besittning av alla ”avgörande samhälleliga organ” hade den säkrat maktinnehavet. Detta behövde inte ovillkorligen innebära att — såsom skett i Sovjetunionen — kapitalisterna skulle berövas sina medborgerliga rättigheter. Men det betydde att den nya socialistiska lagstiftningen inte kunde tillåta en verksamhet, som syftade till att ”störta den nya ekonomiska och sociala ordningen”, vilket väl rimligen måste tolkas som ett förbud mot existensen av ”borgerliga” partier.

Denna utläggning var förenlig med accepterandet av Arbetarrörelsens efterkrigsprogram endast så länge detta program uppfattades som reformverksamhet inom det borgerliga samhällets ram. Men att i längden upprätthålla denna distinktion mellan för arbetarklassen positiva reformer och rent socialistiska åtgärder skulle visa sig omöjligt. Redan i det å sidan 55 anförda citatet av Set Persson är glidningen uppenbar. Ett gradualistiskt betraktelsesätt slår igenom, vilket inte blir utan betydelse för uppfattningen av staten. Om den borgerliga statsapparaten kunde användas för socialistiska reformer, var det inte längre möjligt att betrakta den som ett redskap för kapitalisternas diktatur. Därav följde också att statsapparaten inte behövde krossas; det krävdes endast vissa ”entlediganden” och ”omplaceringar”.

Sthlm, nov. 3946, s. 28; *Material för föredrag om Fjortonde partikongressen* Sthlm, juni 1948, s. 18; samt Persson, Set, *Till försvar för kommunismen*, Sthlm, 1953, s. 3. Rydenfelt, Sven, op.cit. s. 58 påstår att partiet i januari 1948 var starkare än någonsin och Newsletter *From Behind the Iron Curtain*, Dec. 23, 1948 anger då siffran till 60 000. Samma uppgift finns hos Linderot i uppsatsen ”Sweden in the Orbit of Imperialist Danger” i *For a lasting Peace — For a People's Democracy*, 1948, April 1. Om dessa uppgifter är korrekta frågan är om inte Linderot överdrivit en smula inför sitt internationella forum — skulle SKP under första halvåret 1949 ha förlorat en betydande del av sin medlemsstock. Enligt *Vårt Arbete*, 1951, nr. 8-9, hade medlemstalet börjat dala i slutet av 1948. Den nedåtgående trenden hade fortsatt hela 1949 och större delen av 1950 för att därefter stabilisera sig.

³¹ Linderot, Sven, *Demokratins handlingsprogram*, s. 5.

³² Linderot, Sven, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid*, s. 434 f.

Linderot var full av förvisning då han på 13:e kongressen betygade sin tro på vad de italienska kommunisterna kallade ”strukturella reformer”:

”Full sysselsättning, effektivitet i näringslivet, demokrati, höjd levnadsstandard, statlig planläggning och ledning av produktion och konsumtion där så ur allmännyttans synpunkter erfordras för att åstadkomma önskade resultat — *dessa riktlinjer öppnar vägarna för en fredlig övergång till socialismen.*” (kurs. min.)

Detta var den ”svenska” vägen till socialismen. Vid två tillfällen återkom Linderot till detta tema i sitt tal:

”Vi ser alltså hur världspolitikens frågeställningar alltmer blir även den svenska politikens frågeställningar, *att även hos oss kampfronten går mellan demokrati och reaktion.* Men detta upphäver inte det faktum att våra politiska och sociala problem även måste ses som egna storheter, därför att våra förhållanden i mångt och mycket är annorlunda än i andra länder. Utan att glömma sambandet med omvärlden har vi alltså att lösa våra egna problem utifrån självständiga aspekter, utifrån de förutsättningar vi har här hemma.”

Och vidare:

”Vi är internationalister. Vi är solidariska med socialisterna i alla länder. Vi ser i folkens förbrödning lösningen av världens vanda. Men vi utformar vårt partis politik utifrån de historiska och sociala förutsättningar som är gällande i Sverige, vilka i många fall är vitt skilda från vad som gäller exempelvis Amerika eller Sovjetunionen. Det är därför orimligt att vår svenska politik skulle bestämmas i Washington eller Moskva.”³³

5. 1944 års stadga³⁴

I den nya stadga, som antogs av 12:e kongressen, strök man självfallet alla referenser till Komintern. Också så till vida ägde en viss ”nationalisering” rum som det osvenskt klingande ”centralkommitté” byttes ut mot ”partistyrelse” och ”politbyrå” mot ”arbetsutskott”.

Framför allt noterar man en viss uppmjukning av de disciplinära bestämmelserna. Både 1927 och 1933 års stadgar framhåller ”den strängaste partidisciplin” som alla partimedlemmars ”främsta plikt” (§ 4 resp. § 13). 1944 har man valt en betydligt mjukare formulering: ”Partidisciplin och kamratlig sammanhållning är en grundregel för medlemskap i kommunistiska partiet” (§ 9). 1927 och 1936 var förvisso diskussionen fri intill dess besluten fattats, men därefter var varje brott mot den gemensamma fronten ”den värsta disciplinära förseelsen” (1927 års stadga, § 4). 1944 kunde den som icke åtnöjde sig med fattade beslut klaga i högre instans. Likaså noterar man att partimedlemmarnas skyldighet att inhämta centralkommitténs tillstånd för utlandsresor helt försvunnit.

Påfallande är också att man i 1944 års stadga strukit alla bestämmelser om åtgärder i händelse av illegalitet. Över huvud saknas det mesta av den gamla konspirativa andan. Också den hemlighetsfulla Kontrollkommissionen får nu sina uppgifter definierade.

Begreppet ”cell” överges; i stället talas om ”fackklubbar” och ”föreningar”. Uppenbart är dock att dessa institutioner övertagit cellernas uppgifter.

Någon i sedvanlig svensk mening demokratisk organisation var dock SKP icke. Partistyrelsens befogenheter var påfallande stora; sålunda kunde inte en distriktskonferens inkallas med mindre den fått partistyrelsens tillstånd. Bestämmelser om valsätt etc. lyste med sin frånvaro. Det

³³ Samtliga citat ur Linderot, Sven, *Demokratins handlingsprogram*, s. 13, 30 resp. 25.

³⁴ Partiets vid olika kongresser antagna stadgar föreligger i flera olika tryckningar. Här refereras till de exemplar som finns tillgängliga i Arbetarrörelsens arkiv.

framgick inte ens av stadgan vilka som var röstberättigade på kongressen. Den ”fullständiga enigheten” i alla frågor gällde uppenbarligen alltjämt som partilivets förutsättning.

6. Slutsatser

Det skulle vara en överdrift att påstå att SKP redan vid 1940-talets mitt utvecklat annat än tendenser i revisionistisk riktning. Partiets bekännelse till den parlamentariska vägen var mera taktisk än principiell, och det gjorde inga utfästelser att efter maktövertagandet finna sig i ett parlamentariskt styrelseskick. Partiet ifrågasatte knappast Moskvas rätt att styra den världs-kommunistiska rörelsen. De förändringar man vidtog i organisationen anpassades i viss mån efter formerna för det parlamentariska samhället (åtminstone så långt man känner organisationen) men rubbade icke partiledningens diktatoriska makt. Den nya politiken introducerades utan att medlemmarna fått tillfälle att diskutera den.

De mått och steg partiet vidtog på 12:e kongressen fick dock betydande verkningar. Den allt fastare tron på den fredliga vägens framkomlighet ledde till en mindre dogmatisk uppfattning av den borgerliga statens karaktär och en allt mera gradualistisk syn på sättet för socialismens genomförande. I enlighet härmed kunde ”den borgerliga statsapparatusens krossande” mjukas upp till att omfatta vissa entlediganden och omplaceringar av de mest ”reaktionära” elementen. Att man därvid sneglat på kommunisternas taktik i framför allt Finland är väl troligt.

De revisionistiska tendenserna utvecklades under en period, då Sovjetunionen uppenbarligen icke önskade några våldsamma omstörtningar i Västeuropa men i övrigt synes ha låtit åtminstone de smärre partierna söka sig fram efter egna vägar. För att nå sina proklamerade mål var SKP tvingat att söka samarbete med SAP, och för detta samarbete skulle de uppge sin revolutionära hållning. Gissningsvis var detta inte alltför svårt, då revolutionära stämningar fullkomligt saknades i Sverige, häri inbegripet majoriteten av SKP:s väljare. Det var dock svårt nog för att partiledningen skulle undvika att ta risken av en diskussion om den fredliga vägen i grundorganisationerna, innan kongressen redan fattat beslut. Omläggningen av politiken fordrade således, att partiledningen i allra högsta grad utnyttjade ”den demokratiska centralismens” fördelar.

Den ”svenska” vägen förutsatte att partiet självt kunde utforma sin politik. Så länge Kreml undlät att blanda sig i partiets affärer behövde ingen konflikt uppstå mellan den egna vägen och solidariteten med Moskva. Efter Kominterns upplösning synes partiledningen ha vägletts av uppfattningen, att Moskva inte önskade utöva någon styrning. Från och med 1946 blev pekpinarna vanligare och 1948 fick Linderot en direkt förfrågan från Moskva, varför han till skillnad från andra partiledare inte gjorde några resor till Sovjetunionen. Såsom framgår av nästa avsnitt spjärnade Linderot emot, men motståndet var icke principiellt. När Tito ”avföll” blev titoismen ett invektiv också i SKP.

IV. Två steg tillbaka, ett steg framåt. Perioden 1948 —53

Med ”det kalla kriget” följde ett nytt klimat också inom den världskommunistiska rörelsen. I Östeuropa gick de sista resterna av demokratiska fri- och rättigheter under. ”Domesticismen” fördömdes och ”titoismen”, d.v.s. vägran att lyda Moskva blev det värsta av alla brott, blev ”fascism”.¹ En rad kända kommunister avrättades eller kastades i fängelse, anklagade för lakejtjänster åt ”den amerikanska imperialismen”.

I september 1947 efterträddes Komintern av Kominform. I denna exklusiva sammanslutning av tolv kommunistiska partier, av vilka alla utom de franska och italienska var statsbärande, utlades det nya internationella läget. Efter kriget hade världen delats i två läger, ett krigiskt och imperialistiskt kring Förenta staterna och ett fredsälskande och socialistiskt kring Sovjetunionen. Den ”tredje världen” existerade inte. Antingen identifierade man sig fullständigt med Sovjetunionen eller också tillhörde man det imperialistiska blocket. Socialister som Blum i Frankrike, Attlee och Bevin i England, Schumacher i Tyskland, Saragat i Italien och t.o.m. Nehru i Indien var alla ”imperialismens lakejer”.

”Imperialisterna” förberedde det tredje världskriget. Därför måste ”det demokratiska lägret” svetsas samman och utforma en gemensam taktik mot ”imperialisterna” och deras bundsförvanter, däribland ”de högersocialistiska förrädarna”.

Stalin mobiliserade de kommunistiska partierna till strid. Något samarbete med socialdemokratien kom inte längre ifråga. Nu gällde det att resa massorna till beslutsam kamp för den nationella friheten, som hotades av Marshallhjälpen, Europarådet och senare av NATO.

För partierna i Västeuropa betydde den nya ”vänsterkursen” allmän tillbakagång och isolering.

1. Illusionen som brast

1947 märktes de första tecknen på att Linderot började tvivla på arbetarfronten och vänsterregeringen.² Ännu i början av 1948 gjorde han dock sitt bästa att övertyga andra och kanske också sig själv att arbetarfronten var möjlig att etablera. Trots de allt häftigare attackerna från den socialdemokratiska pressen och trots Kominforms anatema över ”högersocialisterna”, klamrade sig ledarskribenten i *Vår Tids* första nummer 1948 fast vid de gamla förhoppningarna:

”Förutsättningarna för att genomföra en annan politik är goda. Arbetarrörelsens starka politiska ställning, de fackliga organisationernas styrka, understödet från mellanskikten på land och i stad, vilka alla drabbas av storfinansens vanstyre, ger tillsammans tillräckliga resurser för en politik i folkmajoritetens intresse.”

Efter den s.k. Konserthusdisputationen mellan Linderot och statsminister Erlander i april måste det ha stått fullkomligt klart för kommunisterna att en samverkan mellan SKP och SAP under inga omständigheter kunde komma i fråga.³ Den 14:e kongressen, som hölls i det ”röda” Göteborg, kunde självfallet inte undgå att notera socialdemokraternas hårdnande hållning men vägrade ändå att ge tappt:

”Partikongressen beklagade denna utveckling åt höger av den socialdemokratiska politiken. Den

¹ Om Östeuropa under stalinismen, se framför allt Brzezinski, Zbigniew, K., *The Soviet Bloc; Unity and Conflict*, Cambr., Mass. 1960. Om effekterna för de västeuropeiska partierna, i synnerhet det franska, se Shulman, Marshal, D., *Stalin's Foreign Policy Reappraised*, Cambr., Mass. 1963. Kominforms utveckling följes bäst i dess tidskrift *For a Lasting Peace — For a People's Democracy*, som utkom med sitt första nummer på hösten 1947.

² *Vårt Arbete*, 1947, nr 5.

³ *Debatten Linderot—Erlander i Stockholms konserthus 19 april 1948*. Sthlm 1948.

misströstad emellertid inte om möjligheten att skapa politisk enhet inom arbetarrörelsen och samverka med alla demokratiska krafter till försvar för freden och den nationella friheten, till kamp för demokratin och för välfärd åt folket.”⁴

Ännu fanns det möjligheter att relativt snabbt besejra ”reaktionen” och därmed skapa betingelser för en fredlig övergång till socialismen. Däremot var det ett misstag, som ”vissa partikamrater” gjort sig skyldiga till, då de förväxlat ”den fredliga vägen” med reformismens ”fredliga inväxande” i det socialistiska samhället.⁵ — Att ”vissa partikamrater” i detta fall var identiska med partiets ledare lär väl inte ha undgått ens de mest skumögda kongressdeltagarna.

En sista glimt av hopp om att socialdemokratin kunde drivas åt vänster skymtade fram alldeles före 1948 års andrakammarval:

”Varje röst på kommunisterna betyder ökade möjligheter att åstadkomma en omläggning av den politiska kursen till gagn för folkets breda lager. Varje röst på något av de andra partierna betyder ett godkännande av den politik som ökat storfinansens ekonomiska och politiska makt på folkets bekostnad.”⁶

Folket godkände den förda politiken.⁷ Efter tre framgångsrika val förvandlades SKP återigen till vad det varit före kriget, en sekt på sidan om det politiska livet i Sverige, i allmänhetens ögon förknippad med den pågående terrorn bakom ”järnridån”.

2. Nederlagets bakgrund

Att definitivt uttala sig om de faktorer, som på 1940-talet ledde till SKP:s uppsving och hastiga fall, låter sig sannolikt inte göras utan ingående valstatistiska undersökningar. Icke-kommunistiska iakttagare har dock varit eniga om att det i första hand var de utrikespolitiska faktorerna som var avgörande för partiets tillbakagång. Härför talar också att valresultaten i ett antal jämförbara västeuropeiska länder talar ett likalydande språk. Det är dock att märka att kommunisterna i de länder där de skapat masspartier och lokalt spelade en betydelsefull roll var mindre beroende av Sovjetunionens skiftande prestige: så i Finland, Frankrike och Italien — och så också i Norrbotten.

Kommunistiska iakttagare har dragit samma slutsatser. I den kritik som i 1963 års ”kongressdebatt” riktades mot partiets dittillsvarande politik, varom mera nedan, återkom upprepade gånger kravet på att SKP skulle frigöra sig från beroendet av Moskva. 1962, påvisade man, hade SKP tvingats gå till val på ”Berlinmuren”, som man försvarat mot en så gott som enhällig svensk opinion. Valets utgång blev sådan att många partimedlemmar med fog måste fråga sig om det var någon mening i att fortsätta. Liknande lärdomar kunde man dra av partiets tidigare historia. 1929, under en period av markerad framgång, hade diktaten från Moskva resulterat i partiets sprängning. Tio år senare, när SKP försvarat Ribbentroppakten och Sovjets krig mot Finland, hade partiet med knapp nöd undgått att kriminaliseras. 1948, då man — för att citera en av Hagbergs eufemismer — följt ”den stalinska rekommendationen att rikta huvudelden mot kompromisspartierna” hade man återigen halvt om halvt ställt sig utanför samhället.⁸ Med andra ord, mellan

⁴ VT, 1948, nr 5, s. 2.

⁵ *Material för föredrag om Fjortonde partikongressen*, s. 6.

⁶ VT, 1948, nr 7, s. 2.

⁷ Partiet förlorade i det närmaste 75 000 röster och dess andel av väljarmassan sjönk från 20,3 till 6,3 procent.

Nedgången drabbade alla valkretsar utom Norrbotten, där SKP kunde inregistrera en viss ökning. Mandatantalet sjönk från 15 till 8. SAP förlorade tre mandat och gick tillbaka från 115 till 112 men hade icke desto mindre ökat sitt väljarantal med nära 350 000. Enligt en Gallup-undersökning hade ungdomen gått med socialdemokraterna och folkpartiet. Se Nerman, Ture, op.cit., s. 399.

⁸ *Internationell Revy*, 1963, nr 10, s. 27.

SKP och det svenska folket stod Moskva.

Åt de avslöjanden om de interna förhållandena i Sovjetunionen och folkdemokratierna som gjordes efter 1940-talets mitt kunde SKP naturligtvis ingenting göra. Partiet kunde endast ta ställning. Avgörande för den linderotska linjens framgång var att kommunisterna kunde övertyga socialdemokraterna om sin principiellt demokratiska övertygelse och nationella hållning. Det vilar därför ett drag av desperation över SKP:s politik, då partiet samtidigt som det försvarade terrorn i Östeuropa vädjade till SAP om samförstånd och samarbete.

Möjligen hade man förlorat kontakten med ”massorna”. Ute på arbetsplatserna fanns under åren 1944-46 och kanske ännu senare en hel del sympati bland socialdemokraterna för en samverkan med kommunisterna. Vid den socialdemokratiska partistyrelsens sammanträde 23 april 1944 berättade dåvarande partisekreteraren Torsten Nilsson att hans expedition erhållit brev från fackföreningar, i vilka socialdemokraterna uppmanades acceptera det erbjudna samarbetet.⁹ En av talarna hade intrycket ”att vårt folk inte vill slåss med kommunisterna”. Många socialdemokratiska arbetare, framhöll han, hade svårt att inse, varför man inte skulle samarbeta med kommunisterna i politiken när man gjorde det i fackföreningarna. Splittringen gjorde endast arbetarna svagare. För många var den enda skillnaden mellan kommunister och socialdemokrater den, att kommunisterna förde en något radikalare politik. För de dagspolitiska frågornas skull glömde arbetarna lätt de djuptgående ideologiska skillnaderna.¹⁰

I den socialdemokratiska partistyrelsen och i LO-ledningen var man mera medveten. Men inte heller här var man okänslig för strömningarna ute i Europa, och 1944 pekade dessa mot ett framtida samarbete mellan socialister och kommunister. I övrigt var läget minst sagt oklart. Då partistyrelsen sammanträdde i november 1944 visste man t.ex. inte om Finland och Norge skulle ”bolsjeviseras” efter det tyska sammanbrottet. För SKP demonstrerade man vid denna tidpunkt ett närmast avvaktande intresse. Dess valframgångar var aktningsvärda men betydelsen därav skulle inte överdrivas. Statsminister Hansson ville för sin del inte utesluta möjligheten av att socialdemokraterna efter samlingsregeringens avgång skulle gå i koalition med kommunisterna. Men, underströk han, detta fordrade att dessa ”lade om sin verksamhet”, ty för SAP:s del kunde det inte bli fråga om någon eftergiftspolitik. Rimligen betydde detta att kommunisterna skulle upphöra att vara kommunister.

Vissa jämkningar var man dock beredd till efter kommunisternas framgångar i valet 1944. Enligt Hansson hade Linderot efter valet kommit till honom och begärt att kommunisterna skulle väljas in i utskotten, varifrån de tidigare varit utfrusna. Hansson trodde inte att utfrysningsmetoden längre var gångbar. Kommunisternas styrka berättigade dem till suppleant-platser och sådana skulle de få, men några favörer kom inte i fråga. Svårare var det att förhindra samverkan i kommunala församlingar, i synnerhet på platser där kommunisterna var starka. Eftersom det inte var vidare roligt att officiellt frånga den gamla ståndpunkten skulle man heller inte göra det; inofficiellt kunde man däremot se mellan fingrarna.

Endast en ledamot av styrelsen ansåg vid ett sammanträde i november att SKP och SAP borde slås samman.

Då styrelsen ånyo möttes i april 1945 var flera talare uppenbart påverkade av de kommunistiska framgångarna i vinterns fackföreningsval. Vad saken nu gällde var närmast vilken taktik man skulle tillgripa i kampen med kommunisterna. Om något samarbete var denna gång över huvud

⁹ Genom Socialdemokratiska partistyrelsens tillmötesgående har jag varit i tillfälle att läsa styrelsens protokoll från åren 1944-47.

¹⁰ Vittnesbörden om dessa stämningar är talrika. Se t.ex. Andersson, Sven, *Varför 2 arbetspartier?* Sthlm, 1948.

icke tal, och när styrelsen samlades den 18 juni för att diskutera regeringsfrågan fanns ingen som pläderade för en koalition med kommunisterna. Hansson själv var närmast benägen för att låta samlingsregeringen sitta kvar, Wigforss och Sköld talade för samverkan med bondeförbundet, men majoriteten önskade en rent socialdemokratisk regim. Enligt Sandler skulle en sådan vara bäst skickad att på en och samma gång etablera ett gott förhållande till Sovjet och hålla hemmakommunisterna nere.

Därefter omnämns kommunisterna endast sporadiskt i styrelsens protokoll från den här aktuella perioden — i markerad kontrast till den besatthet varmed kommunisterna diskuterade sitt förhållande till socialdemokratin.

På allvar övervägde socialdemokraterna aldrig att ta kommunisterna med i regeringen, än mindre verka för en partisammanslagning. Härför talade en rad taktiska skäl — i folkpartiet under dess nye ledare Bertil Ohlin hade man fått en ytterst farlig motståndare — men avgörande var otvivelaktigt den djupa misstro man kände mot kommunisterna. I den socialdemokratiska ledningen trodde man inte på någon kommunistisk omvändelse. I denna sin misstro stöddes man av de övriga socialdemokratiska partierna i Västeuropa, vars utveckling man noga följde.¹¹ Det finska exemplet manade heller inte till efterföljd; tidigt var man underrättad om Yrjö Leinos speciella polis, vars existens bara alltför tydligt pekade fram mot kuppöversöket 1948.

Redan när socialdemokraterna 1945 på allvar tog upp kampen om fackföreningarna, bl.a. genom att kopiera det kommunistiska cellsystemet, borde man inom SKP ha förstått att SAP var inställt på strid. Den socialdemokratiska pressen gjorde heller ingen hemlighet av vad partiet tyckte och tänkte.

Det förefaller inte som om Linderot och männen kring honom helt förstod djupet av den misstro med vilken kommunisterna betraktades i socialdemokratins ledande skikt. Inte utan en viss rätt kunde Linderot tycka att SKP gått socialdemokratin en lång väg till mötes: offentligt hade SKP uppgivit sin revolutionära hållning, offentligt hade det accepterat socialdemokraternas program som bas för samarbetet, offentligt hade det förklarat sig vara ett icke-oppositionsparti.

Men samtidigt hade Linderot flitigt spekulerat i allt det missnöje, som kriget, beredskapen och avspärrningen skapat. Den stora metallarbetarstrejken 1945, som drevs fram medan kriget ännu pågick, var sannerligen inte ägnad att övertyga den socialdemokratiska partistyrelsen om kommunisternas ansvarskänsla. Härtill kom raden av tvetydiga uttalanden. Även om dessa var avsedda som lugnande medel för partiets ”dogmatiker”, måste de självfallet skapa osäkerhet hos alla som följde partiets utveckling. Kunde, måste man ha frågat sig, talet om ”den fredliga vägen” vara något annat än en högst tillfällig taktik, när partiets ledare samtidigt förklarade sin trohet mot alla de gamla principerna? Kunde den deklarerade kompromissviljan vara ärligt menad, när Öhman jämförde kompromissen med ”en avbetalningsaffär, som den fattige måste inlåta sig på”, då han inte kunde klara hela köpesumman på en gång.¹² Och man behövde inte vara särdeles misstänksam för att fråga sig vad Hagberg menade, då han påstod att ”den internationella utvecklingen” inte skulle lämna ”socialdemokratin oberörd”.¹³

Ett par år kunde SKP utnyttja Sovjetunionens prestige efter dess seger över Tyskland. När i samband med ”det kalla kriget” Sovjetunionen började uppfattas som ett hot mot Sveriges obe-

¹¹ Enligt ett uttalande för förf. av Sven Andersson, partiets dåvarande sekreterare, hade man anställt Kai Björk att hålla kontakten med övriga socialdemokratiska partier. Björk befann sig under den här aktuella perioden på ständiga resor i Europa.

¹² VT, 1945, nr 2, s. 2.

¹³ VT, 1945, nr 1, s. 5.

roende och ”den antikommunistiska propagandan” utan misskund spelade på förtrycket i Östeuropa — på kupperna, utrensningarna, slavarbetslägren — ställdes SKP inför valet att följa sin egen politik, såsom Kilbom hade gjort 1929, eller följa den nya kominformlinjen.

Som tidigare nämnts fanns inga referenser till Sovjetunionen i 1944 års program. Att detta väckte en del undran inom partiet framgår bl.a. därav, att programkommissionen fick en fråga om partiets förhållande till Sovjetunionen. En annan partimedlem, ansåg att inställningen till ”fosterlandet” var utklarad.¹⁴

Uteslutningen var väl ingen tillfällighet. Det finns ingenting som tyder på att partiledningens trohet mot Moskva skulle vara anfrätt. Det hade man också bevisat under Ribbentroppakten. Men då om inte tidigare hade man också lärt sig vilken belastning lojaliteten mot Sovjetunionen var inför den svenska väljarkåren.

När Sovjetunionen på hösten 1947 började mobilisera partierna för kampen mot Förenta staterna och dess ”lakejer” i Europa gjorde SKP vissa svårigheter. Som ovan framgått fast-höll man också efter Kominforms bildande vid den tidigare politiken och detta trots att man utsattes för direkta påtryckningar. Vid ett hemligt rådslag mellan de nordiska kommunistpartierna i februari 1948 hade Hertta Kuusinen som Stalins språkrör levererat ett fränt angrepp mot SKP:s hela politik för tiden efter 1944. Nu var samarbetsperioden definitivt förbi. Utan all opportunistisk borde partierna gå in för den kamp som Kominform signalerat. SKP borde dessutom ansluta sig till den nya organisationen.¹⁵

Frånsett kravet på anslutning till Kominform finns det ingen anledning betvivla att Hertta Kuusinen yttrat sig på ungefär detta sätt.¹⁶ Linderot och Öhman, som representerade partiet vid Oslo-konferensen, hade dock mod nog att begära anstånd av hänsyn till det förestående valet. Först efter valnederlaget gick den kommunistiska agitationen i Sverige med mera påtaglig energi in för Kominformlinjen.¹⁷

3. Kamp i det tysta

I arbetsutskottets analys av valnederlaget 1948 framhölls att partiet inte i tid dragit de politiska konsekvenserna av klassmotsättningarnas tillspetsning under efterkrigsåren. Man hade vidare undervärderat den ”fascistiseringsprocess” som borgarklassen undergått och den roll som ”höger-socialdemokratin” spelade i ”den reaktionära offensiven”. Inte heller hade man i tillräcklig grad riktat uppmärksamheten på Sovjetunionens avgörande betydelse för ”freden och den socialistiska frihetskampen”.¹⁸ Både ideologiskt och organisatoriskt var partiet i behov av en uppräckning.

Detta var ett dokument helt i Kominforms anda.

Den uppgift partiet nu ställdes inför var inte att genom samarbete med den ena eller andra komma i regeringsställning, utan nu gällde det att bekämpa det växande amerikanska inflytandet i

¹⁴ *Vårt program*. Med kommentarer av Hilding Hagberg, s. 48 resp. 47.

¹⁵ Meurling, Per, op.cit., s. 150 f.

¹⁶ Ingenting tyder på att Stalin i Kominform ämnade upptaga alla kommunistiska partier. Av icke statsbärande kommunistpartier inbjöds de franska och italienska. Inte ens det finska kom med. En annan sak var att Stalin naturligtvis förväntade sig att också utomstående partier skulle följa de nya signalerna. Sambandet mellan Kominform och de kommunistiska revolutionerna i Sydostasien i slutet av 1940-talet är väl inte helt klarlagt, men någon form av ”central samordning” synes föreligga. (Jmf. Seton-Watson, Hugh, *The Pattern of Communist Revolution. A Historical Analysis*, London 1960, s. 306).

¹⁷ Nämnas bör dock att både Sven Linderot och C. H. Hermansson på våren 1948 medverkade i For a Lasting Peace —For a People's Democracy (i april resp. 15 juni).

¹⁸ VT, 1948, nr 8, s. 2.

Europa. I parollerna blev detta en kamp för freden och den nationella självständigheten mot Förenta staterna och deras socialdemokratiska ”hantlangare” jämte ett förhålligande av livet på andra sidan ”järnridån”. En politik baserad på lovsånger över kommuniststaterna och förbannelser över socialdemokraterna — det är svårt att finna adekvata uttryck — var dömd att misslyckas. Vid valet 1948 fick SKP 6,3 procent av väljarna, 1950 (kommunalval) 4,9 och 1952 endast 4,3. Därmed hade alla de vinster man gjort under 1940-talet raderats bort.

Inför allmänheten spelade SKP sin roll förträffligt. Även en så sansad bedömare av det politiska spelet som Leif Kihlberg i *Dagens Nyheter* betraktade partiet som en enda stor sovjetisk spionorganisation.¹⁹ Detta intryck förstärktes av de stora spionrättegångar, som avhölls kring 1950, och i vilka kommunistiska partimedlemmar var inblandade. Dessa rättegångar tillsammans med den s.k. Catalinaaffären — nedskjutningen av två svenska flygplan utanför Balticum — gav allmänheten intrycket av att Sovjetunionen var en mot Sverige fientligt inställd makt som vid en eventuell invasion kunde påräkna kommunistisk hjälp.

Det våldsamma språket i den kommunistiska pressen dolde emellertid en betydande inre splittning och en tilltagande passivisering av partimedlemmarna. ”När det kalla kriget började gick många medlemmar under jorden och lade sig i dvala, och många har inte vaknat än”, skrev en partiveteran i 1963 års ”kongressdebatt”.²⁰ Den ”masskamp” mot ”högersocialisterna” och ”den amerikanska imperialismen” som skulle organiseras genom ”enhet underifrån” fungerade inte alls. Ute på arbetsplatserna utsattes kommunisterna för ständiga provokationer, råkade i gräl och isolerades därmed ytterligare. Arbetarkommunerna hotade att återigen förvandlas till ”diskussionsklubbar” för invigda. Ständiga maningar i partipressen till trots åstadkoms ingen bättring.²¹

Det var inte nog därmed. 1948 års svidande valnederlag och ohörsamheten mot Kominform krävde sina syndabockar. I många partier, bl.a. i det norska, hade omfattande utrensningar ägt rum. Något liknande syntes vara på gång i SKP. Linderot var vid denna tid sjuklig och kunde inte spela samma roll som tidigare. Efter valet 1948 avgick (Urnan från posten som partisekreterare. Om Hagbergs ställning var hotad är osäkert. I slutet av 1940-talet ansågs allmänt att Frithiof Lager var den uppåtgående stjärnan i partiet, och att Lager stod Moskva nära.²² Den farligaste och mest oförsonlige kritikern var dock Set Persson, som enligt egen utsago hela tiden bekämpat den partilinje som introducerades 1943/44.²³

Set Persson hade tillhört partiets ledning sedan 1930-talets början och hade under sin politiska karriär tillvunnit sig aktning och respekt även utanför partiet. Som borgarråd i Stockholm under perioden 1946-50 hade han visat prov på aktningsvärd administrativ begåvning. Likväl hade han aldrig tillhört den inre krets i partiledningen, som utformat 1944 års politik. Just därför var han en desto farligare motståndare.

I oktober 1949 lyckades Persson framtvunga ett beslut i partistyrelsen att tillsätta en utredning för att bedöma den politik som beslutades av kongresserna 1944 och 1946. Ledamöter av

¹⁹ Kihlberg, Leif, *Den ryska agenturen i Sverige*, Sthlm. 1950.

²⁰ *ND*, 1963, 12/10.

²¹ *VT*, 1949-52, passim. Se i synnerhet Sven Linderots uppsats, ”En olöst taktisk uppgift” i *VT*, 1952, nr 5.

²² Lagers snabba karriär i partiet bröts i februari 1952, då han vid ett sammanträde i CK begärde att bli befriad från uppdraget som partisekreterare. Begäran godkändes utan diskussion. Anledningen torde ha varit den just då aktuella Enboms-affären. Enbom stod anklagad för grovt spioneri, riktat mot Sverige. Enbom hade tillhört Lagers medarbetarstab, och under dessa omständigheter var det knappast möjligt för partiet att behålla Lager på den utsatta sekreterarposten.

²³ Persson, Set. *Repliker till Linderot—Lager—Hagberg*, s. 14.

kommissionen blev Hilding Hagberg, Knut Bäckström, Rodny Öhman, Nils Holmberg och Set Persson. Sammansättningen oppositionen bestod av Holmberg och Persson — antyder måhända de då aktuella styrkeförhållandena inom partistyrelsen.

Kommissionen arbetade i ett år utan att bli enig i sin uppfattning. Majoriteten tog oenigheten som förevändning för ett beslut, enligt vilket resultatet inte skulle läggas fram för partistyrelsen. Set Persson reserverade sig och anförde sina kritiska synpunkter vid partistyrelsens sammanträde 28-30 oktober 1950.²⁴ För att undgå en partisplittring avgav styrelsen följande, otvivelaktigt något skruvade kommentar:²⁵

”Under åren 1944-48 förklarade sig kommunistiska partiet anse, att en fredlig utveckling till socialismen var möjlig för Sveriges vidkommande.

Efter att grundligt ha studerat partiets politik efter denna tid, fastställer partistyrelsen att enhet i de väsentliga frågorna varit och är för handen, men att ifråga om 'den fredliga vägen' enskilda kamrater gjort oriktiga uttalanden, vilka även kommit till uttryck i offentliga partibeslut. Det är en stor brist i partiet att de fel som begicks inte omedelbart korrigerades.

Betingelserna för att Sverige skulle kunna bli ett av de undantagsfall då proletariats diktatur kan uppstå på fredlig väg förelåg icke vid denna tid i vårt land.

Därför uppstod vissa missförstånd, sådana som att kommunistiska partiet ville avskrika klasskampen och acceptera den reformistiska teorin om ett 'fredligt inväxande', vilket, om detta varit riktigt, skulle medfört att arbetarklassen ideologiskt avrustats och att partiets förmåga att försvara Sovjetunionen och folkdemokratierna mot anklagelser som reses från socialismens fiender försvagats.

Partiet uppmärksammade icke i tillräcklig grad att dylika missuppfattningar förefanns, varigenom rättelser därav fördröjdes.”²⁶

Men därmed var striden inte slut. Under åren 1948-49, då Stalin uppenbarligen misstänkte den svenska regeringen för att via ett nordiskt försvarsförbund vilja ansluta Sverige till Förenta staterna, torde de tidigare förespråkarna inom SKP för samarbetet med socialdemokraterna ha haft anledning att tänka över sin situation. Läget torde ha lättat i och med att neutraliteten åter blev passabel i Moskva i 1950-talets början. Därefter var den svenska socialdemokratin inte fullt lika misstänkt som de socialistiska partierna i NATO-länderna.

På hösten 1952 började Set Persson utsättas för förtäckta angrepp i partipressen. Redan tidigare hade man inlett — allt medan pressen fortsatte skallet mot ”högersocialisterna” — en ny taktik i fackföreningarna. Valet av förtroendemän skulle inte längre gå efter partilinjer; i stället skulle man välja den bästa fackföreningsmannen, även om denne råkade vara socialdemokrat. Kommunisterna skulle heller inte motsätta sig att fackföreningarna lämnade bidrag till den socialdemokratiska pressen, då arbetarna ansåg denna bättre än den borgerliga. Om fackföreningarna beslöt att demonstrera med socialdemokraterna på 1 maj kunde kommunisterna marschera med, även om banderollerna angrep kommunismen. Principen var att man hellre skulle se till det som enade arbetarklassen än det som söndrade den. I enlighet med denna tanke drog kommunisterna in sina listor vid fyllnadsvalen i Jämtlands och Kristianstads län i december 1952. Den deklarerade avsikten var att rädda socialdemokraterna från att förlora mandat till de borgerliga partierna.²⁷ Man var på väg tillbaka till 1944 års politik.

²⁴ Ibid., s. 19.

²⁵ Enligt Erik Karlsson, *ND*, 1964, 25/6 hade uttalandet tillkommit för att undvika en partisplittring, medan Set Persson menar att partistyrelsen framför allt ville undvika att ta upp frågan på 1951 års kongress.

²⁶ *VT*, 1950, nr 9.

²⁷ Persson, Set, *Till försvar för kommunismen*, s. 1-28, passim.

Mot denna taktik kämpade Set Persson, först i centralkommitténs arbetsutskott, sedan på 16:e partikongressen i april 1953. Persson kunde väl tänka sig ett samarbete med socialdemokratin för specifika åtgärder men endast under fortsatt ideologisk kamp. Den taktik som partiledningen nu inlett kunde endast leda till självutplåning. I fackföreningsvalen hade man också lidit det ena nederlaget efter det andra. Det gick inte, menade Persson, att samtidigt karaktärisera de socialdemokratiska ledarna som borgarnas hantlangare — och sedan be kommunistiska väljare att stödja dem i valen.

En annan fråga i vilken Persson och partiledningens majoritet stod emot varandra gällde agitationen för Sovjetunionen. Medan Persson hävdade att försvaret av Sovjetunionen måste sättas främst, därför att en vänskaplig hållning till Sovjet ledde till en vänskaplig hållning mot kommunismen, menade hans motståndare, av lätt insedda skäl, att Sovjetunionen nog kunde försvara sig själv. ”Våra motståndare vill framställa oss som ett ryskt parti. Vi måste bevisa att vi är ett svenskt parti genom att ställa svenska arbetares intressefrågor främst på dagordningen”.²⁸

Det är troligt att partiledningen stöddes av majoriteten medlemmar, men helt ensam var inte Set Persson. Tack vare ett skickligt om också inte särdeles ”kamratligt” spel på kongressen kunde emellertid Persson isoleras och själv tvingas begära sitt utträde ur partiet. Den förtalskampanj som därefter riktades mot honom i partipressen och de drastiska åtgärder man vidtog mot hans anhängare, vittnar om att partistyrelsen icke önskade någon diskussion i sak.²⁹

Uppenbarligen hade partistyrelsen redan nu beslutat sig för en mjukare hållning mot socialdemokratin och detta var endast början. På hösten 1953 utlade Hagberg i remissdebatten kommunisternas politiska linje som en ”samverkan utan överenskommelse” — en ny variant på temat icke-oppositionsparti och 1955 grävde man helt ner stridsyxan!

”Kommunisterna betraktar socialdemokratiska partiet som ett parti av arbetare ... Kan det då vara ett kommunistiskt intresse, att denna arbetarorganisation likvideras? Är det inte hellre ett kommunistiskt intresse, att arbetarmedlemmarna återupplivar det socialdemokratiska partiets ärorika kamptraditioner, likviderar den skadliga klassamarbetsidéen och utnyttjar sin styrka och maktställning för att arbetarklassen skall ta ledningen i samhällsuppygget och låta detta präglas av dess intressen?

När vi kommunister arbetar i vårt parti, arbetar vi samtidigt för enhet inom arbetarklassen . . . Vi skall säga ut, att de radikaliserade medlemmarna i socialdemokratiska partiet också *inom sitt parti* kan och bör kämpa för enheten ...”³⁰

4. 1953 års partiprogram

1953 års partiprogram, Sveriges väg till socialismen, tillkom i huvudsak under 1952, då partiet var på väg att slå in på en ny politik. Strax före partikongressen avled Stalin och en allmän internationell avspänning tog vid. I praktiken var programmet föråldrat redan då det antogs. Det är en egendomlig blandning av den nya och den gamla linjen.

Programmet har här sitt främsta intresse därför att det speglar motsättningarna mellan Set Persson och partiledningens majoritet. I december 1952, då Persson fortfarande var medlem av såväl centralkommitté som arbetsutskott, presenterade programkommissionen inför centralkommittén

²⁸ Citerat efter Persson, Set, *Till försvar för kommunismen*, s. 22.

²⁹ Set Perssons sammanställning av pressuttalanden etc. i ”Repliker till Linderot—Lager—Hagberg” är korrekta. Vad han har att säga om de utrensningar som efter kongressen vidtogs inom partiet är givetvis svårare att yttra sig om, men så mycket kan konstateras att partiledningen lyckades förhindra en saklig diskussion av Perssons kritik av den förda politiken. Om utrensningarna, se den av Marxistiska cirklarna utgivna Motion till SKP:s 17:e kongress 1955 och ledaren i GHT, 1955, 30/12.

³⁰ VT, 1955, nr 6, s. 203.

sitt förslag, som enhälligt godtogs och därefter publicerades både i *Ny Dag* och *Vår Tid*.³¹ Under våren diskuterades det i pressen.

Det program som sedan antogs av kongressen i april skiljer sig markant från förslaget. Förmodligen sammanhänger detta med att Linderot på våren 1953 befann sig vid jämförelsevis god hälsa och tog aktiv del i revisionen av programförslaget.

Nedanstående jämförelse av formuleringarna i förslaget och det antagna programmet torde tala för sig själv (kursiveringarna mina).

Om socialdemokratin och den socialdemokratiska regeringen

CK:s förslag

Ledningen av denna rörelse [arbetarrörelsen] erövrades emellertid av borgerliga element, som ville försona arbetarna med det kapitalistiska systemet och avhålla dem från att bekämpa detsamma.

Under de stora massrörelserna i Sverige vid denna tid [slutet av första världskriget] för höjd levnadsstandard och större demokrati visade de högersocial-demokratiska ledarna att de ställt sig på bourgeoisins sida.

De högersocialdemokratiska ledarna har förespeglat arbetarmassorna att de efter att ha nått parlamentarisk majoritet skulle förverkliga socialismen i vårt land. Under den tid som dessa ledare utövat regeringsledningen, varvid de under många år kunnat stödja sig på en av arbetarna vald parlamentarisk majoritet, har de samarbetat med storfinansen, blivit förvaltare av dess regeringsmakt och företräder dess åskådning inom arbetarrörelsen. Efter två årtionden av högersocialdemokratisk regeringsledning är storfinansen mäktigare än någonsin.

Samarbetet mellan regeringen, den reformistiska fackföreningsledningen och storfinansen har fått fastare former. Speciella samarbetsorgan har upprättats.

Fackföreningarnas rörelsefrihet har kringskurits genom antifackliga lagar, genom statsmakternas ingripande i avtalsrörelserna

Programmet

Högersocialisterna var revisionister, bekämpade marxismen och sökte driva hela arbetarrörelsen in på en småborgerlig, revisionistisk linje.

De socialdemokratiska ledarna förespeglade arbetarna att socialismen skulle genomföras i vårt land sedan majoritet uppnåtts i riksdagen. Under två årtionden har de högersocialdemokratiska ledarna nu utövat regeringsledningen. Men de har icke infriat sina löften att genomföra en socialistisk samhällsomdaning. Tvärtom har de samarbetat med storfinansen och tjänstgör som förvaltare av det monopol-kapitalistiska samhället.

Samarbetet mellan regering, reformistisk fackföreningsledning och storfinans har fått allt fastare former.

Fackföreningarnas rörelsefrihet har kringskurits genom antifackliga lagar, genom statsmakternas ingripande mot arbetarna i avtalsrörelser

³¹ VT, 1953, nr 1, s. I-7. Inte helt ointressanta kommentarer till programmet skrevs av C. H. Hermansson, "Stalins nya arbete och programförslaget", Frithiof Lager, "Till frågan om vår nationella oavhängighet", Harald Rubinstein, "Programförslaget och de medborgerliga rättigheterna", samtliga i VT, 1953, nr 1. Av kanske ännu större intresse är Sven Linderots ledare i VT, 1953 nr 2, där han påstår att programmet icke har det socialdemokratiska partiets förintande som sitt mål. Denna formulering förebådar Hagbergs uttalande från 1955 och visar hur långt SKP avlägsnat sig från den politik man tidigare företrätt under Kominformtiden.

och på andra sätt. Regeringens politik har i hög grad präglats av strävandena att hindra eller försvåra för arbetarklassen att uppnå en rimlig förbättring av levnadsvillkoren. Lönestopp och prisstegringar är metoder som använts i detta syfte. Sociala reformer har, främst genom den statliga pris- och penningpolitiken berövats en stor del av sina realvärden. Utlovade reformer har skjutits på framtiden. Bostadsbristen har förvärrats. *Skatteutplundringen har kraftigt ökat under högersocialdemokratins regeringsutövning. Skatten på en genomsnittlig arbetsinkomst har mer än fördubblats.* En arbetare tvingas använda mera än en fjärdedel av sin inkomst till direkta och indirekta skatter.

Den [koalitionsregeringen mellan socialdemokraterna och bondeförbundarna] anpassar alltså den utrikespolitiska kursen till den aggressionspolitik som främst företrädes av Amerikas Förenta stater. Rustningsbördorna blir tyngre. Fientlighet mot de folk som slagit in på socialismens väg avspeglas i fientligheten mot kommunistiska partiet, det enda parti i vårt land som har en klart socialistisk målsättning. Regeringens kurs står i strid mot massornas krav på en politik som bevarar Sveriges fred och oavhängighet, som hejdar prisstegringarna, sänker skatterna, försvarar de arbetandes ekonomiska intressen och befordrar ett socialt och kulturellt framåtskridande.

De högersocialdemokratiska ledarna visar öppet sin fientlighet emot socialismen. Deras tal om den s.k. demokratiska socialismen är en falsk skylt för deras vakthållning kring den kapitalistiska ordningen. Dessa ledares övergång till kapitalismens läger betyder dock inte att de socialdemokratiska arbetarna blivit motståndare till socialismen. Den kommer att genomföras även i vårt land av det arbetande folket i gemensam kamp mot storfinansens och de högersocialdemokratiska ledare som splittar arbetarrörelsen i syfte att försvaga den.

De högersocialdemokratiska ledarna utgör bourgeoisins utposter inom arbetarrörelsen och är dennas inre fiender.

Storfinansens och dess företrädare, däribland de

och på andra sätt.

Arbetarklassens kamp för att uppnå en förbättring av levnadsvillkoren har därigenom försvårats.

Sociala reformer har genom pris- och penningpolitiken under efterkrigstiden berövats en stor del av sina realvärden.

Skattetrycket har kraftigt ökat under socialdemokratins regeringsutövning.

En arbetare tvingas numera använda mera än en fjärdedel av sin inkomst till direkta och indirekta skatter.

De svenska makthavarna samordnar sin politik med det aggressiva Atlantblocket.

De högersocialdemokratiska ledarnas tal om "demokratisk socialism" är en falsk beteckning för en politik, som i verkligheten innebär en vakthållning kring den kapitalistiska ordningen.

De socialdemokratiska arbetarna är däremot anhängare av socialismen.

högersocial-demokratiska ledarna, offerar Sveriges nationella intressen.

Motståndare till socialismen är de kapitalistiska utsugarna och deras anhängare liksom bourgeoisins agenter inom arbetarrörelsen, de högersocialdemokratiska ledarna.

Ännu är dessa krafter [det svenska folket] splittrade samt i många hänseenden vilseförda av den härskande klassens propaganda, *liksom av den verksamhet de högersocialdemokratiska ledarna bedriver. De socialdemokratiska och borgerliga partierna stöddes ännu av miljoner väljare från de breda folklagren, vilkas intressen motarbetas av de politiker som erhållit deras röster.*

Ännu är denna kraft splittrad. Splittringen måste övervinnas.

Därför urholkar storfinansen med de högersocialdemokratiska ledarnas hjälp den borgerliga demokratin. Strejkrätten kringgärdas av lagparagrafer som försvårar för arbetarna och tjänstemännen att effektivt använda detta vapen i kampen för sina intressen. Brevhemligheten är upphävd, telefonsamtalen avlyssnas och hemfriden avskaffas genom den okontrollerade makt som lagts i hemliga polisens händer. Provokationer mot medborgarna och spioneri genom hemliga agenter på arbetsplatserna hör till de antidemokratiska krafternas arbetsmetoder.

Om övergången till socialismen

Under ledning av sina marxistisk-leninistiska partier har Sovjetunionens folk liksom folken i Kinesiska Folkrepubliken och de övriga folkdemokratiska länderna givit lysande föredöme i kampen för socialismen. Utvecklingen har visat det socialistiska systemets stora överlägsenhet över det kapitalistiska.

Genom Sovjetunionens avgörande insats i kampen för fascismens militära krossande under det andra världskriget öppnades en ny väg — folkdemokratins väg — till socialismen.

Socialismen kan endast förverkligas genom de stora svenska folkmassornas eget medvetna och aktiva handlande. Förändringar i vårt lands inre förhållanden måste ske i enlighet med folkets vilja och icke påtvingas eller förhindras

Sovjetunionens folk börjar redan övergången till kommunismens samhälle, där grundprincipen är: ”Åt var och en efter behov”. De folkdemokratiska staterna i Europa skapar en socialistisk samhällsordning, och det väldiga Kina har befriat sig från imperialistiskt och feodalt förtryck samt utvecklar sitt samhällsliv på vägar som leder till socialismen. En tredjedel av jordens befolkning har sålunda upprättat eller lägger grundvalen för socialismen. Övergången från kapitalism till socialism är en historisk nödvändighet. Socialismen kan förverkligas endast genom de svenska folkmassornas kamp under arbetarklassens ledning. Förändringar i vårt lands inre förhållanden måste ske i enlighet med folkets vilja och icke påtvingas genom ingripande

genom aggression eller hot utifrån.

Det svenska folkets väg till socialismen betingas av det internationella läget och vår nations historiska utveckling och särskilda förhållanden.

Riksdagen måste omvandlas till ett demokratiskt instrument för viljan hos den stora majoriteten av Sveriges folk och genom fria val erhålla en majoritet av verkliga motståndare till storfinansens makt. En folkregering upprättas med uppgift att stödd på folkets makt leda omvandlingen till folkdemokrati och socialism.

utifrån.

Övergången till socialismen försiggår under de villkor och i de former som betingas av varje lands historiska utveckling och särskilda förhållanden.

Den svenska riksdagen är ett historiskt resultat av folkets kamp för frihet och självbestämmanderätt. Dess makt begränsas dock av storfinansens välde . . . genom enigt framträdande i de allmänna valen kan folket omvandla riksdagen till ett demokratiskt maktorgan i kampen mot storfinansens och upprätta en folkregering.

*

Båda texterna lämnar mycket övrigt att önska i fråga om klarhet. Den avgörande skillnaden mellan förslaget och det antagna programmet är beskrivningen av de socialdemokratiska ledarna. I förslaget framställs de kort och gott som borgerlighetens agenter, vilka medvetet motarbetar arbetarklassens intressen. I programmet framstår de snarare som något vilsegångna arbetare, de där inte riktigt vet vad de gör.

Påtagligt är också att referenserna till Sovjetunionen och de socialistiska länderna över huvud är mindre framträdande i programmet än i förslaget.

V. Den världskommunistiska rörelsens sammanbrott

Det var nationalismen som bröt sönder Andra internationalen. Dess sammanbrott kom till synes hastigt, i takt med de ultimata regeringarna utväxlade med varandra och de bevillningar de krävde av sina parlament för det krig som skulle bli historiens dittills största. Det var också nationalismen som bröt sönder den kommunistiska världsrörelsen. Här var processen långsammare och därför mindre dramatisk. Ändå låter sig hösten 1963 jämföras med hösten 1914.

Andra internationalens sammanbrott måste ses mot bakgrunden av de socialdemokratiska partiernas utveckling från tiden före 1914. Internationalens bärande ide — senare vidareförd av Komintern — var att kapitalismen kunde besegras endast om världsproletariatet förenade sina krafter. När de socialdemokratiska partierna började arbeta för reformer inom respektive stater och uppnådde påtagliga förbättringar, lossnade de internationella banden. Man började identifiera sig med samhället i stället för att bekriega det. För de ryska bolsjevikerna var läget ett annat. De var fortfarande svaga, fortfarande kriminaliserade, de hade inget hopp om att genom parlamentsbeslut kunna reformera Ryssland. Det var därför bara naturligt att det blev bolsjevikerna som kom att bära internationalismens idé vidare.

I många år efter Oktoberrevolutionen var det en trossats inom SUKP att revolutionen endast kunde befästas om arbetarna i Västeuropa reste sig. Först vid mitten av 1920-talet vågade Stalin öppet proklamera tesen om ”socialismen i ett land”. Så identifierade sig de ryska ledarna med Sovjet. På samma sätt tenderade Östeuropas regerande partier att efter andra världskriget identifiera sig med sina stater. I Västeuropa talade man om den nationella vägen till socialismen, vilket innebar ett indirekt förnekande av den ursprungliga tanken bakom Internationalen.

Stalin insåg faran och slog till. ”Den monolitiska enheten” blev lag. Så länge Stalin levde, var det bara Jugoslavien som bröt sig ur blocket. Andra böjde sig för hans prestige och — i förekommande fall — för Röda armén.

I lika hög grad som Tito hade Mao Tse-tung gått sin egen väg. Men åtminstone skenbart böjde han sig för diktatorn i Kreml. Med efterträdarna sökte han en ackommodation. Den fungerade några år, sedan bröt särintressena igenom. Konflikten mellan Kina och Sovjetunionen är därför ett bland andra exempel på det allmänna konfliktmönstret inom rörelsen. Att den likväl betraktas som den stora vattendelaren i kommunismens efterkrigshistoria beror på dess proportioner och konsekvenser. Jugoslavien var ett litet land och Tito en liten man vid sidan av Stalin. Kina var och är en potentiell supermakt, och efter Stalins död har ingen kommunist med samma rätt som Mao kunnat göra anspråk på titeln som rörelsens ledande teoretiker och praktiker.

Idag torde väl ingen vilja förneka att den rysk-kinesiska konflikten utvecklats till en klassisk stormaktskonflikt, där säkerhetsintressen, territorier, prestige och krav på inflytelsesfärer spelar en utslagsgivande roll.¹ För den skull skall man inte bortse från de ideologiska motsättningarna

¹ I den rika litteratur som växt upp kring den sino-sovjetiska konflikten har jag i första hand litat till följande arbeten: *The Sino-Soviet Dispute*, documented and analyzed by G. F. Hudson, Richard Lowenthal and Roderick MacFarquhar. New York, 1963; Zagoria, Donald Z., *The Sino-Soviet Conflict 1956-1961*. Princeton, N.J., 1962; Crankshaw, Edward, *The New Cold War*, Moscow v. Peking. Baltimore 1963; *Communist China and the Soviet Bloc*, i: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 349. Philadelphia, Penn, 1963; *The Sino-Soviet Rift*, analysed and documented by William E. Griffith. London 1964; Halperin, Morton, H., *China and the Bomb*. London, 1965. Löwenthal, Richard, *Chruschtschow und der Weltkommunismus*. Stuttgart 1963; *Diversity in International Communism; A Documentary Record, 1961-1963*, ed. by Alexander Dallin. New York, 1963. En rad synpunkter om också inte alla gånger så väldokumenterade finns i *China and the Peace of Asia*, ed. with a foreword by Alastair Buchan, London 1965, och *The Sino-Soviet Conflict*. Eleven radio discussions edited by Leopold Labedz and G. R. Urban. London 1965. Se också *Survey*, no. 54, January 1965.

— och konsekvenserna. För övriga partier har konflikten fungerat som en katalysator. De har tvingats tänka över och formulera sitt förhållande till rörelsen och den egna nationen, de har tvingats diskutera en rad frågor om det socialistiska samhället och det kommunistiska partiets inre struktur, de har blivit några illusioner fattigare. De har upptäckt att nationalism och intresse-motsättningar, som det heter i ett nytt programutkast för SKP, kan leda till farliga konflikter ”t.o.m. mellan socialistiska stater”.² Och såsom konflikten utvecklades tvingades de också ta ställning mellan giganterna. Slutresultatet är väl ännu inte givet, men den första upplinjeringen av partier i ”ryska” och ”kinesiska” tycks redan tillhöra historien. Idag går trenden mot mer och mer oberoende. Parallellt med ett ökat intresse för den egna nationen går en strävan till neutralitet i den stora konflikten. SUKP är väl alltså det inflytelserikaste av alla partier i rörelsen, är dess primus inter pares, men primatet baseras idag mera på förhandlingar och diplomati än på diktat.

1. SUKP:s 20:e kongress

De centrifugala tendenserna inom den världskommunistiska rörelsen sattes — ironiskt nog — i rörelse genom den 20:e ryska partikongressen i februari 1956, den första efter Stalins död. Kongressen är betydelsefull i åtminstone tre avseenden: den inledde destaliniseringen, den innebar ett försök att anpassa ideologin till kärnvapenåldern och den sanktionerade nationella experiment med vägen till socialismen.³

Viktigast var otvivelaktigt anpassningen till kärnvapenåldern. I klartext torde Chrusjtjov ha velat säga ungefär följande: Ett termonukleärt krig måste undvikas till snart sagt varje pris. I spända internationella lägen ökar riskerna för krig genom olyckshändelse liksom incitamenten för preventiva slag. Dessa faktorer talar för omedelbar avspänning. Men också avspänning på längre sikt är önskvärd, då en fortsatt kapprustning skulle hämma Sovjetunionen i dess ”fredliga tävlan” med de kapitalistiska staterna. Följaktligen bör man genomföra ”den fredliga samlevnadens” politik och utveckla samarbetet och förtroendet mellan åtminstone de ledande makterna. Framför allt skulle ett samarbete mellan Sovjetunionen och Förenta staterna kunna bli av ”enorm betydelse”.

Också lokala konflikter bör undvikas, då de lätt kan tända en världskonflikt. Av prestigeskäl är det svårt för Sovjetunionen att ta avstånd från kommunistiska eller antikoloniala revolutioner. I den nya strategiska situationen bör de kommunistiska partierna därför söka vinna makten med fredliga medel. Också koloniernas frigörelse bör helst ske på fredlig väg. Sovjetunionen har ingen önskan att ”exportera” revolutioner. Men självfallet skall den ideologiska kampen fortsätta.

Mellan ”den fredliga samlevnaden” och ”historiens mest förödande krig” fanns enligt Chrusjtjov inget val. Dessbättre kunde kriget också undvikas. De socialistiska staterna och deras anhängare i olika delar av världen hade blivit mäktiga nog att avskräcka ”imperialisterna” från anfall. Härtill kom att ”imperialisterna” själva visat prov på en aktningvärd ”tillnyktring”, som lovade gott både för freden, samarbetet och förtroendet.

Det bör understrykas att vad Chrusjtjov här presenterade var en ny form av ”fredlig samlevnad”. För Lenin hade denna aldrig inneburit något annat än lugnet före den oundvikliga stormen. Stalin synes mot slutet av sitt liv ha trott på möjligheten att hålla Sovjetunionen utanför framtida konflikter; att imperialister sinsemellan skulle fortsätta att bekriega varandra var ett axiom.⁴ Men

² ND 1966, 14-20 jan.

³ Citaten i det följande är hämtade ur ”Verksamhetsberättelse avgiven av Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté vid 20:e partikongressen. Referat av förste sekreteraren i SUKP:s CK, N. S. Chrusjtjov, i: *Nyheter från Sovjetunionen*, 1956, nr 9-10, [Dokumentbibliotek 1956, IV.]

⁴ Många västerländska författare har vägrat att se att det skulle finnas någon egentlig skillnad mellan Chrusjtjovs version av den fredliga samlevnaden å ena sidan och Lenins och Stalins å den andra. I ”Peaceful Co-Existence. An

varken Lenin eller Stalin hade någonsin föreställt sig denna samlevnad som ett förtroendefullt samarbete. För ”imperialister” i leninistisk mening kunde man inte hysa något förtroende, då ju den ”imperialistiska” staten till sin natur var aggressiv.

Dessa innovationer var icke betydelselösa. De ligger i botten på den rysk-kinesiska konflikten.

Uppmaningen till de kommunistiska partierna att söka en fredlig, ja parlamentarisk väg till socialismen var också det en betydelsefull nyhet, i synnerhet som Chrusjtjov nu sanktionerade olika vägar till socialismen. Oktoberrevolutionens väg var inte längre ett *sine qua non*. — I april uppmanade Pravda till yttermera visso de olika partierna att i sitt arbete ”mer än någonsin” ta hänsyn till det egna landets traditioner, och i enlighet härmed upplöstes Kominform.⁵ Vad som i fortsättningen skulle hålla rörelsen samman var den gemensamma ideologin, de gemensamma intressena och Sovjetunionens traditionella ledarskap.

Det var mot detta ledarskap Chrusjtjov riktade en dödsstöt, när han i ett hemligt tal på kongressen avslöjade Stalinmyten — uppenbarligen ur stånd att inse konsekvenserna. På kort sikt var det raserandet av Stalinmyten som fick de allvarligaste konsekvenserna. På något längre sikt förefaller det som om de ideologiska ”revisionerna” blev av större betydelse.

2. De omedelbara konsekvenserna

Frågan var om Chrusjtjov skulle kunna dra den kommunistiska världsrörelsen med sig i sin fredliga samlevnadspolitik med dess mångskiftande krav. Om icke, skulle han tvingas välja mellan samlevnaden och rörelsens enhet. I Europa synes han icke ha stött på några större svårigheter. För européerna fanns det förvisso angenämare framtidsperspektiv än ett kärnvapenkrig. Väster om ”järnridån” hade ”det kalla kriget” isolerat kommunisterna i deras egna samhällen och någon revolutionär situation förelåg inte längre. Av alla tänkbara vägar till socialismen var den parlamentariska den enda framkomliga. De östeuropeiska kommunisterna kunde med en mera nationellt betonad politik tänkas vinna den popularitet hos den egna befolkningen de dittills förgäves sökt. Utanför Europa var förhållandet delvis ett annat. Där fanns ofta revolutionära stämningar men sällan några fungerande parlament. För t.ex. de kommunister som satt i Nassers fångelser måste den parlamentariska vägen ha tett sig både lång och onödigt krokig.

Desto större förvirring åstadkom avslöjandena om terrorn under Stalin. Den man som i tre decennier personifierat rörelsen, revolutionen och det socialistiska uppbygget, den man som framför alla andra organiserat segern över Hitler framstod plötsligt som en despot av nästan

Analysis of Soviet Foreign Policy”, Chicago 1959, sammanfattar Wladyslaw W. Kulski sin uppfattning sålunda: ”In other words, peace is the absence of military hostilities, nothing more”. (s. 131) I ”The Challenge of Coexistence”, Wash. 1960, menar sig Milton Kovner kunna visa att även Chrusjtjov uppfattade samlevnaden som ett tillfälligt tillstånd före socialismens fullständiga seger. Intill dess var samlevnaden alltjämt kamp på det ideologiska, ekonomiska och politiska fältet.

Till detta kan väl endast sägas att fredlig samlevnad med nödvändighet är ett tillfälligt tillstånd om man förväntar sig att kapitalismen skall gå under och förhållandet mellan socialistiska stater antas bygga på speciella principer. Den väsentliga skillnaden ligger väl däri att Lenin synes ha trott att kraftmätningen till sist inte skulle kunna undvikas medan Chrusjtjov åtminstone hoppades på detta. För Lenin var motsättningarna mellan socialism och kapitalism absolut. I Chrusjtjovs värld levde såväl Sovjet som Förenta staterna under hotet av samma slags utplåning. Detta krävde någon form av förtroende mellan supermakterna. Veterligen har Lenin aldrig talat om något sådant. Det är också mot denna förlitan på ”imperialisterna” som den kinesiska propagandan skjutit in sig; se t.ex. *Några av Lenins viktiga problem i världen av i dag*, Sthlm 1963, s. 205.

Att det sedan förekommer en kamp eller ”fredlig tävlan” mellan de båda lägren är en annan sak. Det faktum att två sociala och politiska system existerar sida vid sida genererar en sådan kamp, eftersom folk tar ställning. Vad som är av betydelse är vilka former man räknar med att denna kamp skall ta.

⁵ *Pravda*, 1956, 18/4.

hitlerskt slag. Allt vad den ”antikommunistiska” propagandan vevat i årtal tycktes nu bekräftat av Stalins efterträdare i Kreml. Vad mera var, det fanns inte en partiledning som inte deltagit i lovsångerna till hans ära. Svåra frågor inställde sig. Var Stalin ensam skyldig? Vilken roll hade Chrusjtjov själv spelat under terrorn? Vilka effekter hade rättslösheten fått för partiet och det sovjetiska samhället? Vilka garantier hade man för att ”personkulten” inte skulle upprepas? Om terrorn ägt rum i namn av ”proletariatets diktatur”, måste man då inte ifrågasätta denna statsform över huvud? Med vilken rätt kunde SUKP i fortsättningen göra anspråk på platsen som ”ledande parti” i rörelsen?

Dessa frågor fick inga svar. Chrusjtjov hade bl.a. anklagat Stalin för att ha åsidosatt den inre partidemokratin och principen om partiernas likaberättigande. Nu förutsatte han — precis som Stalin — att den nya sanningen från Kreml skulle godtas utan diskussion. Den italienske partichefen Togliattis begäran om en grundlig analys av stalinismen och dess verkningar i sovjetsamhället avvisades bryskt liksom hans krav på ”polycentrism”.⁶

En våldsamt auktoritetskras blev följden. När på hösten de revolterande polackerna återförde ”nationalkommunisten” Gomulka till makten och krävde full inre frihet, synes Chrusjtjov ha varit beredd att återställa den gamla ordningen med våld. Genom ömsesidiga kompromisser kunde konflikten undvikas. Imre Nagy i Ungern gick betydligt längre, då han förklarade sig vilja återinföra parlamentarismen och lösgöra Ungern ur Warszawapakten. Nu ingrep de ryska trupperna och Imre Nagy avrättades för ”kontrarevolutionär” verksamhet — två år efter revolten!

Interventionen i Ungern och det samtidiga Suezkriget tog definitivt död på ”Genèveandan”. I Västeuropa utsattes de kommunistiska partierna för en våldsamt opinionspress och rader av intellektuella lämnade in sina medlemsböcker. Hela Chrusjtjovs politik syntes stå inför sitt sammanbrott, och hans motståndare i Kreml tycktes få övertaget i den inre maktkampen.

Men situationen i Östeuropa kunde stabiliseras. Gomulka skulle snart avslöja sig som en tämligen dogmatisk kommunist. Interventionen i Ungern var en uttrycklig varning som alla förstod. Ulbricht lyckades stoppa en begynnande uppluckring i Östtyskland och i en dramatisk uppgörelse på sommaren 1957 besegrade Chrusjtjov sina motståndare i partipresidiet. På hösten kände han sig stark nog att kalla de regerande kommunistpartiernas ledare till en konferens i Moskva för att skapa en ny bas för rörelsen. Deklarationen utarbetades av de ryska och kinesiska delegationerna i förening, varefter den förelades övriga partiledare för underskrift. Endast Tito vägrade — och blev därmed ånyo rörelsens hackkyckling.

I huvudsak stod Deklarationen på 20:e kongressens grund, ehuru tonen blivit mindre försonlig. Härtill kom att den utpekade ”revisionismen” som ”huvudfaran” i den världskommunistiska rörelsen — om den närmare innebörden härav har tidigare redogjorts å sidan 20 — och den underströk Sovjetunionens ledande roll i blocket. Därmed tycktes enheten vara återställd. Den inre bilden var en annan. Under konferensen hade de rysk-kinesiska motsättningarna kommit till ytan och runt om i partierna gnagde tvivlen.

3. Den rysk-kinesiska konflikten

Ingenting tyder på att förhållandet mellan Sovjetunionens och Kinas kommunistiska partier vid något tillfälle varit särdeles intimt. De ”råd” som Stalin vid skilda tillfällen fann sig föranlåten att ge de kinesiska kamraterna dikterades av Sovjetunionens statsintressen, inte av omsorg om den kinesiska revolutionen. Mao följde dem heller inte och så blev han Kinas herre.⁷ I 1950 års för-

⁶ *The Anti-Stalin Campaign and International Communism*. Ed., Henry Roberts, New York 1956, s. 97-140.

⁷ För KKP:s äldre historia, se framför allt Schwartz, Benjamin I., *Chinese communism and the rise of Mao*. Cambr.

drag förstod Stalin att ta till vara traditionella ryska intressen både i Manchuriet och Sinkiang, och då Kina gav sitt yttersta i Korea fick de betala sina ryska vapen till sista rubel.⁸ Stalins efterträdare sökte få till stånd bättre relationer och gav upp de två provinserna. I gengäld synes Kina ha ställt vissa krav på Mongoliet, den äldsta av Sovjetunionens satelliter.⁹

Misshälligheter förekommer emellertid i alla allianser. Exakt när man kan börja tala om en konflikt är ovisst. Idag hävdar kineserna att motsättningarna började med SUKP:s 20:e kongress, då den ryska partiledningen tog det ”första steget på revisionismens väg”.¹⁰ Att Peking omedelbart reagerade mot detroniseringen av Stalin är fullkomligt klart. Mindre klart är om de reagerade lika snabbt mot teserna om ”fredlig samlevnad”, ”fredlig övergång” till socialismen och ”fredlig tävlan”. KKP:s 8:e kongress, som hölls i september 1956, innehåller betydande och för kineserna i dag generande reminiscenser från 20:e kongressen.¹¹ Det är också att märka att kineserna avrådde Chrusjtjov från att intervensera i Polen. Däremot uppmanade de honom till ingripandet i Ungern.

Därefter inträffade emellertid två händelser, som uppenbarligen gjorde ett djupt intryck på den kinesiska ledningen. I augusti 1957 avfytrade de sovjetiska teknikerna den första interkontinentala roboten. Kort dessförinnan hade kinesiska intellektuella, berusade av ”de hundra blommornas” doft, riktat bitter kritik mot det sätt varpå kommunisterna styrde Kina. Så blev Mao medveten om ”den revisionistiska faran” och inledde en våldsam rektifieringskampanj. Vid förhandlingarna i Moskva på hösten 1957 var det kineserna som hårdast drev kravet på krafttag mot ”revisionismen” — till stor besvikelse för Gomulka som trott sig äga deras stöd.

Det var också kineserna som krävde fastare sammanhållning i blocket under Sovjetunionens ledning. För Chrusjtjov betydde de interkontinentala robotarna att Sovjet för första gången fått ett tillförlitligt avskräckningsvapen. Däremot gjorde han inte gällande att Sovjetunionen blivit starkare än USA.¹² Mao drog andra slutsatser. I ett tal inför de kinesiska studenterna i Moskva den 17 november 1957 betonade han att ”östanvinden tagit loven av västanvinden”, och inför de församlade partiledarna yttrade han:

”I kampen mot fienden har vi under åren formulerat följande princip, nämligen att vi i strategiskt hänseende bör ringakta alla fiender, samtidigt som vi i taktisk bemärkelse tar dem på fullt allvar. Det innebär med andra ord, att vi ringaktar fienden som sådan, men tar honom på allvar i varje konkret fråga. Om vi inte ringaktar fienden som sådan, gör vi oss skyldiga till opportunist. I krig kan striderna

Mass. 1951. Enligt Dedidjer, V., op.cit., 331, hade Stalin själv medgivit att kineserna vägrat att följa hans ”råd”. Kineserna själva har givit flera antydningar härom, bl.a. i *The Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat*, Peking 1956, s. 1-20. Uppsatsen är annars en försvarsskrift för Stalin.

⁸ ”Letter of the Central Committee of the C.P.C, of February 29, 1964, to the Central Committee of the C.P.S.U., *Peking Review*, 1964, nr 19.

⁹ Mongoliets oberoende erkändes av Peking i 1950 års fördrag, men detta innebar naturligtvis inte att kineserna accepterade Mongoliet som en sovjetisk satellit. 1954 markerade Kina sitt intresse för landet bl.a. genom rundhänt ekonomisk hjälp. Mera härom i *Communist strategies in Asia. A comparative analysis of governments and parties*. Ed. by A. Doak Barnett. New York, 1963, s. 264 f.

¹⁰ En tämligen utförlig kinesisk redogörelse för konfliktens uppkomst och utveckling återfinns i broschyren *Hur meningsskiljaktigheterna mellan oss och SUKP:s ledning uppkommit och utvecklats*, Sthlm 1963, en översättning av den första kinesiska kommentaren till ett av SUKP 14 juli publicerat öppet brev. Kommentaren utarbetades av redaktionerna för *Folkets Dagblad* och *Röda fanan* gemensamt och har därmed en klart officiös karaktär. Den utförligaste ryska framställningen gav Suslov i ett tal inför CK 14 februari 1964. Svensk översättning av talet i broschyren *SUKP:s kamp för den internationella kommunistiska rörelsens enhet*. [Stockholm 1964]

¹¹ Se *Eighth National Congress on the Communist Party of China*, Vol. I., Documents. Peking 1956, s. 13 ff.

¹² Zagoria, Donald, S., op.cit., s. 152 f. För en analys av Sovjets strategiska tänkande under större delen av den här avhandlade perioden, se Dinerstein, Herbert S., *War and the Soviet Union*, New York, 1962, och Garthoff, Raymond, L., *Soviet Strategy in the Nuclear age*. New York, 1962.

endast utkämpas en i sänder och fienden endast förgöras bit för bit ... Strategiskt kan vi ringakta ätandet av en måltid; vi är i stånd att avsluta måltiden. Men när vi håller på att äta gör vi det med en tugga i sänder. Det vore omöjligt att svälja hela portionen med en gång. Det kallas bit-för-bit-lösning. Och i den militärtekniska litteraturen kallas det att krossa fienden en efter en.”¹³

Ehuru Mao här endast citerade sig själv från 1946, är det uppenbart att han sökte övertyga auditoriet om att tiden var mogen för offensiv, och offensiv kräver samling. I augusti 1958 initierade han den s.k. Quemoykrisen. Ett kinesiskt angrepp mot ön syntes omedelbart överhängande. Men Sovjetunionen vägrade sitt stöd och kineserna tvingades till en förödmjukande reträtt. Chrusjtjov hade vid denna tid långt framskridna planer på en långvarig *détente* med väst, och Quemoykrisen kom därför i högsta grad olägligt.

1959 synes Chrusjtjov ha bestämt sig för att sätta Mao på plats. I juni sade han upp ett knappt två år gammalt kärnvapenavtal, enligt vilket ryssarna skulle hjälpa kineserna att framställa atom-bomber, och tog kontakt med mot Mao oppositionella kineser, bland dem försvarsminister P'eng Teh-huai. I september inträffade så ett allvarligt indiskt-kinesiskt gränsintermezzo, varvid Sovjetunionen trots häftiga kinesiska föreställningar ställde sig neutralt. Måttet rågades då Chrusjtjov efter sin amerikanska resa sökte övertyga Mao om att tills vidare erkänna *status quo* i Taiwan.¹⁴

De ryska åtgärderna 1959 bör ha övertygat Mao om att Moskva menade allvar i sin strävan efter en *détente*. Att Mao likväl beslöt fortsätta striden tyder på att han betraktade situationen med verklig oro.

Det är — eller var — en i väster vanlig uppfattning att kineserna inte fruktar ett kärnvapenkrig. Uppfattningar av detta slag kan få ett visst stöd i kinesiska uttalanden.¹⁵ Men att Kina inte underskattat kärnvapnens betydelse framgår väl bäst av det faktum att landet gjort så gigantiska ansträngningar för att producera egna bomber. När kineserna anklagat Chrusjtjov för ”kärnvapen-fetischism” är det inte därför att de underskattat kärnvapnens destruktivitet utan därför att de överskattat stabiliteten i terrorbalansen och räknat med att lokala krig också framgent skall utkämpas med konventionella styrkor.

Det kan därför synas ologiskt att det var Chrusjtjov som 1959 gav uttryck för övertygelsen att krig för all framtid kunde uteslutas ur samhällslivet, medan kineserna underströk att man måste göra sig beredd både för krig och fred.¹⁶ Förklaringen är emellertid enkel. Dels var Chrusjtjov vid denna tid tämligen övertygad om det ryska avskräckningsvapnets effektivitet, dels var han av sina

¹³ Citerat efter Zagoria, Donald, S., op.cit., s. 161.

¹⁴ *Hur meningsskiljaktigheterna mellan oss och SUKP:s ledning uppkommit och utvecklats*, s. 25, och Zagoria, Donald, op.cit. s. 277 f.

¹⁵ Till exempel detta:

”Låt oss tänka efter hur många människor som skulle dö om ett krig utbröt? Av jordens befolkning på 2 700 miljoner skulle antagligen 1/3 — eller kanske rentav hälften — gå under. Jag har diskuterat denna fråga med en utländsk statsman. Han ansåg, att hela mänskligheten skulle utplånas i händelse av ett kärnvapenkrig. Jag framhöll, att om det värsta inträffade och halva mänskligheten förintades, så skulle fortfarande den andra hälften finnas kvar, samtidigt som imperialismen utrotades och hela världen blev socialistisk; inom ett antal år skulle det återigen finnas 2 700 miljoner människor och säkert flera.” ”Statement by a spokesman of the Chinese Government — A comment on the Soviet Government's statement of August 21”. *Peking Review*, 1963, nr 36, s. 7 f.

¹⁶ Chrusjtjovs optimistiska men föga leninistiska uttalande om att avskaffandet av alla krig var en ”aktuell möjlighet” gjordes vid 21:a partikongressen i januari 1959. Utdrag ur hans tal finns i *The Sino-Soviet Dispute*, s. 56. Senare måste han göra en reträtt på denna punkt. I Öppet brev från Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté till partiorganisationerna och alla kommunister i Sovjetunionen av 14 juli 1963 sägs att frihetskrig kommer att existera lika länge som det finns kolonialism och att dessa krig dessutom är tillåtliga. I en regeringsdeklaration av 21 september 1963 (*Pravda* 1963, 22/9) skiljer man mellan frihetskrig och lokala krig; endast de senare betraktas som krig mellan stater och bör därför undvikas.

uttalanden att döma optimistisk om möjligheten att få till stånd en verklig *détente*. Kina saknade kärnvapen. Att alltför kraftigt understryka terrorbalansens betydelse skulle ha markerat Kinas beroende av Sovjet vid en tidpunkt, då konflikten mellan dem var mycket allvarlig. För det andra trodde kineserna att en rätt manipulerad världsupinion kunde avskräcka Förenta staterna från att bruka sina vapen. Men opinionen måste då ständigt påminnas om att atomkriget var en möjlighet att räkna med.¹⁷ Chrusjtjovs politik, menade Peking, var direkt ägnad att uppmuntra imperialisterna till äventyrligheter.

De kinesiska ledarnas misstro mot Förenta staterna förefaller att vara absolut. Med vämjelse har de citerat Chrusjtjovs uttalanden från 1959 om Eisenhower som en ärlig, fredslängtande man med hela folket bakom sig. För Mao tycks en försoning mellan kapitalism och socialism omöjlig. Det ena eller andra systemet måste segra. Segra kan man endast göra om man uppträder offensivt. Det stora slagfältet i dag är Asien, Afrika och Latinamerika. Eftersom kommunistiska regimer endast kan etableras med våld, måste våld tillgripas. I princip skall alla uppror som riktar sig mot ”imperialisterna” stödjas.¹⁸

I en serie artiklar under rubriken ”Länge leve leninismen” i april 1960 slog kineserna fast sin position i ideologiska termer.¹⁹ Detta var en otvetydig varning. Ideologin uttrycker sanningen och om sanningen kan man inte kompromissa. Artiklarna vädjade därför över Chrusjtjovs huvud till alla rättänkande kommunister. Visserligen nämnde man inte Chrusjtjovs namn — och gav honom därmed en reträttmöjlighet — men utmaningen var uppenbar.

Chrusjtjov gick till en förbittrad motattack. Vid ett improviserat toppmöte i Bukarest i juni 1960 riktade han ett häftigt angrepp mot Mao personligen och något senare lät han hemkalla de över tusen ryska tekniker som arbetade i Kina. ögonblicket var ”väl” valt, då Kina befann sig mitt uppe i det ekonomiska kaos som en svår missväxt, ”folkkommunerna” och ”det stora språnget framåt” gemensamt arrangerat. Kinesiska diplomater utvisades och den officiella kinesiska tidningen i Moskva förbjöds utkomma.

Ett försök att åstadkomma en försoning vid en stormig konferens i Moskva på senhösten 1960 slutade i intet; om konferensens s.k. Uttalande skall betraktas som en rysk eller kinesisk seger är en smaksak, då oförenliga åsikter står oförmedlade mot varandra.²⁰ Att Uttalandet över huvud kom till stånd bevisar endast att ingendera parten ännu var beredd att riskera en öppen brytning. Innan delegaterna från de 81 deltagande partierna skildes åt, lovade man också att hålla tyst om vad som förevarit.

¹⁷ ”Vi anser, att det, i syfte att mobilisera massorna mot kärnvapenkriget och kärnvapnen, är nödvändigt att informera dem om dessa vapens enorma förstörelsekraft. Det vore uppenbart felaktigt att undervärdera denna ödeläggande kraft. Den amerikanska imperialismen gör emellertid vad den kan för att utså fruktan för kärnvapnen i syfte att främja sin nukleära utpressningspolitik. Under dessa omständigheter bör kommunisterna, samtidigt som de framhåller kärnvapnens destruktiva kraft, motarbeta den amerikanska imperialist-propagandan med dess hot om nukleär vedergällning genom att understryka möjligheten av att förbjuda kärnvapnen och förhindra ett kärnvapenkrig; de bör försöka omvandla folkens fredslängtan till rättfärdig indignation över den imperialistiska utpressningspolitiken samt leda folken till kamp mot de amerikanska imperialisternas aggressiva krigspolitik.” [”The differences between comrade Togliatti and us”. *Peking Review*, 1963, nr I, s. 9 f.]

¹⁸ Klarast kommer de kinesiska tankarna till uttryck i de fem sista kommentarerna till SUKP:s Centralkommittés öppna brev av juli 1963: *Två olika linjer i frågan om krig och fred*. Sthlm, 1963; *Fredlig samlevnad — två diametralt motsatta slag av politik*. Sthlm, 1964; *SUKP:s ledare är vår tids största splittrare*. Sthlm, 1964; *Den proletära revolutionen och Chrusjtjovs revisionism*. Sthlm 1964; samt *Om Chrusjtjovs falska kommunism och dess historiska lärdomar för världen*. Sthlm. 1964.

¹⁹ Den viktigaste artikeln finns i engelsk översättning återgiven i *The Sino-Soviet Dispute*, s. 82 f.

²⁰ Engelsk översättning av Uttalandet i *The Sino-Soviet Dispute*, s. 177 f.

Möjligt är att Kreml redan nu sökte provocera kineserna till en öppen brytning. Effekterna av striden hade börjat göra sig gällande. I Bukarest hade Albanien öppet tagit ställning för kineserna. Vid SUKP:s 22:a partikongress på hösten 1961 brännmärkte Chrusjtjov albanerna offentligt och uteslöt dem sedan både ur Comecon och Warszawapakten. Alla kongressdeltagare var fullt på det klara med att Albanien var Kinas protegé och att Kinas prestige följaktligen ställts på spel. Chou En-lai, som representerade KKP på kongressen, tog offentligt avstånd från Chrusjtjovs sätt att handlägga de rysk-albanska angelägenheterna men framför fortsatt strid föredrog han att lämna Moskva.

Den avgörande vändpunkten i de rysk-kinesiska relationerna kom med Kubakrisen och det samtidiga indisk-kinesiska gränskriget. Kina anklagade Sovjet för att genom en huvudlös politik ha offrat en socialistisk stat. Sovjet anklagade Kina för ”chauvinism” i sitt förhållande till Indien. Båda parter började nu energiskt organisera sina anhängare i kommunistiska och parakommunistiska organisationer. Striden hade förts över på det organisatoriska planet. Sedan Sovjetunionen på sensommaren 1963 undertecknat det s.k. provstoppsfördraget — vars udd i mycket hög grad riktade sig just mot Kina — brast de sista fördämningarna och världen fick uppleva en minst sagt egendomlig polemik, i vilken kineserna småningom utdömde hela Sovjetsamhället som korruperat och manade alla sanna ”marxist-leninister” att under Pekings ledning sluta sig samman mot den ”revisionistiska” faran. Chrusjtjov å sin sida närde planer på att exkommunicera kineserna, men tvingades uppge tanken på grund av det motstånd han rönste från övriga partiers sida.

Varken Chrusjtjovs fall i oktober 1964 eller de amerikanska flygraiderna mot Nordvietnam sedan februari 1965 har kunnat föra Sovjetunionen och Kina närmare varandra. För närvarande synes en överenskommelse mera fjärran än någonsin. Den i skrivande ögonblick pågående ”kulturrevolutionen” i Kina kan endast bidra till att ytterligare försvåra relationerna.

4. Efterbörden

Som ovan påpekats har såväl ryssar som kineser vädjat till de övriga partierna om stöd i kampen. Till en början kunde kineserna inregistrera betydande framgångar. I juni 1960 ”avföll” Albanien — sannolikt därför att de albanska ledarna fruktade för ett nytt närmande mellan Jugoslavien och Sovjetunionen. På Moskvakonferensen i november fick kineserna stöd från Nordkorea, Burma, Malaya, Thailand, Indonesien och Australien. Efter SUKP:s 22:a kongress sällade sig Nordvietnam och Nya Zeeland till opponenter — Australien hade åter närmat sig ryssarna. 1962 motsatte sig Rumänien de ryska försöken att omskapa Comecon till ett överstatligt organ och förenade sig med den växande gruppen av neutrala partier, som motsatte sig de ryska försöken att exkommunicera kineserna.

Men också de sanna ”marxist-leninisterna” har visat sig vara opålitliga allierade. Fidel Castro, som efter Kubakrisen närmade sig Kina, har under intryck av ryska subsidier numera intagit en närmast prorysk hållning. Nordvietnam och Nordkorea är väl idag att betrakta som neutrala. Också det japanska partiet har markerat sitt oberoende. Säkra bundsförvanter till kineserna är idag endast de illegala partierna i Burma, Malaya och Thailand, sedan också albanerna tycks ha börjat ta sin hållning under omprövning.

Med ”Togliattis testamente” kom det italienska partiets självständighetsförklaring och flertalet västeuropeiska partier har sedan följt italienarna i spåren. Kvar finns en traditionell lojalitet, som dock betingas av i huru hög grad Sovjetunionen söker utöva ledarskapet.

Auktoritetskrisen har inte bara drabbat Moskva och Peking. Den drabbade praktiskt taget varje

partiledning. Så gott som alla partiledningar brottas idag med utbrytargrupper och/eller fraktioner till höger och vänster. "Dogmatikerna" har helt naturligt sökt anknytning till Peking. "Revisionisterna" som tycker att destaliniseringen gått för långsamt både i Sovjetunionen och det egna partiet, har känt sig attraherade av "den nya vänstern". I denna situation har partiledningarna som regel sökt inta en "centristisk" position och bevara "den demokratiska centralismen". Attacker mot "den demokratiska centralismen" och det kommunistiska partiets maktmonopol i Östeuropa inklusive Jugoslavien har hittills kunnat kvävas i sin linda.

Men både i Öst- och Västeuropa har partierna koncentrerat sina ansträngningar till det egna landet. I Östeuropa pågår en omläggning av näringslivets organisation. I Västeuropa synes partierna framför allt vara sysselsatta med att söka knyta kontakter med andra vänstergrupper. Värda att notera är de försök som i synnerhet de finska och franska partierna gjort, detta så mycket mera som fransmän och finländare haft rykte om sig att vara mera dogmatiska än andra.²¹

²¹ För det aktuella tillståndet i den kommunistiska rörelsen, se Kevin Devlins uppsats i *Problems of Communism*, 1966, September-October, s. 48 f.

VI. Liken i garderoben. Perioden 1956 —63

Resultatet av 20:e ryska partikongressen blev för SKP:s del trefaldigt. För det första kunde partiledningen klarare än tidigare slå fast den parlamentariska vägen till socialismen. För det andra kunde den i sin praktiska politik söka sig närmare socialdemokratien, vilket fick till följd att SKP i vida kretsar kom att uppfattas som ett meningslöst stödparti åt SAP. För det tredje åstadkom kongressen en intern debatt i SKP, som i samband med den sino-sovjetiska konflikten och valnederlaget 1962 bröt ut i öppna dagar. I debatten ifrågasattes ”den proletära internationalismen”, som sades stå emellan partiet och arbetarna, partiets leninistiska uppbyggnad, dess hållning till den svenska demokratin samt ledarskapet. Till skillnad från vad som varit fallet på 1940-talet, kom ”revolutionen” denna gång underifrån.

Under intryck av de ideologiska revisioner som företogs på 20:e kongressen och accepterades av SKP, omformade Set Persson sina Marxistiska studiecirkel till *Sveriges kommunistiska arbetarförbund*, som småningom skulle framträda som ett särskilt parti med en extremt dogmatisk hållning.

1. Den parlamentariska vägen

När de svenska kommunisterna på 1940-talet diskuterade den fredliga vägen till socialismen, undvek de ordet ”parlamentarisk” även när de lät förstå att de fäste sina förhoppningar vid riksdagen. Orsaken är lätt insedd: att öppet proklamera sin anslutning till ett parlamentariskt förfarande skulle ha inneburit ett sent erkännande av att Bernstein haft rätt och Lenin fel i en betydelsefull fråga. När SKP i 1953 års program på nytt uttryckte sin önskan om en fredlig omdaning av det svenska samhället hade riksdagens betydelse väsentligt tonats ner. ”Folkdemokratierna” framhölls nu som föredöme. Möjligt är att kommunisterna också 1953 hoppades på en parlamentarisk väg, men i så fall framgick detta inte av programmet.

Allt talar för att SKP mottog beskedet från Moskva om den parlamentariska vägen med både lättnad och tillfredsställelse. Förvisso fanns det fortfarande en ”dogmatisk” opposition inom partiet, men ingenting tyder på att denna var särdeles stark. Ett erkännande av den parlamentariska vägen och den politiska samverkan ”utan överenskommelse” med socialdemokraterna, som man sade sig eftersträva, fordrade dock att partiet på något sätt kunde motivera sin existens. Mot den här behandlade periodens slut skulle detta visa sig allt svårare, vilket framgår både av sjunkande röstsiffror och tilltagande passivitet i partileden.

Redan 2 mars 1956 lät *Ny Dags* ledarskribent förstå att Sveriges väg till socialismen ”med stor sannolikhet kan bli den parlamentariska — icke den sovjetiska”. Hagberg menade att för SKP:s del var detta knappast någonting nytt. 20:e ryska partikongressen hade, när allt kom omkring, konfirmerat många av de värderingar som kommit till uttryck på SKP:s i 7:e kongress året innan:

”Man kan erinra om våra diskussioner om förhållandet till de socialdemokratiska arbetarna, om våldets roll, om parlamentariska metoder, om den fredliga övergången för att bestyrka detta. Allt detta är inte problem i den gamla meningen längre för vårt parti.”¹

Att kommunisterna nu ändrat uppfattning om tillvägagångssättet för socialismens genomförande berodde inte på att Lenin haft fel, hävdade tidningen, utan på att omständigheterna förändrats, framför allt därigenom att socialismen segrat i Sovjetunionen ”med alla dess konsekvenser”. SKP var alltså ett revolutionärt parti, ty, såsom C. H. Hermansson påpekade, ”varje övergång från

¹ VT, 1956, nr 3, s. 8, f.

kapitalism till socialism” var en revolution, oavsett om denna var fredlig eller ej.²

I maj var CK klar med ett auktoritativt uttalande:

”Med instämmande hälsar centralkommittén 20:e kongressens analys av de möjligheter som genom den historiska utvecklingen uppstått att gå andra vägar till socialismen än Sovjetunionens och de folkdemokratiska ländernas folk har gjort. Denna analys belyser ytterligare den väg till socialismen för Sveriges folk, vilken vårt parti tecknade i det år 1953 antagna partiprogrammet.”³

Den ”vetenskapliga” analys som krävdes innan SKP definitivt kunde slå fast att Sverige tillhörde de länder som hade förutsättningar att välja en parlamentarisk väg, levererades i en skrift med titeln *Nutid — Framtid*, som publicerades i slutet av 1957. Boken hade tillkommit på CK:s initiativ för att bearbeta ”vissa programfrågor”. Till dessa hörde den parlamentariska vägen. Därmed hade CK indirekt erkänt att 1953 års program var föråldrat.⁴

Under den nu karaktäristiska rubriken ”Riksdag och folkmak” hävdade CK-ledamoten P.-O. Zennström att ”SKP har till målsättning en fredlig parlamentarisk övergång till socialismen utifrån Sveriges egna förutsättningar”.⁵ Våld kunde komma i fråga först om den ”kapitalistiska minoriteten” reste sig mot den folkvilja som det demokratiska parlamentet uttryckte. Den på 1940-talet påtagliga ambivalensen i förhållandet till riksdagen hade försvunnit:

”En riksdag, där arbetarklassen och dess bundsförvanter vunnit en stabil majoritet, efter att i allmänna val ha berett reaktionen ett avgörande nederlag, kan utvecklas till ett demokratiskt maktorgan i kampen mot storfinsansen”.

Sveriges väg till socialismen som dess egen väg betonades starkt. Sverige varken kunde eller ville följa Sovjetunionens och folkdemokratiernas exempel, och även om dessa länder hade mycket att lära ut måste man också lära av deras misstag. Den parlamentariska vägen förutsatte att övriga politiska partier fritt finge verka inom ”ramen för de av riksdagen stiftade lagarna”. Inte ens de öppet reaktionära partierna kunde förbjudas utan måste besegras i öppen kamp.

Så förbehållslöst hade en ledande partiman aldrig tidigare yttrat sig om den parlamentariska vägen. Men Zennström hade knappast överskridit de gränser som uppdragits i Moskva. Fortfarande saknades ett avståndstagande från ”proletariatets diktatur”.

Zennströms tankar återkom i något försiktigare form i 1961 års *Programförklaring*,⁶ antagen av 19:e partikongressen. Försiktigheten kan sannolikt förklaras av de 81 partiernas Uttalande, som kort före kongressen gjorts i Moskva, med dess mot ”revisionismen” fientliga hållning. ”Programförklaringen” undviker ordet ”parlamentarisk” och ersätter det med ”fredlig, demokratisk”. Riksdagens betydelse reduceras något i och med att den endast blir ”ett viktigt instrument” för att bryta ”monopolkapitalets maktställning”; således måste det också finnas andra instrument.

1960 års Moskva-uttalande hade starkt understrukit betydelsen av ”proletariatets diktatur”. ”Programförklaringen” säger att socialismens förverkligande inte *hindrar* flera partiers självständiga tillvaro. De stater med flerpartisystem man hänvisar till är ”folkdemokratierna”.⁷

² VT, 1956, nr 3, s. 97 f.

³ VT, 1956, nr 5, s. 172.

⁴ VT, 1957, nr 7, s. 265.

⁵ *Nutid-framtid*. Arbetarrörelsens programdebatt. Sveriges kommunistiska Parti. Sthlm 1957, s. 132 f.

⁶ *Programförklaring*. Sveriges Kommunistiska Parti. Göteborg, 1964, 15 s.

⁷ Se t.ex. Knut Olssons uppsats ”Partier och val i Tjeckoslovakien”, VT, 1960, nr 1, s. 23 f. I artikeln framhåller Olsson Tjeckoslovakien som särskilt intressant för svenskar, då förhållandena i Tjeckoslovakien före den socialistiska omvälvningen i hög grad påminde om Sveriges. Enligt Olsson fanns i Tjeckoslovakien fem politiska partier, som alla hade full rätt att ”inom lagens gränser” uttrycka sin mening i ord och skrift. Systemet med en enda lista i valkretsarna

Om SKP sålunda bundit sig för en någorlunda parlamentarisk väg till socialismen hade det inte bekänt sig till ett parlamentariskt statskick. Åtminstone utåt strävade man ännu 1961 efter att upprätta ”proletariatets diktatur” eller ”folkmakt”, som den svenska eufemismen löd.

2. Stalin och Ungern

Om de svenska kommunisterna med glädje anammat den parlamentariska vägen och i mycket hög grad tog fasta på Chrusjtjovs uppmaning att så gott det nu gick inleda ett samarbete med socialdemokraterna, var de inte mindre tacksamma för den fredliga samlevnadens politik och de erkänningsamma ord som den ryske partichefen fällt om de neutrala staterna. Någon egentlig diskussion om den fredliga samlevnadens förutsättningar kom aldrig till stånd. Att de neutrala staterna nu godkändes som goda partners i kampen för freden gjorde det möjligt för SKP att framstå som den svenska neutralitetens försvarare mot de anslag som enligt SKP de borgerliga partierna gjorde sig skyldiga till.⁸ I princip kunde SKP därmed ställa sig på samma plattform som SAP. I konkreta utrikespolitiska frågor kom kommunisterna liksom förr att inta en isolerad ställning.

Chrusjtjovs avslöjanden om Stalin blev i gengäld en desto obehagligare överraskning. Hela partiledningen och hela partibyråkratin var starkt komprometterade.⁹ Under dessa omständigheter var det knappast att vänta att CK skulle ta initiativet till några mera djupgående reformer. Harald Rubinstein, varom mera nedan, beskrev i 1963 års stora debatt partiledningens handlande på följande sätt:

”Efter 'avslöjandena om Stalin' (skrivaren ber om överseende för det otillåtligt förenklade uttrycket) smulades trons murbruk sönder, och byggstenarna rubbades avsevärt ur sitt gamla läge. Men Kommunistiska partiet begagnade inte tillfället att söka göra en analys av förändringarna. Inte heller företogs en samvetsgrann, positivt inriktad självkritik. Hade det inte varit befogat att någorlunda grundligt pröva frågan i vilka avseenden vi hela tiden haft rätt och i vilka avseenden vi måste lära om? Hade inte vårt kritiska sinne varit grumlat, vår vetenskapliga metod bristfällig och anspråken på oss själva väl små, då vi — jag upprepar att resonemanget främst gäller efterkrigstiden — inte anat att något var allvarligt på tok i socialismens länder, detta sagt utan att i minsta mån blunda för de imponerande framgångarna på olika områden i dessa länder?

När partiet äntligen fick hjälp med att veta, så sades strängt taget bara vad som bedömdes som absolut ofrånkomligt. Hela problemkomplexet sopades raskt in under mattkanten, diverse lik låstes in i garderoben och personkulten fördömdes i vederbörlig ordning. Nu skulle allt säkert vara bra igen.”¹⁰

De svenska delegater som besökt 20:e kongressen hade inte informerats om Chrusjtjovs hemliga tal.¹¹ Att en omvärdering var på gång hade man inte kunnat undgå att notera. Mikojan hade ju uttalat sig tämligen så öppet — men det synes som om man inte vågat inse omfattningen av denna omvärdering. Då Frithiof Lager i marsnumret av *Vår Tid* 1965 redogjorde för de ”parti-frågor” som varit uppe till behandling på kongressen, nämnde han naturligtvis de ”brister i den kollektiva ledningen” som påtalats i CK:s rapport, men fann sig samtidigt föranlåten att tillbakavisa alla de rykten om avslöjandena kring Stalin som varit i svang efter kongressen. Enligt Lager hade man inte fällt ett enda fördömande ord om Stalin med undantag för de nämnda bristerna i den kollektiva ledningen, och ingen hade försökt förringa hans insatser i Sovjetunionens historia. Liksom tidigare stod Stalin som den samlande gestalten i försvaret av Sovjetunionen mot de

var en djupt demokratisk åtgärd, då kommunisterna annars skulle ha besatt samtliga mandat.

⁸ Se t.ex. Erik Karlssons artikel i *ND*, 1956, 14/4.

⁹ I *Ny Dags* specialnummer med anledning av Stalins död i mars 1953 hade alla ledande medlemmar av CK medarbetat med starkt panegyriska artiklar.

¹⁰ *ND*, 1963, 15/10.

¹¹ C. H. Hermansson i uttalande för förf. 1965, 10/11.

imperialistiska angreppen, och liksom tidigare måste han betraktas som den främste av dem som förverkligat Lenins idéer. Att han inte var en marxistisk nyskapare var väl sant — det hade inte tidigare sagts i *Vår Tid* — men detta förringade inte hans storhet som stats- och folkledare.¹²

CK hade vid denna tidpunkt ännu inte fått några speciella informationer om Chrusjtjovs tal. De kom först något senare i form av en inbjudan att sända två delegater till Sovjetunionens ambassad och där studera talet. Delegaterna fick göra anteckningar men vägrades en kopia.¹³ I maj drog CK så ”lärdomarna” av 20:e kongressen. En kommuniké nämnde i allmänna ordalag tidigare ”misstag och övergrepp”, brott mot principerna för partidemokratien och den kollektiva ledningen jämte den ”dyrkan” av Stalins person som förekommit under senare delen av hans tid som SUKP:s generalsekreterare.

Försiktigare än så kunde man inte gärna beskriva de mord, förföljelser, tvångsarbetsläger och allvarliga felbedömningar som Stalin enligt Chrusjtjov gjort sig skyldig till. CK skyndade sig också att intyga att allt detta nu tillhörde en förgången tid och att alla missgrepp i Sovjetunionen och ”folkdemokratierna” rättats till. För SKP:s egen del drog man en till intet förpliktande slutledning:

”Centralkommittén anser att kritiken mot personkulten och mot bristen på kollektivitet i ledningarna innehåller viktiga lärdomar även för vårt parti och tjänar att förbättra partiverksamheten. Samtidigt vänder sig centralkommittén med skärpa mot den borgerliga propagandan, som sökt förvränga innebörden i kritiken mot personkulten och utnyttja denna i det kalla krigets tjänst genom utspridandet av lögnaktiga och ogrundade påståenden. Kampen mot förgudningen av Stalin kan inte leda till ett bestridande av hans historiska insatser och betydelse.”¹⁴

Uppenbarligen gjorde CK vad det i situationen ansåg vara det bästa möjliga. Dels sökte man ge kritiken av Stalin så milda former som möjligt, dels sökte man som borgerlig propaganda avfärda självklara frågor om sovjetsystemet som sådant. Kritiken av Stalin var just beviset för att partiet och samhället var oanfrätta. Men denna officiella attityd motsvarade inte vad som rörde sig inom partiet. Diskussionerna tilltog i häftighet, i synnerhet efter det att *State Department* i juni publicerat en version av Chrusjtjovs tal som först långt senare förnekades av Kreml.¹⁵

Jäsningen i Polen men framför allt revolutionen i Ungern kom till och med partiledningen att vackla, om också bara för ett ögonblick. 30 oktober hade ledarskribenten i *Ny Dag* accepterat Imre Nagys försäkran att den ungerska revolten icke var en kontrarevolution utan en sann folklig rörelse och att alla problem skulle lösas om de sovjetiska stridskrafterna drogs bort. Men sedan de ryska trupperna rullat in i Budapest utfärdade arbetsutskottet en kommuniké, i vilken man anslöt sig till de officiella sovjetiska motiveringarna för den militära interventionen: revolten var nu en skickligt iscensatt kupp av imperialisterna, som kunnat utnyttja det missnöje som uppstått på grund av den förra regeringens allvarliga missgrepp; ledningen för den folkliga rörelsen hade därmed råkat i händerna på fascistiska element, som i tiotusentals slussats över från Västtyskland; en ”vit terror” hade satts i system och världsfreden råkat i fara. Uttalandet avslutades med två klämmor, som förvisso är något mångtydiga:

¹² VT, 1956, nr 3, s. 103 f.

¹³ Sven Landin i uttalande för förf. 1966, 7/7.

¹⁴ VT, 1956, nr 5, s. 171 f.

¹⁵ Oron i partiet återspeglades endast undantagsvis i *Ny Dag*. Om vilka krafter som var i rörelse vittnar dock Nils Bejerots artikel ”Om ideologiska problem”, som publicerades 21/12 1957 – tre dagar före julafton! Bejerot vägrade att skylla tillståndet inom den kommunistiska rörelsen enbart på ”personkulten”. Skulle partiet överleva måste det söka efter de djupare liggande orsakerna. Någon vidare debatt förekom dock inte, och besviknen lämnade Bejerot partiet.

”Konflikter mellan stater måste lösas genom förhandlingar och överenskommelser, inte genom krig.

Konflikter inom staterna måste lösas med fredliga och demokratiska metoder, inte genom inbördeskrig.”¹⁶

Avslöjandena om Stalin, interventionen i Ungern och den våldsamma opinionsstorm som i samband med den ungerska tragedin blåste upp mot SKP, utgjorde tvivelsutan en stor påfrestning för sammanhållningen inom partiet. Men även om många avföll och andra passiviserades, lyckades partiledningen behålla greppet om organisationen. Vad den inte kunde hindra var, för att citera Rubinstein, att ”trons murbruk” smulades sönder. Den öppna diskussion om stalinismen och SKP:s förhållande till de socialistiska länderna, som rimligen bort äga rum 1956, kom först 1961, när den kommunistiska världsrörelsen skakades av nya motsättningar.¹⁷

Hagberg hade vid 1960 års partikonferens i Moskva tillhört de partiledare som stått ”revisionisterna” närmast.¹⁸ Det finns all anledning tro att denna politik var populär i partiet. Om SKP:s ledning likväl skulle komma att inta en mycket försiktig hållning i den rysk-kinesiska konflikten, kan detta inte tas som tecken på en utbredd sympati för kinesernas ståndpunkter¹⁹ men väl som uttryck för övertygelsen, att en öppen splittring i den världskommunistiska rörelsen allvarligt skulle skada det redan demoraliserade SKP, och, i den utsträckning tvisten förbands med frågan om Stalin, SKP:s ledning.

Ny Dags behandling av nyheterna från SUKP:s 22:a kongress på hösten 1961 präglades av en påtaglig förvirring. Chrusjtjovs våldsamma anatema mot Albanien och hans förnyade angrepp på Stalin omnämndes mycket kort och med uteslutande av alla detaljer — den svenska pressen i övrigt var så mycket generösare med spaltutrymmet. Tämmligen kortfattat återgav tidningen också Hagbergs hälsning till kongressen, i vilken denne hyllade både den fredliga samlevnaden och kampen mot personkulten men ingenting sade om Albanien. Såsom ritualen utvecklats, var detta ett försiktigt avståndstagande från den sovjetiska linjen. 26 oktober återgav tidningen ett långt referat av den kinesiske regeringschefen Chou En-lais hälsning till kongressen med den i ord hovsamma men i sak skarpa kritiken av Chrusjtjov. Dagen därpå fann sig Hagberg tvungen att utdöma alla påståenden om motsättningar inom den kommunistiska rörelsen som ”vilda spekulationer och sensationsuppgifter”. Detta var ett om också meningslöst försök att besvärja stormen, ty efter mötena i Bucharrest och Moskva 1960 visste Hagberg mer än väl, hur allvarliga motsättningarna var. Albanien hade visserligen uppträtt ”ovänligt” mot Sovjetunionen, påpekade Hagberg, men Chou En-lais tal kunde på intet sätt uppfattas som en kritik av Chrusjtjov.²⁰ 31 oktober återigen rapporterade *Ny Dags* korrespondent i Peking, Sture Källberg, att den kinesiska pressen

¹⁶ *ND*, 1956, 10/11. *Vår Tid* återkom sedan i flera artiklar till den ungerska frågan. Man underströk därvid två förhållanden: utvecklingen av den ungerska revolten hotade freden i Europa vilket framtvungade den ryska interventionen; den tidigare ungerska regeringen hade gjort sig skyldig till mycket allvarliga missgrepp. Se *VT*, 1957, nr 1, s. 1 ff., s. 6 ff., och s. 16 ff. jämte *VT*, 1957, nr 5, s. 184 ff. Däremot undvek man helt att diskutera erfarenheterna från Ungern i *Nutid-Framtid*.

¹⁷ Både inom det danska och norska partiet kom det till långt öppnare diskussioner än i det svenska. Jämför *Kommunismen i Norden och den världskommunistiska rörelsens kris*, redaktör: Åke Sparring, Stockholm 1965, s. 56 f. och 136 f. Enligt en uppgift i norska *Arbeiderbladet*, 1956, 28/7, skulle den norske partiledaren Løvlien ha sänt ett brev till Hagberg och kritiserat denne för att han inom det svenska partiet vägrat att ta upp till diskussion innehållet i Chrusjtjovs tal. Tidningen visste också berätta om häftiga motsättningar inom den svenska partiledningen; bl.a. Erik Karlsson, Ingvar Lööv, Harald Rubinstein och Knut Senander skulle ha sökt förmå Hagberg att avgå från ordförandeposten. Som huvudkonkurrenter till Hagberg framträdde enligt tidningen C. H. Hermansson och Frithiof Lager.

¹⁸ Crankshaw, Edward, *The New Cold War*, Moscow v. Peking. Baltimore, 1963, s. 150.

¹⁹ Jämför *Diversity in International Communism. A documentary record 1961-1963*. Ed. by A. Dallin, New York, 1963, s. 534.

²⁰ *ND*, 1961, 27/10.

givit utomordentligt stor publicitet åt det albanska intermezzot. Hagbergs räddningsaktion råkade därmed i en lätt löjlig dager. I fortsättningen sökte *Ny Dag* att i beslöjade ordalag meddela läsarna vad hela världen redan visste, nämligen att konflikten mellan Sovjetunionen och Albanien var en allvarlig sak och att det rådde ett ”speciellt” förhållande mellan Albanien och Kina.²¹

Det är svårt att veta om det långa referatet av Chou En-lais tal var vad man brukar kalla ett olycksfall i arbetet eller ett medvetet försök från tidningsledningens sida att provocera fram den debatt som också blev följd. Debatten tvingade Hagberg att i fyra långa artiklar förklara, varför ”personkulten” än en gång måste ventileras i Sovjetunionen.²² Sin vana trogen uttryckte han sig mycket försiktigt om Stalins ”misstag”, samtidigt som han bestämt avvisade alla antydningar om att också Chrusjtjov kunde bli föremål för en historisk omvärdering. Albanerna höll fast vid ”personkulten” — därav deras ovilja mot Chrusjtjov — och måste således fördömas. Mot kineserna, vilkas uttalanden om Stalin från 1956 Hagberg citerade i det uppenbara syftet att frammana bilden av rysk-kinesisk enighet, riktade han en mycket mild förebråelse: de kinesiska ledarna hade inte insett att Albanien genom sina handlingar ställt sig utanför de socialistiska staternas försvarsallians mot NATO.

Den av många tecken att döma livliga interna debatten i SKP avspeglades endast sporadiskt i *Ny Dags* spalter. Den 23 november 1961 frågade den kommunistiska riksdagsgruppens förre sekreterare Sven Landin, varför tidningen inte givit några detaljer i anklagelserna mot Albanien och Stalin. Vart hade mordet på Kirov tagit vägen? Varför hade ingenting nämnts om den successiva förnyelse av kadreerna som Chrusjtjov signalerat? — En förnyelse av kadern i SKP skulle småningom bli ett av oppositionens oftast framförda krav.

På dessa frågor hade *Ny Dag* inget svar att ge. Ett slags svar kom emellertid den 2 december, då Yngve Johansson i en intervju förklarade:

”Jag tror att det ännu finns en hel del medlemmar, som över huvud taget vägrar erkänna Chrusjtjovs framställning om Stalin och hans roll, vilket enligt min mening hindrar partilivet från att utvecklas.”

Sven Landin uttryckte sig mera oförblommerat, då han återkom i en intervju den 14 december:

”Men i vårt parti, som under nära ett kvarts sekel okritiskt anammat, 'förklarar' och försvarat stalinismens alla yttringar, anses det alltså opassande att ens ifrågasätta om här inte finns ett samband med den belägenhet partiet under långa perioder befunnit sig i.”

Det var uppenbart att ”kampen mot personkulten” nu blivit ett vapen som höll på att vändas mot partiledningen. Den om någon hade funnit det ”opassande” att koppla hop frågan om Stalin med tillståndet inom SKP.

3. Oppositionens öppna angrepp

Oppositionens tillfälle kom på hösten 1962, då SKP återigen gjorde ett dåligt val; partiets andel av väljarkåren sjönk nu till 3,8 procent, vilket var den lägsta siffra partiet noterat om man undantar extra valet 1958 (se nedan).

På 20:e ryska partikongressen hade Chrusjtjov direkt uppmanat kommunisterna att samarbeta med de socialdemokratiska partierna. För SKP hade detta inneburit en uppmaning att fortsätta på den väg man slagit in på redan 1952/53. Propagandan skulle nu helt inriktas mot ”storfinansen” och dess partier, högern och folkpartiet. Den borgerliga oppositionens valseger 1956, som gav

²¹ Bl.a. återgav *Ny Dag* ett utförligt referat av Togliattis rapport till det italienska kommunistpartiet från partikongressen i Moskva.

²² *ND*, 1961, 23-27/11.

den majoritet både bland väljarna och i riksdagens andra kammare, gav SKP en kärkommen anledning att i handling visa sin samarbetsvilja. Den stora inrikespolitiska frågan vid denna tid var regeringsförslaget om en allmän tjänstepension. För att rädda förslaget — och mjuka upp SAP:s avvisande hållning — drog SKP vid ett extraval 1958 in sina listor i elva valkretsar och uppmanade anhängarna att i arbetarenhetens intresse rösta på socialdemokraterna. Detta var, ehuru i betydligt större skala, en upprepning av taktiken från fyllnadsvalet 1952. Åtgärden hade otvivelaktigt en viss effekt, men frieriet till socialdemokraterna hade också sina nackdelar. I verkligheten tvingades kommunisterna stödja både försvarsöverenskommelsen av 1958 och införandet av omsättningskatten 1960. I allmänhetens ögon förvandlades SKP till ett smått löjligt stödparti. De tjänster SKP otvivelaktigt gjorde regeringen Erlander gav föga tack i utbyte. SKP:s vacklande demokratiska hållning och utrikespolitiska ställningstaganden gjorde att partiet allttjämt hölls utanför ”de fyra demokratiska partiernas” krets.

Endast SAP tycktes tjäna på samarbetet. I 1960 års val ryckte SAP fram på bred front och blev större än de tre borgerliga partierna tillsammans. Kommunisternas andel av väljarkåren minskades från 1956 års 5 procent till 4,5.

Efter 1962 års valnederlag sökte partiledningen uppmuntra sina trogna med att den viktigaste målsättningen hade uppnåtts, nämligen att högern slagits tillbaka och arbetarpartierna gått framåt. Att ”arbetarpartierna” i detta sammanhang var identiska med SAP, berodde på att socialdemokraterna ensam fått äran av den politik de båda arbetarpartierna genomfört tillsammans — en något egendomlig beskrivning av de faktiska förhållandena. SKP, sade man vidare, hade inte förmått föra fram sina förslag med kraft och konsekvens. Krafterna hade splittrats på alltför många frågor. En annan viktig orsak till nederlaget var ”antikommunismen”.²³ Det var dags att än en gång se över organisationen.²⁴

Men missnöjet i partiet hade nu hunnit bli så starkt att många medlemmar inte längre var beredda att låta sig nöja med överslättande förklaringar. ”En vänsterseger till och vi är förlorade”, deklarerade en av partiets mest lovande yngre krafter, ekonomen Bo Gustafsson i Uppsala.²⁵ Men var finna nederlagets orsaker? Att Sverige ”objektivt” sett var moget för socialismen, därom var alla kommunister ense. Vari låg då de ”subjektiva” missgreppen? I 1950-talets början hade man sökt en ”hård” linje och misslyckats. Nu hade man i snart tio år praktiserat en ”mjuk” linje och resultatet hade blivit ännu sämre.

Enligt Gustafsson hade partiet förlorat sin socialistiska profil genom att bara framhäva de måttfulla ”dagskraven”. Härigenom hade SKP kommit att uppfattas som ett meningslöst stödparti. Det gällde att återigen föra fram ett socialistiskt perspektiv. Andra insändare stödde Gustafsson, men snart nog kom diskussionen att kretsa kring mera brännbara ämnen.

Sam Johansson, en av de flitigare medarbetarna på *Ny Dags* kultursida, visste berätta att det var en gängse åsikt i partiet att väljarna betraktade SKP som nationellt opålitligt och att detta förhållande spelat en viktig roll i valet. Många partimedlemmar önskade därför att SKP i sina utrikespolitiska ställningstaganden skulle inta en mera ”neutralistisk” hållning. För egen del

²³ ”Antikommunismen” är ett diffust begrepp, som i praktiken används för all mot kommunisterna riktad kritik. Enligt Knut Bäckström (VT 1963, nr 2, s. 56) är den ”så förtäckt och lömsk att många som bekänner sig till kommunismen i Sverige rätt och slätt kallar den 'de utlandshändelser som skadar kommunismen' och då menar de den borgerliga inklusive en stor del av den reformistiska propagandans utläggningar av nyheter, särskilt från det socialistiska lägets länder”. Tidpunkten för artikelns publicering tyder på att den ingick som ett led i CK:s uppgörelse med den vänstersocialistiska oppositionen.

²⁴ Hagberg i ND, 1962, 24/9, och Urban Karlsson i VT, 1962, nr 4, s. 113 f.

²⁵ ND, 1962, 27/9.

ansåg Johansson, att det inte var nödvändigt att ”i tid och otid konstruera försvar för krokanarkitektur, pelarromantiska utsvävningar, fotorealism och avgudadyrkan”, lika lite som det var nödvändigt att skildra den socialistiska verksamheten som mera förgylld än den var. I all synnerhet som man använde väl mörka färger då man målade Sverige: ”Finns det t.ex. en personbil på i runt tal var sjunde invånare i landet, kan medelinkomsten inte vara så låg som vi stundom gör gällande”.²⁶

Andra uttryckte sig ännu mindre försiktigt. Också en annan insändare hade observerat att svenska folket inte litade på SKP i utrikespolitiska frågor. Partiet hade sig själv att skylla. ”Vi försvarar hängivet allt som sker i det socialistiska lägret och tar mycket ensidigt ställning till de internationella tvistefrågorna”. Det var i Sverige SKP skulle bygga socialism och det var därför det svenska folket och dess åsikter partiet i första hand borde ta hänsyn till. ”Vad vinner vårt parti på att försvara försöken att hindra folk från att lämna TDR [Östtyskland]? Ingenting”.²⁷

Också Sture Källberg förordade från sin kinesiska horisont en klart nationell politik:

”I de länder där den socialistiska revolutionen segrat med egna krafter har de kommunistiska partierna stått på utpräglat nationell grund. De länder, där den nya samhällsstrukturen är en följd av Röda arméns segrar i andra världskriget, har helt naturligt haft större svårigheter att brottas med.”

I vissa fall hade Källberg mycket litet till övers för partiets ”officiella” förklaringar:

”Revolterna i TDR 1953 och i Polen och Ungern 1956 var enligt min mening en följd av en tvivelaktig nationell politik. Jag var i Budapest torsdagen den 25 oktober när den 'nationella revolutionens seger' proklamerades och glömmer inte så lätt den dagen.”²⁸

Om inte SKP i första hand lät sin politik bestämmas av den nationella scenen, framhöll Källberg, var det fara värt att de svenska kommunisterna skulle komma att spela samma ömkliga roll som kamraterna i Algeriet och Kuba den dag revolutionen kom.

Sådana ord hade aldrig tidigare stått att läsa i *Ny Dag*. Att de nu publicerades torde kunna tas som bevis för att Källberg och hans meningsfränder hade många anhängare i partiet. För SKP:s del hade 1962 års val ägt rum i skuggan av ”Berlinmuren”, som partiet tvingats försvara mot en moraliskt indignerad svensk opinion. Själva hade kommunisterna också tvivlat. I november 1962 hade östtyskarna funnit sig tvingade att sända en delegation till Stockholm för att förklara ”muren”, men trots att de partimedlemmar som inbjudits till det hemliga sammanträdet var noggrant utplockade, hade tyskarna utsatts för en sådan storm av beskyllningar att de i vredesmod rest hem. Men därom fick *Ny Dags* läsare ingenting veta.²⁹

Någon gång i slutet av 1962 eller början av 1963 fick CK motta ett brev, undertecknat av Sven Landin och Yngve Johansson, med en summering av vad man skulle kunna kalla den vänster-socialistiska oppositionens krav.

”Ingen företeelse eller åtgärd i de socialistiska länderna”, hette det inledningsvis i brevet, ”har under senare år framkallat så negativa reaktioner bland Sveriges arbetare som Berlinmuren”.

I sitt reservationslösa försvar för muren³⁰ hade SKP inte tagit någon som helst hänsyn till denna

²⁶ ND, 1962, 2/10.

²⁷ ND, 1962, 20/10.

²⁸ ND, 1962, 30/10. Senare publicerade Källberg en bok om sina ungerska upplevelser, [Uppror – Budapest 1956](#). 1956. Sthlm, 1966.

²⁹ Uppgiften återfinns i det referat av Sven Landins och Yngve Johanssons brev till CK som återgavs i *Dagens Nyheter* 1965, 31/5. Det är icke känt på vad sätt brevet kommit i Dagens Nyheter ägo.

³⁰ Berlinmuren var ett så pass inflammerat ämne att CK ansåg sig tvungen att publicera en särskild broschyr i ämnet, vari den östtyska och sovjetiska hållningen försvarades. Se Nils Lalander, *Västberlin-frågan*, SKP, 45 s. Stencil.

reaktion. Härigenom hade SKP isolerats från de svenska arbetarna. CK borde nu ta sina internationella relationer under omprövning. Framför allt borde den hemliga diplomati som ombesörjde SKP:s förbindelser med broderpartierna i de socialistiska staterna avvecklas. ”Öppen redovisning i partiet, så långt möjligt också offentligt, av delegationsresor utomlands respektive av vad som avhandlas och överenskommes, skulle bidra till att skingra misstron mot partiet inom den övriga arbetarrörelsen”.

Brevet utmynnade i ett krav på ”förnyelse och förnygring” i partitoppen. Bland alla landets politiska organisationer, hävdade brevskrivarna, hade SKP ”den i särklass högsta medelåldern bland förtroendemännen”. Inom ramen för denna förnyelse borde också ordförandeskapet ställas under debatt.

4. Centralkommitténs motattack

I och med att striden mellan Hagberg och CK:s majoritet å ena sidan och den ”demokratiska” oppositionen å den andra ytterst kommit att gälla SKP:s förhållande till Sovjetunionen, blev frågan om ett svenskt ställningstagande i den rysk-kinesiska konflikten i hög grad en fråga om, huruvida SKP skulle följa eller inte följa vad kineserna kallade ”taktpinnen”.

Den medlande hållning CK sökt inta i konflikten början³¹ blev allt svårare att upprätthålla, då Sovjetunionen efter Kuba-konflikten på hösten 1962 ökade trycket mot de utländska kommunistpartierna. I december började *Ny Dag* antydningssvis låta läsarna förstå, att den stora konflikten varken gällde Albanien eller Jugoslavien utan den kommunistiska världens två giganter.³²

Redan dessförinnan hade vissa förberedelser vidtagits. Knut Senander, som på hösten 1963 öppet skulle röja sina kinesiska sympatier, Gustav Johansson och Gunnar Öhman, vilka alla var till åren komna och betraktades som ”dogmatiker”, lämnade på hösten 1962 sina riksdagsuppdrag. Knut Tell, också han en företrädare för den ”hårdare” linjen, hade i tysthet avlägsnats från parti-sekreterarposten redan på våren.³³ Uppenbarligen fortsatte utrensningarna under 1963.

En rutinmässig konferens i december 1962 mellan de nordiska kommunistiska partierna uttalade sig i starka ordalag för en fortsättning av den fredliga samlevnadens politik, något som vid denna tidpunkt var det vanliga sättet att markera stöd för Sovjetunionen. Vid månadskiftet januari–februari 1963 sammanträdde svenska och östtyska kommunister för att hylla ”Sovjetunionens konsekventa kamp för fredlig samexistens” och stödja Chrusjtjovs förslag att den offentliga polemiken mellan Kina och Sovjetunionen skulle avslutas.³⁴ Partisekreterare Erik Karlsson trädde fram i *Vår Tid* för att tala om att dogmatismen var oförenlig med marxismen.³⁵ Tydligt sökte partiledningen också hindra kinesiska ambassaden från att propagera sina åsikter bland partimedlemmarna, som i gengäld matades med en tillrättalagd skildring av konflikten genom partiets försorg.³⁶

Utrensningarna kan tolkas både som en eftergift för de ungas krav på en förnygring av ledningen och som en önskan från CK-majoritetens sida att eliminera tänkbara motståndare till den aktion

³¹ Enligt Hagberg, *ND*, 1963, 3/9, hade CK 10 januari 1962 i ett brev till KKP visserligen tagit avstånd från de kinesiska åsikterna men också manat till nya förhandlingar med SUKP. Ett annat brev med uppmaning till förhandlingar hade gått till SUKP.

³² Sålunda kunde t.ex. Axel Jansson efter sin återkomst från den italienska partikongressen berätta om den konflikt som där uppstått mellan den ryska och kinesiska delegationen.

³³ *Aftonbladet* 1962, 11/6.

³⁴ *ND*, 1962, 18/12 resp. *VT*, 1963, nr 1, s. 31 f.

³⁵ *VT*, 1963, nr 1, s. 18 f.

³⁶ *ND*, 1963, 6/12. Holmberg och Senander: ”Demokratisk centralism eller bara centralism?” Artikelns starkt kritisk mot Hagberg, men det sätt varpå konflikten beskrevs i *Ny Dag* tyder på att anklagelsen är riktig.

den härnäst företog sig. Den 30 mars gjorde CK ett uttalande, i vilket ”Kinas KP:s ledning” förebråddes för att ha solidariserat sig med Albanien, som bakom sina attacker mot Jugoslavien kamouflerade ”en oförklarlig fientlighet mot SUKP och dess nuvarande ledning”.

Attackerna mot Jugoslavien sades vara helt oberättigade:

”... i Jugoslavien finns ingen privatkapitalism. Där utvecklas socialistiska produktivkrafter, även om tempot försenats av politiska misstag och isoleringen från det socialistiska lägret. Jugoslavien bygger socialismen.

För vår del har vi länge sett på Jugoslavien och dess kommunistiska parti på detta sätt. Vi beklagar djupt, att vi en gång på grund av oriktiga informationer gjorde ett för Jugoslavien och dess ledande parti orättvist och kränkande uttalande.

Vi har för länge sedan i praktiken desavouerat de meningar vi då uttryckte. Vid de 81 partiernas konferens [Moskva hösten 1960] försökte vi undanröja formuleringar som kunde konservera splittringen i det socialistiska lägret och försvåra för det jugoslaviska broderpartiet att korrigera sina misstag. Vi vann inte allt vad vi ville då, men i dag står det överväldigande antalet broderpartier på vår ståndpunkt. Dom gjorde det troligen även då, men det komplicerade läget försvårade ett klart ståndpunktstagande.”³⁷

Att SKP ”länge” betraktat Jugoslavien som en socialistisk stat, måste ha varit en stor överraskning för hela partiet utom för de innersta cirklarna. Så sent som vid 1961 års partikongress hade man anslutit sig till Moskvauttalandet av 1960 med dess klara fördömande av Jugoslavien.³⁸

CK:s uttalande tillkom under något egendomliga förhållanden, då det kort och gott var ett utdrag ur ett anförande med titeln ”Samverkan, aktionsenhet och avspänning i arbetarrörelsen”, som Hagberg höll vid sammanträdet. Uttalandet publicerades inte i *Ny Dag* utan endast i tidskriften *Vår Tid* med dess mycket begränsade upplaga. Även om CK formellt ägde rätt att ändra ett kongressbeslut, var aktionens karaktär av kupp omisskännlig.

Sedan kineserna i juni 1963 inför de stundande Moskvaförhandlingarna presenterat sin generalinje för den kommunistiska världsrörelsens taktik och strategi, upphörde *Ny Dags* relativa återhållsamhet vad beträffar information om konflikten. Hagberg gjorde täta resor till Moskva. Tydligt hade partiledningen nu satt sig före att förmå den kommande kongressen att göra ett uttalande, i vilket den kinesiska hållningen fördömdes. Opinionsförbereddes grundligt. Sedan *Ny Dag* presenterat de kinesiska och ryska ståndpunkterna — de ryska tämligen utförligt, de kinesiska tämligen knapphändert — följde en rad artiklar, i vilka den fredliga samlevnaden och tesen om krigets undviklighet, den fredliga tävlan och den fredliga övergången till socialismen försvarades med alla de argument den ryska arsenalen tillhandahöll.

”Neutralistiska” tendenser, en här och var uttryckt motvilja att ta ställning, fördömdes enhälligt. Enligt Ville Pessi, de finländska kommunisternas generalsekreterare som inkallats till förstärkning, fick principen om icke-inblandning inte tolkas så att ett parti isolerade sig från de andra, något som Landin och Johansson i sitt brev till CK i verkligheten rekommenderat. Källbergs företrädare i Peking, Karl Staf, polemiserade mot uppfattningen att konflikten var att betrakta som en ryskkinesisk angelägenhet och ingenting mer: i själva verket hade ju kineserna angripit Uttalandet från Moskva 1960 och därmed också SKP. CK-ledamoten Axel Jansson menade, att

³⁷ VT, 1963, nr 2, s. 45 f.

³⁸ Hagberg har för förf. uppgivit att SKP varit berett att redan 1958 ”erkänna” jugoslaverna och också hade utsett en delegat till den jugoslaviska partikongressen. Jugoslaverna hade fordrat att SKP skulle ta tillbaka tidigare anklagelser innan de mottog delegaten. Detta hade man inte hunnit och därefter hade saken fått förfalla. På Moskvakonferensen 1960 hade Hagberg gjort klart för kineserna att han ville ha en ”mjuk” skrivning av avsnittet om jugoslaverna. Enligt kineserna var detta en formuleringsfråga som säkert kunde ordnas. Därav blev nu intet. (Intervju 1965, 24/11).

— eftersom SKP före både ryssar och italienare kommit underfund med den parlamentariska vägens möjligheter — de kinesiska anklagelserna i mycket hög grad var riktade just mot svenskarna. Hagberg, som ingrep i diskussionen först efter den våldsamma rysk-kinesiska provstoppdebatten, medgav att ”vissa statliga problem kastats in” i diskussionen — motsättningarna var med andra ord inte bara av ideologisk art — men underströk att det ändå skulle vara ”fullständigt felaktigt” att bedöma meningsskiljaktigheterna som en angelägenhet endast mellan KKP och SUKP.³⁹ Kampanjen kulminerade med en deklaration från de nordiska partierna i vilken de styrande i KKP enhälligt fördömdes. Onekligen hade det sett prydligare ut om fördömandet fått anstå till den kommande kongressen, ty detta var en stor fråga och man hade ju mellanhavandet med jugoslaverna i färskt minne.

Hagberg-falangens demonstrativa ovilja att ens ifrågasätta andra orsaker till den kinesisk-ryska tvisten än dem som den ryska pressbyrå Novosti frikostigt tillhandahållit den svenska allmänheten i stenciler och masskorsband, markerade starkare än aktionen som sådan dess oreserverade uppslutning på Sovjetunionens sida. I jämförelse härmed var tonen i *Ny Dags* ledarspalt anmärkningsvärt återhållsam. Hagbergs uppfordran till partimedlemmarna att tveklöst välja sida och oförfärat kasta sig in i kampen, kontrasterade starkt både mot stämningarna och slutsatsen i den ledare som bar rubriken ”Om det djupt tragiska och det djupt nödvändiga”:⁴⁰

”Först fick de [kommunisterna] lära sig, att förstatligande av produktionsmedlen och upprättandet av socialistiska produktionsförhållanden icke var tillräckligt för att garantera en utvecklad socialistisk demokrati i ett socialistiskt land och som ledare för ett kommunistiskt parti kunde utvecklas en tyrann, som brutalt likviderade partikamrater och i hägn av sin maktställning under många år skadade socialismens sak.

Nu lär de sig ännu en bitter läxa. Upprättandet av arbetarmakt och socialism garanterar icke automatiskt att förhållandet mellan staterna blir harmoniskt och utmärks av ett förtroendefullt samarbete ...

Spänningen och motsättningarna mellan Sovjetunionen och Kinesiska folkrepubliken framträder undan för undan allt starkare. Det handlar inte endast om intermezzon som påminner om forna dagars byslagsmål eller om beväringar på permissionsresa. Vida värre är de anklagelser som från bägge håll reses för förräderi mot socialismens sak och de nationalistiska tendenser, som alltmera framträder.

Det djupt nödvändiga är att denna beklagliga utveckling icke får förlama kommunistiska partiets insatser för de viktiga frågor som nu står inför den svenska arbetarklassen och det svenska folket ...”

Denna gentemot de socialistiska stormakterna på en gång förebrående och föraktfulla ton i kombination med uppmaningen att koncentrera uppmärksamheten på den svenska scenen anslöt sig i viktiga avseenden till de tankar som förts fram av den vänstersocialistiska oppositionen. Det är rimligt att anta att C. H. Hermansson, som var *Ny Dags* chefredaktör, sedan länge allierat sig med denna opposition ehuru han av taktiska skäl hållit sig själv i skymundan. Nu började han öppet framträda som en av Hagbergs tänkbara efterföljare, ett namn, som oppositionen kunde samlas kring.

CK-majoriteten var inte beredd att gå oppositionen till mötes. Den politik man hittills följt skulle fortsättas. När CK genom ett meddelande i *Ny Dag* den 29 september 1963 inbjöd partimed-

³⁹ Referatet bygger på följande artiklar i *Ny Dag*, 1963: Ville Pessi, ”Världsfreden är huvudfrågan” (17/7), ”Den fredliga vägen” (19/7) och ”Internationalismen och icke-inblandningens princip” (23/7); Karl Staf, ”Det angår oss alla” (24/7), ”Nya perspektiv för fredskampen” (26/7) och ”Enheten skall segra” (30/7); Axel Jansson, ”Marxismens klassiker, humanismen och den fredliga vägen” (28/8), ”Vår position i frågan om fredlig väg” (30/8) och ”Nya möjligheter i ny tid” (31/8); Hilding Hagberg, ”Vi förstår inte vårt kinesiska broderparti” (3/9), ”Kina och fredsfrågan” (6/9) och ”Socialismen segrar i fredlig tävlan” (9/9).

⁴⁰ *ND*, 1963, 25/9.

lemmarna till diskussion av ”Kongress 64”, innehöll direktiven för diskussionen inga antydningar om att partiledningen var villig att till allvarlig behandling ta upp de problem som ventilerats efter valnederlaget 1962.⁴¹ Därmed hade oppositionen fått en möjlighet att gripa initiativet.

5. Sveriges kommunistiska arbetarförbund

I sitt avskedstal på SKP:s 15:e kongress hade Set Persson lovat att aldrig förena sig med något annat parti, så länge SKP förblev marxistiskt. Vid en konferens 9—10 juni 1956 mellan representanter för *Marxistiska cirkelarna*, ungdomsklubbarna *Revolt* och enskilda kommunister från olika delar av landet, inalles 73 personer, konstituerades *Sveriges kommunistiska arbetarförbund*. Konferensen godkände program och stadgar och valde Set Persson till ordförande. I ett uttalande hävdade styrelsen att SKA hade tillkommit, därför att SKP avvikit från marxismen-leninismen i sin politik och därför att partiet genom uteslutningar och bestraffningar självt börjat splittra partiet.⁴²

Uppenbart var SKA oroat av de nya signalerna från Moskva, som, menade man, skulle uppmuntra SKP att slå in på en ännu ”djärvare undfallenhetspolitik”. Visserligen sade sig SKA alltjämt betrakta Sovjetunionen som den internationella arbetarrörelsens främsta tillgång, men just därför var det nödvändigt att påpeka, att många av Chrusjtjovs uttalanden från kongressen präglades av opportunism och kortsynta nationella intressen.

Skribenterna i *Ny Dag* och *Vår Tid* hade nöjt sig med att referera och instämma i 20:e partikongressens beslut. Set Persson genomförde en analys i strikt dogmatisk anda.⁴³

Persson gick direkt på de stora frågorna. Chrusjtjovs användning av begreppet krig var dunkel. Han gjorde ingen skillnad mellan ”rättfärdiga” och ”orättfärdiga” krig som leninister alltid gjort. Härigenom förleddes man tro att förhindrandet av krig enbart blev beroende av människors goda vilja. På detta sätt fick kommunismen en nästan pacifistisk karaktär.

Också i fråga om ”den parlamentariska vägen” ansåg Set Persson att Chrusjtjov var mer än tillåtet dunkel, även om han noga registrerade dennes reservationer. Dunkelheten, ansåg han, kunde möjligen förklaras av att Chrusjtjov ville undvika att ge klart svar på frågan huruvida ”proletariatets diktatur” var en nödvändighet eller ej. Persson trodde dock att Chrusjtjov med parlamentet som uttryck för ”den verkliga folkviljan” föreställde sig en ”proletariatets diktatur”. Härav följde, ansåg Persson, att ”kompromisspartierna”, d.v.s. socialdemokratin, och inte bara höger och folkparti måste drivas tillbaka, såsom SKP förklarat vid sin 17:e kongress 1955.⁴⁴ Vidare ansåg Persson det vara fullkomligt klart, att den parlamentariska vägen icke var tillämplig på Sverige, då Sverige besatt just den starka borgerliga statsapparat som enligt Chrusjtjov skulle nödvändiggöra en våldsam revolution.

Beträffande de anklagelser som riktades mot Stalin ansåg sig Persson inte kunna ta ställning. Men han tvivlade. Stalins teoretiska arbeten hade präglats av ”klokhet, lugn och sans och av kärlek till en idé”. Om Stalin samtidigt kunnat spela rollen av en Ivan den förskräcklige, skulle han ha varit exempel på en personlighetsklyvning ”som aldrig tidigare skådats i verkligheten, inte ens tecknats av någon författare”.⁴⁵

⁴¹ ND, 1963, 21/9.

⁴² *Följ Marx och Lenins väg*. Cirkulär. Sthlm, 1956, 4 s., jämte *Marx och Lenins väg. Program för Sveriges Kommunistiska Arbetarförbund*. Sthlm, 1956, 8 s.

⁴³ Persson, Set, *Vart vill Chrusjtjov leda kommunisterna?* Sthlm, 1956, 16 s.

⁴⁴ Den taktik som SKP hade bestämt sig för mot socialdemokratin vid sin 17:e kongress i december 1955 hade Set Persson kritiserat i ”Sjuttonde kongressen, en milstolpe — Men vart leder vägen?” 1 februari 1956. Stencil, 16 s.

⁴⁵ Se not 43.

Persson gjorde sitt bästa för att tolka Chrusjtjov i enlighet med sin dogmatiska uppfattning, men han kunde inte undertrycka misstanken att Chrusjtjov med sina förkunnelser helt opportunistiskt velat befordra sin egen fredsdiplomati på världsrevolutionens bekostnad. Möjligen ansåg han arbetarklassen i västern som hopplös ur revolutionär synvinkel. Men riktiga kommunister, hävdade Persson, kunde inte sätta sig ner och vänta på att kapitalismen skulle duka under i ”fredlig tävlan”. Arbetshypotesen fick inte vara att övergången kunde ske fredligt utan att exploatörerna in i det sista skulle bjuda bitter strid för sina privilegier.

Efter Polen och Ungern klarnade Perssons uppfattning av Chrusjtjov: ”han släppte loss den fega anpassningens och opportunismens djävul ...” Anklagelserna mot Stalin vägrade han nu blankt att tro på, och Ungern blev beviset för omöjligheten av en parlamentarisk övergång till socialismen. Därtill hade Ungern visat att Stalins tes om klassmotsättningarnas skärpning under socialismens uppbygge var sann, vilket 20:e kongressen förnekade. Hur skulle man annars kunna förklara den våldsamma kontrarevolutionen?⁴⁶

Det program som SKA antog var strikt dogmatiskt. Det inleds med en beskrivning av kapitalismens imperialistiska skede och de krympande marknaderna, som med nödvändighet leder till nya kriser och krig. Visserligen hade fredskrafterna, såsom Stalin påpekat 1952, vuxit sig så starka att ett ”korståg” mot Sovjetunionen kunde avvärjas, och visserligen var kriget, som Chrusjtjov sagt 1956, inte någon ”ödesbestämd oundviklighet”. Men SKA förutsatte till skillnad från Chrusjtjov att freden skulle garanteras inte genom ”fredlig samlevnad” utan genom oförsonlig kamp, d.v.s. genom kapitalismens slutliga krossande.

Sverige var ett monopolkapitalistiskt land och socialdemokraterna gick i monopolisternas ledband. Den svenska militärapparaten hade givits en sådan utformning, att den inte bara gav monopolen stora vinster utan att den också kunde användas för offensiva företag och vid behov sättas in mot de svenska arbetarna. För att kunna genomföra den socialistiska omdaning måste man skapa enhet i arbetarleden, men denna enhet kunde endast nås i kamp mot socialdemokratin, inte genom eftergifter av det slag SKP praktiserade. Kampen förutsatte att ”massornas medvetande” höjdes genom agitation och att kommunisterna ledde dem i deras kamp för tillfälliga förbättringar.

I kampen för ”dagskraven” skulle deras medvetande ytterligare höjas och en dag möjliggöra revolutionen. Den revolutionära omdaning krävde under alla omständigheter upprättandet av ”proletariatets diktatur, som är kärnan i marxismen-leninismens lära”, och som oavsett i vilka former den uppträdde, alltid innebar ”undertryckandet av de kapitalistiska exploatörerna som klass”. Graden av våld som behövde tillgripas var beroende av bourgeoisens motstånd.

Den ”kinesiska” linje som SKA företräder idag var således fullt utformad långt innan motsättningarna mellan ryssar och kineser blev kända. Det var endast naturligt att SKA senare skulle anknyta till och hämta stöd hos kineserna. Men SKA är ingalunda en skapelse av kineserna, som stundom påstås. SKA är ”dogmatikernas” svar på de revisionistiska tendenser som gjort sig gällande i SKP sedan 1940-talet och som kraftigt förstärktes efter den 20:e ryska partikongressen.

⁴⁶ *Ungern och Chrusjtjovs ”nya giv”*. Sveriges Kommunistiska Arbetarförbund, Sthlm, nov. 1956. Stencil, 10 s.

VII. SKP:s 20:e kongress

SKP:s nuvarande talesmän framhåller gärna 20:e kongressen som den stora milstolpen i partiets utveckling efter andra världskriget. Denna uppfattning har också blivit den gängse i den allmänna politiska debatten. Vid en närmare granskning ter sig detta omdöme tvivelaktigt. Det betydelsefulla som hänt inträffade dels före kongressen, då *Ny Dag* för första gången i sin historia upplät spalterna för en fri och många gånger ytterligt frän debatt, dels efter kongressen, då i synnerhet Hermanssons uttalanden blivit allt mera revisionistiska i den mening jag inledningsvis lagt i ordet. Kongressen som sådan var en omöjlig kompromiss mellan gamla och nya strömningar inom partiet. Inte ens en mycket välvillig läsning av kongresshandlingarna låter en ana den utveckling som skulle följa.

De centrala frågeställningarna under tiden både före och efter kongressen har gällt:

1. hållningen till demokratin;
2. det inre partilivet;
3. relationerna till den kommunistiska världsrörelsen, främst de regerande partierna;
4. politiken gentemot socialdemokraterna, samt
5. kravet på ett socialistiskt handlingsprogram.

Såväl före som under och efter kongressen har olika åsiktsyttringar kommit till uttryck. Man kan, schematiskt, tala om en ”dogmatisk” riktning, som intagit en avvisande hållning mot alla nyheter och som haft en naturlig tendens att sympatisera med den kinesiska linjen. Man kan vidare urskilja en ”hagbergsk” gruppering, som anammat den parlamentariska vägen och den vänskapsfulla taktiken mot socialdemokraterna men som hållit fast vid troheten mot Moskva, ”proletariatets diktatur” och den ”demokratiska centralismen”. En tredje grupp, företrädesvis men inte enbart bestående av yngre partimedlemmar, har förbehållslöst bekänt sig ”till det demokratiska styrelseskick som vuxit fram i vårt land” och krävt vittgående garantier mot maktmissbruk inom partiet, samtidigt som den klart markerat oberoendet av Moskva. Gruppen är inbördes splittrad på frågorna om relationerna till socialdemokratin och det socialistiska handlingsprogrammet. Medan Anton Strand öppet arbetar för att partiet skall uppgå i SAP, har en annan flygel kring Kjell E. Johansson hotat med att bilda ett nytt parti, om inte ”förnyelsen” påskyndas.

Här har vi att i första hand intressera oss för ställningstagandena till demokratin, det inre partilivet och den kommunistiska världsrörelsen.

1. ”Kongressdebatten”

Hagberg hade väl en föräning om den storm som komma skulle, då han i slutet av september 1963 inbjöd partimedlemmarna till en debatt kring ”Kongress 64” och därvid uppmanade dem ”att bannlysa allt som inom våra led försöker skapa misströstan, tvivel och oenighet”.¹ Men den tid var förbi då förmaningar var tillräckliga. Redan efter två veckor exploderade den första bomben i och med att CK-ledamoten Harald Rubinstein, av många betraktad som partiets skarpaste hjärna, på ett språk som ingen kunde missförstå tog upp ett problem som ingen dittills vågat beröra, nämligen SKP:s moraliska anseende. Ovan har presenterats ett utdrag ur artikeln, men denna är av så central betydelse att ett utförligt referat är på sin plats.²

Enligt Rubinstein hade SKP hamnat i ett läge, där det skulle kunna täcka hela det politiska fältet med förslag som ord för ord kunde godkännas av det svenska folket utan att partiet därför i

¹ ND, 1963, 30/9.

² ND, 1963, 15/10. Artikeln i fråga var signerad av ”R” men författaren kunde snart avslöjas.

nämnvärd grad skulle kunna öka sitt inflytande. Det var meningslöst att skylla på den ”antikommunistiska propagandan”, som sällan varit så stillsam som vid denna tidpunkt. Den djupast liggande förklaringen till misslyckandena var att partiet förlorat sitt moraliska anseende. Det hade sig självt att skylla, då det under efterkrigstiden alltför ofta genom ”tigande, svammel och svar av typen goddag-yxskaft” försökt slingra sig från raden av obehagliga frågor om vissa förhållanden och händelser i de socialistiska staterna. Inte bara allmänheten hade ställt sig dessa frågor utan förmodligen också varje kommunist. Då partiet vägrat att gå till botten med problemen hade många väljare funnit en ”privat” lösning: besvikna hade de vänt SKP ryggen.

Redan under Stalins tid borde vissa tvivel på att allt stod rätt till i Sovjetunionen och ”folkdemokratierna” ha insmugit sig hos partimedlemmarna. ”Den som exempelvis aldrig tvivlade på riktigheten av anklagelserna mot Slansky ... har förvisso ingen särskilt misstänksam läggning”. Efter avslöjandena om Stalin begagnade partiet inte tillfället att företa en allvarlig självkritik. ”Hela problemkomplex sopades raskt in under mattkanten, diverse lik låstes in i garderoben och personkulten fördömdes i vederbörlig ordning”.

Så hoppades man att allt skulle vara bra igen. Men vid TV- och radioprogram, där SKP:s representant ställdes inför obehagliga frågor, blev han inte sällan besvärad – ”soporna under mattkanten och garderobens dystra innanmäte var hela tiden närvarande”.

Tidigare framgångar för SKP hade inte minst berott därpå att partiet framstått som en moralisk kraft, en orädd avslöjare av vrånghet och orättfärdighet. När sanningen om Stalin kom, borde partiet ha satt sig ner och grubblat över de problem som kan uppstå också i en socialistisk stat. Ofta upplystes *Ny Dags* läsare om tryckfrihetens begränsningar i ett borgerligt, demokratiskt land. Men borde inte tidningen åtminstone någon gång ha funderat över tryckfrihetens villkor också i socialistiska stater? Var det inte troligt att den störtade Molotov skulle ha velat belysa sin ståndpunkt med en insändare i Pravda? Att Pasternak eller någon av hans vänner hade velat tillbakavisa de grovheter den åldrade diktaren utsattes för?

Det räckte inte med att enbart tala om socialismens olika historiska förutsättningar, man måste också inse konsekvenserna. I Sovjetunionen och Kina hade folket rest sig för att få bröd och fred. Svensken hade bådadera och ”ofta lite smått och gott därutöver”. Så länge Sveriges arbetare misstänkte, att vissa mänskliga fri- och rättigheter kunde komma att sitta trångt i ett socialistiskt Sverige, ansåg de sig också ha råd att avvakta. Vad som därför krävdes av SKP var inte fler och bättre dagspolitiska krav utan ett blottläggande av de väsentliga orsakerna till att väljarna och medlemmarna drivits bort från partiet.

Blottläggandet av dessa orsaker måste innebära en diskussion både av partiets hållning till demokratin och av arten av dess relationer med de regerande kommunistiska partierna. Utgången av dessa diskussioner var tämligen given. I sin blindhet hade partiet inte märkt att mänskliga fri- och rättigheter trampats under fötterna i alla socialistiska stater, och när man sedan fått hjälp att veta hade man inte haft mod att ta konsekvenserna. Resultatet hade blivit en vacklande hållning gentemot demokratin, varvid man förbisett att till socialismens ”historiska förutsättningar” i Sverige hörde en väl utvecklad demokratisk tradition.

Ny Dags tidigare Moskvakorrespondent, Sixten Rogeby, var inte mindre rättfram än Rubinstein. När demokratin kom på tal, räckte det inte med försäkringar om att partiet inte ämnade gå in för ”enpartisystemet”:

”Påpekandet är i sin undanligande oljighet närmast genant. 'Flerpartisystem' har man som bekant också i bl.a. Kina och DDR. Skulle detta konstituera någon avgörande skillnad mellan författningarna i exempelvis Sovjet och Östtyskland? Vad saken gäller är naturligtvis frågan om oppositionens legalitet,

ingen sofistisk i världen kan ändra på den omständigheten.

En opposition har två hopflätade egenskaper: den är dels ett ofta besvärligt hinder, dels en pålitlig kontroll. Sedan det visat sig att våra ideologiska tillgångar inte varit tillräckliga för att klargöra för oss den verkliga innebörden av vad som pågick ens i vårt ideologiska allra närmaste grannskap (vilket senare 'urskuldades' med det förlamat hjälplösa 'vi hade fått oriktiga informationer'), bör kontrollbehovet ha kommit i en något annorlunda belysning också för oss.”³

Kjell E. Johansson, 1964 vald till ordförande i DU, intygade att ”många kamrater” tänkte på samma sätt som Rubinstein. Men då dessa kamrater kom till avgörande instanser teg de som muren eller ”pladdrade” om andra saker. Att stora väljargrupper uppfattade SKP som beroende av utländska uppdragsgivare var inte utan orsak. Inom SKP trodde alla på fredlig samlevnad och fredlig övergång till socialismen i Sverige. Inte desto mindre ägnade ”en del kamrater” dessa frågor en så omåttligt stor uppmärksamhet, att alla måste misstänka att deras artiklar var beställningsarbeten i syfte att fylla den enes eller andres säck med argument.

Tydligare kunde man knappast säga att partiledningen i den rysk-kinesiska konflikten gick Moskvas ärenden. Då SKP ännu inte satt inne med de nödvändiga informationerna om orsakerna till den rysk-kinesiska konflikten, gjorde partiet enligt Johansson klokast i att avstå från själv-säkra omdömen och i stället ägna sina krafter åt svensk politik. Detta fick dock icke tolkas så att SKP ställde sig utanför kommunismens världsrörelse. Utan tvekan borde man bekänna sig till denna, även om den för tillfället saknade enhetlighet.⁴

Kjell E. Johansson försökte inte närmare förklara, hur man tveklöst bekänner sig till en rörelse som saknar enhetlighet. Först Landin drog de logiska konsekvenserna av den svenska vägen till socialismen, då han krävde att SKP skulle återkalla sin anslutning till 1960 års Moskva-uttalande. Detta hade blivit en nödvändighet, då vissa skrivningar i Uttalandet inte var tillämpliga på förhållandena i Sverige — värderingen av monopolens makt, bekännelsen till ”proletariatets diktatur” — eller stred mot partiets intressen. Mot SKP:s intressen stred bl.a. de konsultationer mellan partiledningarna, som Uttalandet föreskrev i händelse av uppkomna tvister och som i praktiken innebar att partierna inte kunde kritisera varandra offentligt. Därigenom hindrades SKP att utforma sin politik i samklang med de reaktioner och synsätt som utmärkte den svenska arbetarklassen.

Att säga upp anslutningen till Uttalandet behövde inte innebära att man avbröt förbindelserna med andra kommunistiska partier. Men i den utsträckning SKP ville spela en internationell roll, borde detta främst ske i Norden och därvid borde man söka kontakt med de starkaste vänsterkrafterna i varje land. I Norge och Danmark representerades dessa av vänstersocialisterna.

Lika lite som Rubinstein och Rogeby var Landin tillfredsställd med partiets hållning till demokratin. Partiet borde ”bekänna sig till det demokratiska styrelseskick som vuxit fram i vårt land” samt i sitt handlande och sina attityder dra de konsekvenser härav som erfordrades för att övertyga tänkbara anhängare om att SKP inte hade några syften som det inte avsåg att förverkliga på demokratisk väg. I samma anda borde man avlysa ”all organiserad fraktionsverksamhet i fackföreningsrörelsen”, där misstron mot kommunisterna gick utomordentligt djupt.

SKP hade nu enligt Landin hunnit till en punkt, där en grundlig renovering av partiet blivit oundviklig. ”Med ett språk i vissa stycken svårförståeligt intill obegriplighet” och ett ”ledargarnityr” som svävade anmärkningsvärt på målet när journalisterna tangerade de ”ömtåliga” ämnen, var SKP fullkomligt ur stånd att appellera till den yngre generationen. Intrycket av att

³ ND, 1963, 26/11.

⁴ ND, 1963, 1/11.

partiet hade något att dölja förstärktes av hemlighetsmakeriet kring dess göranden och låtanden, dess till utlandet förlagda partiskolor, partiledarnas resor i österled, det dominerande inslaget av funktionärer i partiets centrala instanser etc. Partiets ordförande borde väljas direkt av kongressen, ingen beslutande instans skulle till sitt flertal få bestå av funktionärer eller personer som var ekonomiskt beroende av partiet, och kongresshandlingar, verksamhets- och revisionsberättelser skulle offentliggöras. År 1964 gick det inte att föra en politik med hjälp av lösningar från 1929, 1939 och 1947.⁵

Partiledningens försök att framställa den rysk-kinesiska konflikten som en rent ideologisk affär, i vilken det var SKP:s skyldighet att välja sida, tillbakavisades av flera skribenter, stundom med bitande ironi. ”Om Staf och de andra vill att vi skall ta ställning får de också se till att papperen kommer på bordet. Det enda man kan få fram av brevväxlingen [mellan Moskva och Peking], är att någon av parterna ljuger”, fastslog Anton Strand, som på 1930-talet fått sin skolning i Moskva.⁶ Den tidigare citerade Källberg talade försmädligt om Hagbergs ”fromma förmodanden”. De ideologiska motsättningarna var endast rökråd. Vad saken ytterst gällde var att Sovjetunionen var rik och Kina fattigt och att klyftan mellan rika och fattiga länder i det socialistiska lägret nu höll på att bli lika stor som i det kapitalistiska. I ordets egentliga bemärkelse höll Sovjetunionen på att utsuga Kina.⁷

Det är väl att märka att Källberg och hans meningsfränder inte uttryckte någon sympati för Kinas ideologiska hållning eller dess ställningstagande till provstoppsavtalet. Vad de gav uttryck för var en fullkomligt illusionslös syn på de ”marxistisk-leninistisk-stalinistiska överlärarna i Moskva” för att återigen citera Rogeby.⁸

Av insändarmaterialet att döma var det många som glädde sig åt den fria debatt som nu ägde rum, även om man i allo inte delade de framförda synpunkterna. Andra var självfallet förfärade. Och uppenbarligen gick Rubinstein och Landin längre än många partimedlemmar orkade med. Kongressdebatten kom därigenom att urarta i en ”Landindebatt” med Landin som tacksam måltavla för den hagbergiska gruppens prickskyttar. Mindre radikala ”förnyare” råkade därmed i en lätt skev dager. Tack vare Landin fick partiledningen ”en utomordentlig förevändning att missförstå alla krav om förnyelse över huvud taget” som en bitter representant för de mera moderata kritikerna uttryckte sig.⁹

2. Kongressen

”Kongressdebatten” hade med all önskvärd tydlighet demonstrerat motsättningarna inom partiet men knappast givit något mått på den vänstersocialistiska oppositionens faktiska styrka. Det var heller inte så lätt att veta var CK-majoriteten stod, då flertalet medlemmar, däribland Hermansson undvek att yttra sig. I november, medan debatten pågick som bäst, ställde Hagberg plötsligt sin ordförandepost till förfogande vilket i situationen knappast kunde tolkas som något annat än en eftergift för de missnöjda.¹⁰ Men därmed var ingenting sagt om efterträdaren. Ryktet uppgav att de äldre önskade Frithiof Lager, de yngre C. H. Hermansson. Ännu i december synes de inre styrkeförhållandena ha varit oklara, då Hagberg nu meddelade att han var beredd att sitta kvar under ytterligare en kongressperiod, om partiet inte kunde enas om en efterträdare.¹¹ Under dessa

⁵ ND, 1963, 9/11 och 21/12. [Sven Landin: ”Förnyelse” resp. Sven Landin: ”Svar i sak”]

⁶ ND, 1963, 11/9 [Anton Strand: ”Några synpunkter till den ideologiska debatten”]

⁷ ND, 1963, 18/9 [Sture Källberg: ”Ideologi och ekonomi”]

⁸ ND, 1963, 1/10 [Sture Källberg: ”Bli salig på din tro”]

⁹ ND, 1963, 13/11. [Britta Ring: ”Bra rubrik, kamrat Landin”]

¹⁰ Svenska Dagbladet, 1963, 14/11.

¹¹ Dagens Nyheter, 1963, 19/12.

omständigheter var det självklart att partiledarfrågan skulle bli kongressens stora problem.

Delegeradevalen demonstrerade visserligen att ”dogmatikerna” inte hade många följeslagare,¹² men å andra sidan innebar de heller inte något genombrott för vänstersocialisterna. Efter den häftiga debatten i *Ny Dag*, som förvisso inte undgått den övriga pressen, hade partiledningen därför mycket att vinna och ingenting att förlora på att göra kongressförhandlingarna offentliga. Därigenom kunde den visa att SKP tålde en fri debatt och att ledningen hade medlemmarnas förtroende. Offentligheten kunde dessutom tänkas lägga en viss sordin på de argaste kritikerna.

Debatten och motionerna på den fyra dagar långa kongressen, som hölls i början av januari 1964, återspeglade i dämpad form de meningar som kommit till uttryck i höstens tidningspolemik.¹³

Dryga 60-talet motioner hade förelagts kongressen, av vilka flertalet behandlade för denna uppsats ovidkommande ting. Men icke färre än tolv tog i den ena eller andra formen upp frågan om partidemokratin. I dessa återkom kravet på en kontinuerlig förnyelse av de ledande instanserna och ett starkare inflytande för ”lekmännen” på funktionärernas bekostnad. Återigen var det Sven Landin som gick längst, då han inte bara krävde att partiordföranden skulle väljas direkt av kongressen utan att majoriteten i alla ledande organ skulle bestå av personer, som var ekonomiskt oberoende av partiet. Kongressens makt borde ökas på bekostnad av CK:s och CK:s på bekostnad av arbetsutskottets. Till yttermera visso önskade Landin stryka alla paragrafer som föreskrev ”fraktionsverksamhet” i folkrörelserna. Partiets karaktär av ”öppen” organisation borde understrykas genom att kongresshandlingar etc. gjordes tillgängliga för allmänheten och partidisciplinen mildrades.

Sven Landin hade inte fått sin motion tillstyrkt av den grundorganisation han tillhörde. Detta hade heller inte lyckats för Yngve Johansson, då han, efter att ha påvisat oförenligheten av vissa satser i Moskvauttalandet med vissa satser i SKP:s egna deklamationer, krävde att partiet skulle uppsäga anslutningen till Uttalandet.

Från skilda håll krävdes ett nytt partiprogram, dock utan närmare preciseringar om innehållet. Den stora uppgörelse med det förgångna, som Rubinstein krävt i sitt inlägg under ”kongressdebatten” fick inget uttryck i motionerna, inte heller i de anföranden som hölls under förhandlingarna. I den utsträckning SKP:s 20:e kongress gjorde upp med stalinismen, gjorde man det på samma sätt som i Sovjet åtta år tidigare, d.v.s. bakom lyckta dörrar.

Hagbergs inledningsanförande formade sig till ett försvar för den förda politiken, d.v.s. den reservationslösa uppslutningen på Sovjets sida i utrikespolitiska frågor och ”arbetarenhetens linje” i inrikespolitiken. Kampen för freden var alltså arbetarrörelsens viktigaste fråga, och härvid var de kommunistiska partiernas alternativ till kärnvapenkriget den fredliga samlevnaden. Det ”kinesiska broderpartiet” hade med sin nya generallinje spritt tvivlets och splittringens gift i den kommunistiska världsrörelsen. Hagberg kunde inte gå i god för vad alla enskilda svenska kommunister tyckte och tänkte, men däremot visste han att ingen enda av de 650 grundorganisationerna uttryckt någon förståelse för den kinesiska linjen.

Trots ”dåliga traditioner” hade SKP småningom lärt sig att betrakta SAP som åtminstone en potentiell bundsförvant. Samarbetslinjen hade skapat ett gott förhållande mellan kommunister och socialdemokrater på arbetsplatserna, varför Hagberg hoppades att partiet inte skulle vika av från den inslagna vägen. Något nytt partiprogram kunde Hagberg inte förstå att partiet var i

¹² Nils Holmberg och Knut Senander, en lång period ledare för Göteborgskommunisterna och betraktade som ”kineser”, lyckades icke bli valda som kongressdelegerater. *Expressen*, 1964, 3/1.

¹³ Kongresshandlingarna finns samlade i *För vidgat folkstyre — mot storfinansen*. Sveriges kommunistiska parti, 20:e kongressen, [Stockholm] 1964, 206 s.

behov av, men däremot kunde den nya partistyrelsen få i uppdrag att till nästa kongress bearbeta 1961 års programförklaring ”i den mån” detta var motiverat. Detta var väl Hagbergs sätt att uttrycka att han icke önskade klargöra partiets hållning till demokratin. Bestämt varnade han mot att funktionärsskapet skulle betraktas som en belastning för medlemskap i CK, ty i så fall var partiet inne på ”rent anarkistiska linjer”. Inte heller røjde han någon överdriven glädje över kraven på förnyring av partiledningen.

I Hagbergs anförande fanns knappast någon antydning om att SKP skulle ändra den politik, som fört partiet till utplåningens gräns. Det var C. H. Hermansson förbehållet att under rubriken ”Vidgat folkstyre — mot storfinansen” söka formulera den framtida politiken.

Enligt partiets teori, framhöll Hermansson, var den svenska staten ”allmänt sett” ett organ för klassherraväldet. Detta ”skulle betyda” att storfinansen behärskade den nuvarande statsapparaten och använde den för sina syften. Redan 1943 hade SKP kunnat konstatera att ”personalunionen mellan statsapparaten och monopolkapitalet” blivit allt intimare. Men man måste akta sig för en ”schematisk tillämpning” av ”allmänna begrepp” och i sin politik ta hänsyn till de möjligheter som arbetarrörelsens starka ställning i Sverige hade skapat. Samtidigt som SKP genom parlamentet skulle söka inverka på statsmakternas beslut, fick partiet inte glömma att statsapparaten ”alltjämt” var ”övervägande borgerlig”.

Socialdemokraternas politik hade som ”dominerande” innehåll förvaltningen av det kapitalistiska samhället, vilket inte hindrat att man kunnat genomföra ”rätt betydelsefulla sociala reformer”. Storfinansen hade beretts en ”lugn och trygg tillvaro med hög och stabil profitkvot” och genom den s.k. harpsundsdemokratin hade man upprättat nya former för samarbete mellan stat och storkapital. Även om förstatligandet av företag ägde rum i de härskande klassernas intressen, torde ”statsägande och statligt inflytande över ekonomin” likväl ”i allmänhet” underlätta arbetarnas kamp för en social omvälvning. Socialdemokraternas ”negativa” inställning till förstatligande hade försenat samhällsutvecklingen i Sverige, och CK ansåg därför att man nu måste ställa frågan om ”förstatligande och statsdrift” på ett skarpare sätt än tidigare, dock icke skarpare än vad man med hänsyn till ”rådande maktförhållanden” ansåg sig kunna genomföra under de närmaste åren.

Hermansson skisserade så en sexårsplan för brytandet av storfinansens välde. Medlet var ökat statligt inflytande över ekonomin.

Ingen kunde anklaga SKP för att ha uppträtt antinationellt eller antidemokratiskt, fortsatte Hermansson. Vad partiet kunde förebrå sig var att det inte analyserat det svenska samhället tillräckligt djupt. Utan att bortse från de erfarenheter som andra länders ”arbetarklass” tillägnat sig, måste partiet göra klart för sig att de metoder man använt i andra historiska miljöer inte kunde importeras och brukas i Sverige. En förutsättning för en framgångsrik strid i Sverige var att man kunde övertyga sina socialdemokratiska ”arbetskamrater och vänner” om nödvändigheten av att bilda en demokratisk kampfront mot ”de femton familjerna”. Därutöver borde man anstränga sig att söka kontakt med kvinnorna och ungdomen.

I detta tal fanns inte mycket av den ”socialistiska förnyelse” som kort efter kongressen skulle blåsa genom partiet. Talet var framför allt taktiskt. Det antydde en politik med klarare socialistiska målsättningar — utan att blåsa till kamp mot socialdemokratin. Det innehöll vissa ideologiska medgivanden åt ”dogmatikerna” — utan att rucka på den parlamentariska vägen. Det bar fram ett långt men till intet förpliktande avsnitt om lokaliseringpolitiken — viktigt för norrbottenkommunisterna, som först på själva kongressen beslöt sig för att stödja valet av Hermansson. Det påengterade den svenska vägen till socialismen — utan alla referenser till den

rysk-kinesiska konflikten. Det öppnade en dörr på glänt för de unga in i partiet — utan att antyda att de äldre behövde maka åt sig. För övrigt undvek Hermansson allt som var brännbart: uppgörelsen med det stalinistiska arvet, förhållandet till Sovjetunionen, den ”demokratiska centralismen”.

Därmed kunde det tyckas som om hela debatten runnit ut i sanden. I den nya partistyrelsen vidtogs inga drastiska förändringar; i alla händelser gav den inte plats för oppositionens mera högröstade element.¹⁴ Det var sedan denna församling som utsåg Hermansson till ordförande. Kongressen beslöt också att tillbakavisa kinesernas kritik av den fredliga samlevnaden och den fredliga övergången till socialismen som ”ogrundad” — en klar framgång för Hagberg. Som en eftergift för oppositionen torde man däremot få betrakta beslutet om tillsättandet av en ny stadgekommitté, som bl.a. skulle ta upp frågan om partiledningens kontinuerliga förnyelse och reglerna för valet av partiordförande.

¹⁴ Bland de mera kända medlemmarna av partistyrelsen som avgick vid 20:e kongressen må nämnas Knut Bäckström, Olle Caris, Gustav Johansson, Harald Rubinstein och Gunnar Öhman.

VIII. Revisionismens genombrott?

Efter 20:e partikongressen har SKP i allt högre grad kommit att identifieras med C. H. Hermanssons person. Med tanke på den konservativa sammansättning partistyrelsen fick vid kongressen var denna utveckling allt annat än självklar. Förklaringen synes vara att Hermansson vid de partimöten som efter kongressen hölls i lokalorganisationerna lyckades entusiasmera en betydande majoritet för sin s.k. socialistiska förnyelse. ”Hagbergarna”, som var ur stånd att formulera en alternativ politik, tvingades in i en defensiv position. Visserligen kontrollerade de det nya arbetsutskottet, som under Hagbergs tid varit partiets viktigaste instans, men mot praxis valdes detta utskott endast för en begränsad period, och därtill reducerades dess inflytande av ett ”utvidgat arbetsutskott”, i vilket Hermansson av allt att döma kan lita till en knapp majoritet. Det utvidgade arbetsutskottet behandlar frågor av principiell natur, varigenom det ordinarie utskottet närmast fått karaktär av verkställande organ.¹

Utgången av andrakammarvalen i september 1964 kunde endast stärka Hermanssons ställning. I siffror var framgången inte stor: 5,2 procent av väljarkåren mot 4,5 vid valet 1960. Men viktigare än detta var att den nedåtgående trenden bröts och att valet av både vän och fiende betraktades som en framgång för den nye partichefen och de nya krafter, som vid hans sida framträdde i radions och televisionens valdebatter. I framgångens spår följde en förnyad tillförsikt i partileden, men den ”socialistiska förnyelsen” framkallade också oro och förvirring. Inte bara gamla ”dogmatiker” som Nils Holmberg och Knut Senander har revolterat utan också yngre krafter som Bo Gustafsson och ”hagbergare” som Helmer Holmberg. Så har också i styrelseval efter styrelseval det gamla gardet rensats ut.² Var den traditionellt så betydelsefulla funktionärskåren står är för en utomstående inte lätt att säga; frapperande är att inga större förändringar företagits i dess sammansättning.

Vad både ”hagbergare” och ”dogmatiker” reagerat mot är den ”socialistiska förnyelsen”. Detta begrepp är något oklart. Enligt Hermansson innebär det att SKP strävar efter i) en klar socialistisk målsättning för hela arbetarrörelsen; 2) en socialistisk strategi, som på ett åskådligt sätt förbinder kampen för dagskraven med de nödvändiga långsiktiga förändringarna; 3) en sådan förändring av SKP:s politik och organisatoriska liv att partiet blir en ”vital demokratisk kraft” i den samhällsliga utvecklingen.³ Att de två första målsättningarna skulle innebära något nytt är inte lätt att se.⁴ Den betydelsefulla punkten är den tredje, och det är också mot Hermanssons utformning av denna som de traditionsbundna partimedlemmarna reagerat. Och helt naturligt så: ty denna ”förnyelse” är ingenting annat än en ytterligare accentuering av den revisionistiska utvecklingen.

¹ ND, 1964, 58/2. Intervju med Sven Landin, 1966, 7/7.

² Mycket hårda har motsättningarna varit i det största partidistriktet, Norrbotten, där tre av de ledande kommunisterna, Helmer Persson, Curt Nilsson och Gösta Lindgren 1965 fick lämna distriktsledningen. Till 1966 års val presenterade oppositionen en spränglista. Hermansson har vägrat att blanda sig i striden. Se *Norrländska Socialdemokraten*, 1966, 7/3 och 8/3 samt *Dagens Nyheter*, 1966, 12/7.

³ Hermansson, C. H. Tal vid SKP:s rikskonferens den 20 maj 1966. Stencil, s. 1.

⁴ Anton Strand karakteriserade ”förnyelsen” i en uppmärksam artikel i *Ny Dag* 1965, 22-28 januari på följande sätt: ”Plagg för plagg har vi krupit i vänstersocialismens gamla kostym och kallar det 'socialistisk förnyelse'. Vad är det för 'förnyelse' att rusa 47 år bakåt i tiden och ställa sig i Wennerströmarnas position”? Enligt Strand bestod ”förnyelsen” endast däri att man tagit avstånd från vissa saker — den proletära internationalismen, proletariatets diktatur etc. Hermansson medgav i en debatt i radions *Tidsspegel* 1965, 28 januari att detta var en del av förnyelsen. Det viktiga var emellertid att SKP nu krävde att den svenska politiken skulle förändras i socialistisk riktning. — Det ligger onekligen nära till hands att med Strand fråga sig, om kommunisterna inte tidigare arbetat för en sådan förändring. Se också Strand, Anton, *Därför tror jag inte på C. H. Hermansson*. [Malmö 1966], 55 s.

1. Parlamentarismens genombrott?

I det schema för den revisionistiska processen som presenterades i första kapitlet uppställdes som punkt 1:

Accepterandet av en gradualistisk, parlamentarisk väg till socialismen i kombination med ett avståndstagande från ”proletariatets diktatur”.

Det leninistiska partiet hade bl.a. följande kännetecken:

Den dogmatiska övertygelsen att det kapitalistiska samhället nått sin fulla utveckling och står inför sin upplösning, varvid det kommunistiska partiet som de revolutionära arbetarnas *avantgarde* har som uppgift att med alla tjänliga medel krossa den borgerliga statsapparaten, som med maktmedel kommer att söka hejda revolutionen, och upprätta ”proletariatets diktatur”.

1961 års programförklaring var ingen otvetydig bekännelse till den parlamentariska vägen, och om parlamentarismens öde efter ett kommunistiskt maktövertagande sades till intet förpliktande ord. 20:e kongressen gjorde inget uttalande i frågan, och partistyrelsen har heller inte gjort det därefter. Detta är anmärkningsvärt. Däremot har såväl Hermansson som riksdagsman Axel Jansson inte bara försäkrat att partiet kommer att gå den parlamentariska, gradualistiska vägen utan att det också vill bevara det parlamentariska systemet i ett socialistiskt Sverige.

Den debatt om förutsättningarna för den fredliga vägen som pågick i *Ny Dags* spalter på hösten 1963 fortsatte också efter kongressen. Direkt anmodad att ta ställning medgav Hermansson att man förvisso kunde ha olika åsikter om förutsättningarna. ”*Men på en punkt får det icke råda någon tvekan. Det gäller kommunistiska partiets vilja att genomföra den socialistiska omvandlingen på fredlig, demokratisk väg*”. Partiet avvisade bestämt varje uppfattning enligt vilken man ”genom kupper eller dylikt” skulle försöka skynda på utvecklingen. Hermansson tillät sig också att ironisera en smula över den blodiga revolutionens talesmän, då han förmodade att de inte ville börja samla kulsprutepistoler och förlägga partimötena till skjutbanorna.⁵

Vid en diskussion i Uppsala 14 september 1965 förklarade Axel Jansson inte bara att socialismen *borde* nås på fredlig väg utan att partiet heller *inte önskade* nå den på något annat sätt.⁶ SKP var övertygat om att socialismen kunde genomföras med hjälp av ”strukture reformer”, innebärande en gradvis överflyttning av äganderätten till landets produktiva resurser från ”de kapitalistiska monopolerna” till demokratiskt valda organ. Denna gradvisa socialisering var möjlig inom den nuvarande författningens ram. Statsapparaten behöver med andra ord inte krossas. Jansson medgav att gällande partiprogram inte gav klara besked om partiets hållning till demokratin, men det var hans övertygelse att 1967 års kongress skulle göra slut på mycket av den ”mer eller mindre berättigade misstro” som allmänheten i detta avseende hyste mot partiet.

Att SKP i regeringsställning skall respektera parlamentarismen har Hermansson försäkrat vid flera tillfällen, mest emfatiskt inför *Det norske studentersamfund* i Oslo i maj 1965:

”När vi ställs inför frågan om vårt parti, sedan det på parlamentarisk väg kommit att bilda regering, vid ett nederlag i riksdagen eller allmänna val kommer att följa gängse spelregler och avgå, måste vi svara ett bestämt ja. Vår inställning i dessa frågor kan inte vara taktisk eller villkorlig utan måste vara grundad på insikt om de krav på förtroende, som alla medborgare har rätt att ställa.”⁷

Att denna hållning till demokratin kommer att återspeglas i det nya programmet förefaller troligt

⁵ ND, 1964, 27/6.

⁶ Jansson, Axel, Inledningsanförande vid Liberala studentklubbens debatt i Uppsala kring temat ”Socialistisk förnyelse”. Stencil, 5 s.

⁷ Se not 6.

om också inte helt säkert. Åtminstone i skrivande ögonblick (juli 1966) är det osannolikt, att den arbetsgrupp inom programkommissionen som arbetar med principuttalandet, kan enas om ett gemensamt förslag.⁸ Hittills har *Ny Dag* publicerat två utkast, det ena författat av P. O. Zennström, det andra av Bo Gustafsson.⁹ Gustafssons bidrag, som kanske inte bara av en tillfällighet består av 21 teser, är rent av påfallande dogmatiskt. I Zennströms utkast, som torde stå majoritetens åsikter närmast, heter det, att i ett socialistiskt Sverige författningen kommer att bli republikansk med en ”fullständigt suverän riksdag” och garanterade medborgerliga fri- och rättigheter. Den kommer vidare att präglas av ”demokratisk centralism”, som grundar sig på ”samhällsägande, folkstyre och parlamentarism”. (Vad slags ”demokratisk centralism” detta är får läsaren själv gissa sig till.) I fråga om partiets vilja att gå den fredliga vägen är Zennström motsägelsefull. Medan det i sjunde paragrafen sägs att socialismen ”måste” lösas genom struktur-reformer, heter det längre fram att den socialistiska revolutionen ”inte förutsätter våld”, vilket rimligen måste förstås så att situationer kan uppstå där våld blir nödvändigt.

Zennströms utkast är inte fritt från oklarheter. Det har en omiskännlig smak av kompromiss, även om det är klarare än tidigare program. Man tvekar att ta steget fullt ut. Den avgörande skillnaden mellan proletarietets diktatur och parlamentarismen är att den förra utgår från klassernas oförenliga intressen, medan parlamentarismen förutsätter en värdegemenskap över klasserna, som tillåter olika partier att växla vid makten. Ett otvetydigt erkännande av parlamentarismen borde därför logiskt åtföljas av en förklaring om att partiet finner demokratin i dess nuvarande form värdefullare och viktigare än socialismen. Detta kan inte ske utan att man samtidigt accepterar ”klassamarbetet”. Det har man ännu inte gjort.¹⁰

2. Den ”öppna” organisationen

Andra punkten i det revisionistiska schemat löd:

Demokratisering av partiets struktur, i realiteten ett övergivande av den leninistiska partiorganisationen och dess ersättande med en ”öppen” organisation.

Motsvarande punkt i det leninistiska schemat hade följande lydelse:

En hierarkiskt uppbyggd partiorganisation, i vilken den reella makten ligger hos partibyråkratin och där varje medlem utan att tveka förväntas utföra partiledningens order.

Alltsedan hösten 1963 har avvikande meningar någorlunda fritt fått framföras i partiets tidningar, i synnerhet i den nystartade *Tidsignal*. Uteslutningar av mot partiledningen oppositionella medlemmar synes inte längre förekomma. ”Brott mot partilinjén” är alltså icke längre ett brott. Hermansson säger sig betrakta denna fria diskussion som ett hälsotecken. ”Det kommunistiska partiet led under många år av en sträng centralism, som drev avvikande meningar och viktig debatt under jorden och ned i medlemmarnas samveten”. Den situationen önskar han inte få tillbaka.¹¹

⁸ Gruppen som arbetar under Hermanssons ordförandeskap består av Sven Landin, som trots starkt motstånd från partistyrelsens ”hagbergare” invaldes i kommissionen, Harry Hagberg, P. O. Zennström och Bo Gustafsson.

⁹ *ND*, 1966, 14-20/1, resp. 11-17/3.

¹⁰ Det förefaller dock som om Kjell E. Johansson skulle vara inne på sådana tankegångar. Enligt Johansson har ingen organisation ”monopol på sanningen”. För honom betyder ”demokratisk centralism” att man respekterar demokratins spelregler så länge motståndarna handlar på samma sätt. Den ”nya vänster”, som Johansson menar sig företräda, har ”sin spjutspets” riktad både mot ”kommunismen i dess stalinistiska och dogmatiska tappning” och mot den officiella socialdemokratin. Se uppsatsen ”Socialistisk förnyelse och en ny vänster” i *Unga kommunister — aktuellt alternativ*. En debattbok redigerad av Kjell E. Johansson. Sthlm, 1966.

¹¹ Se not 6.

Medlemmarnas nyvunna rätt att offentligt uttrycka andra åsikter än partiledningen innebär en radikal brytning med partiets stalinistiska traditioner. Denna nya anda präglar också det förslag till nya stadgar som nu föreligger.¹² Om förslaget genomförs, kommer det att i grund förändra partiets karaktär. Därför skall här göras en utförlig jämförelse mellan nu gällande stadga och förslaget.

Medlemskap

Enligt gällande stadga göres ansökan om medlemskap hos någon av partiets grundorganisationer, vars styrelse har att bifalla eller avstyrka ansökan inför närmast högre instans, vanligen kommunen. Varje ansökan måste åtföljas av rekommendationer från minst två partimedlemmar. Inträdesansökan från ledande personer ur andra partier eller hela organisationer avgörs av partistyrelsen.

Partiet beskrivs som ”en frivillig sammanslutning, vars medlemmar är förbundna genom en gemensam samhällsuppfattning, partiets program och en för alla i lika mån gällande partidisciplin”. Disciplinen kräver att varje medlem underordnar sig partiets beslut och aktivt motverkar avvikelser från partilinjén. På den arbetsplats och i de organisationer medlemmen är verksam skall han förklara partilinjén och aktivt delta i ledningen av ”massornas aktioner”. Vidare skall han slå vakt om partiets ideologiska, politiska och organisatoriska enhet, bekämpa fraktionsbildningar, lära sig marxismen-leninismens grunder och regelbundet läsa en partitidning. I gengäld äger han rätt att på partiets möten och i partipressen fritt kritisera den politiska och praktiska verksamheten, dock inte efter det att beslutet fattats.

Medlem kan varnas, fråntas sina partiuppdrag eller uteslutas om han bryter mot program och stadgar, bekämpar den politiska och taktiska linjen, vägrat att underordna sig fattade beslut eller på annat sätt skadar partiets enhet. Även bristande vaksamhet mot ”partiets fiender” kan vara orsak nog för bestraffning. Besträffningen kan överklagas i högre instans, i sista hand inför kongressen.

Stadgeförslaget beskriver partiet som ”en demokratisk organisation av enskilda medborgare som ger sin anslutning till partiets program”. Anmälan om medlemskap sker till lokalorganisationens eller distriktets styrelse. Medlem kan tillrättavisas eller uteslutas om han bryter mot program eller stadga. Frågor av denna art skall behandlas på möte i den organisation medlemmen tillhör, varvid han har rätt att yttra sig i frågan och senare överklaga beslutet, i sista hand inför kongressen.

Organisationsprinciper

Huvudprincipen är enligt stadgan den ”demokratiska centralismen” som innebär att

- a) ledande organ i grund- och lokalorganisationer tillsättes genom val på allmänt medlemsmöte;
- b) distriktsstyrelse tillsättes av distriktskonferens, och
- c) partistyreelse och revisorer av partikongress.

”Demokratisk centralism” innebär vidare att varje organ är redovisningsskyldigt inför den instans som valt det, att högre organs beslut är bindande för lägre, och att minoriteten underordnar sig majoriteten.

Partiorganisationerna är självständiga att fatta beslut i egna angelägenheter så vida dessa beslut inte strider mot partiets program, stadgar eller beslut. Högsta beslutande instans är på resp. nivåer

¹² Stadgeförslaget återgavs i *ND* 1965, 20 okt.-4 nov.

medlemsmöte, distriktskonferens och partikongress. Valda organ fungerar efter den ”kollektiva ledningens principer”. Beslut fattas på basis av fri diskussion. ”Kritik och självkritik” är medel att stimulera partidemokratien.

Stadgan definierar icke vad ”kollektiv ledning” innebär och saknar bestämmelser om hur valen tillgår. I stadgeförslaget sägs att alla beslut sker med enkel majoritet och med ordförandens röst som utslagsgivande vid lika röstetal. På begäran sker sluten omröstning. Partidistrikt, lokalorganisationer och föreningar är självständiga då de fattar beslut i egna angelägenheter. Beslut fattas efter fri diskussion, varvid framförda åsikter skall behandlas med respekt och tolerans, religiösa uppfattningar och etiska värderingar ”mötes med respekt för den personliga integriteten”. Begreppet ”demokratisk centralism” förekommer icke, ej heller ”kollektiv ledning”, och det säges ingenstans att medlemmarna skall utöva ”självkritik”.

Grund- och lokalorganisationer

”Cellen” eller grundorganisationen har i gällande stadga fått en utförlig behandling, mera utförlig än den som t.ex. tilldelas partikongress och partistyreelse. Grundorganisation är antingen fackklubb eller bostadsförening. Den kan upprättas där minst tre partimedlemmar är verksamma eller bosatta; ”om kontrollen och medlemmarnas aktivisering” främjas av en ytterligare uppdelning bör en sådan genomföras. Till grundorganisationernas uppgifter hör att bedriva ”agitations- och organisationsarbete bland massorna”, noga leda partimedlemmarnas verksamhet på arbetsplatser och i ”massorganisationer”, sprida partiets propagandamaterial och värva nya medlemmar. Styrelsen i grundorganisationerna skall regelbundet besöka medlemmarna, tilldela dem arbetsuppgifter och kontrollera dem, kalla dem till möten och inkassera partiavgifterna.

Den lokala organisationen eller kommunen består av samtliga inom kommunens område verksamma grundorganisationer jämte enskilda medlemmar. Dess styrelse väljes för ett år i taget.

Stadgeförslaget utgår från den lokala organisationen som den egentliga grundorganisationen, då det om fackklubbarna och bostadsföreningarna endast sägs att kommunen ”kan” uppdelas i föreningar med sin verksamhet förlagd till bostadsområden, arbetsplatser, yrkesgrupper etc. Lokalorganisationens uppgift är att bedriva politisk verksamhet grundad på ”partiets program och stadgar”. Intresset koncentreras till procedurfrågorna. Styrelse- och ombudsval skall ske med slutna sedlar. Bestämmelserna i övrigt står i samklang med normal svensk föreningstradition.

Partidistrikt

Partidistriktet definieras i stadgan som ”centralorganisationen” för inom distriktet arbetande kommuner. Distriktets årskonferens hålles vid en tidpunkt som beslutas av distrikts- och partistyreelse. Dessa två instanser beslutar också representationsordningen vid konferensen. Anmälan om årskonferensen tillställs partistyrelsen sex veckor före dess hållande; kallelse till kommunerna skall utgå fyra veckor före.

Extra distriktskonferens sammankallas efter beslut av distrikts- eller partistyrelsen; den sammankallas också om lokalorganisationer representerande minst en tredjedel av distriktets medlemmar så önskar. Varje beslut måste dock godkännas av partistyrelsen.

Den av konferensen valda distriktsstyrelsen väljer inom sig ordförande och arbetsutskott samt utser funktionärer. Styrelsen åligger att inom distriktet verka för genomförandet av partiets ”politiska, taktiska och organisatoriska uppgifter”, leda de lokala organisationernas arbete, befordra kaderfostran och bygga ut organisationen.

Enligt *stadgeförslaget* är distriktets uppgift att bedriva verksamhet på grundval av partiets stadgar

och program, samordna lokalorganisationernas verksamhet och leda valarbetet.

Distriktets högsta instans är årskonferensen, till vilken kallelse utgår två månader i förväg. Extra konferens kan hållas när distriktsstyrelsen finner nödvändigt eller då lokalorganisationer med minst en tredjedel av partimedlemmarna så begär. Rätt att sända ombud till konferensen har varje lokalorganisation enligt regler som skall ha fastställts av föregående konferens; endast när detta icke skett har distriktsstyrelsen rätt att upprätta representationsordningen. Årskonferensen är offentlig liksom dess handlingar och protokoll.

Även vad beträffar distriktet tar stadgeförslaget stor hänsyn till procedurfrågorna. Normalt bör distriktets ordförande och verkställande utskott väljas av konferensen. Konferensen tillsätter en valberedning. Val sker med slutna sedlar.

Partikongress

Enligt nu gällande regler skall partikongress hållas vart tredje år. Om särskilda omständigheter motiverar att kongressen uppskjutes kan partistyrelsen besluta detta. Styrelsen äger också rätt att inkalla extra kongress och skall göra så om kommuner representerande mer än en tredjedel av medlemmarna det begär. Dagordning och förslag till stadgeändringar skall vara kommunerna till handa senast sex veckor före kongressen. Motioner — rätt att motionera har såväl organisationer som enskilda medlemmar — skall vara styrelsen tillhanda minst en månad före kongressen.

Yttrande-, förslags- och rösträtt tillkommer samtliga ombud, partistyrelsens ordinarie medlemmar och deras suppleanter. Endast i fråga om sin egen ansvarsfrihet saknar styrelsen rösträtt. Rätt att sända ombud till kongressen har varje kommun för varje påbörjat hundratal medlemmar.

Kongressen ”behandlar” partistyrelsens rapporter och revisorernas utlåtanden, föreliggande förslag och motioner, program- och stadgefrågor, den fastställer partiets politiska, taktiska och organisatoriska grundlinje samt väljer styrelse och revisorer.

I *stadgeförslaget* intar partikongressen det främsta och längsta utrymmet.

Det fastslår att partikongressen är partiets högsta instans.

Ordinarie kongress skall hållas minst vart fjärde år och kallelse skall utgå minst fem månader före. Den består av 250 valda ombud samt av partistyrelse och revisorer. Extra kongress kan inkallas enligt de gamla bestämmelserna.

Kongressen utformar partiets politik och organisation, behandlar program- och stadgefrågor, ”skriftliga” årsberättelser, revisionsberättelser, motioner, förslag från partistyrelsen etc., beviljar ansvarsfrihet, väljer partistyrelse och partiordförande samt revisorer.

Partistyrelsens medlemmar äger yttrande- och förslagsrätt på kongressen men icke rösträtt.

Också för kongressen har förslaget utarbetat en noggrann procedur. Kongressen är offentlig liksom dess handlingar och protokoll.

För behandling av aktuella frågor kan en rikskonferens sammankallas mellan kongresserna. Rikskonferensen kan göra uttalanden men äger icke beslutande kompetens. Hur konferensen sammansättes anges icke.

Partistyrelse

Enligt stadgan leder partistyrelsen verksamheten mellan kongresserna. Den består av högst 45 ledamöter jämte suppleanter. Suppleanterna har rätt delta i styrelsemötena men äger inte rösträtt. Vid förfall för ordinarie ledamot inträder suppleant i den ordning partistyrelsen beslutar.

Partistyrelsen väljer ordförande och arbetsutskott, i vilket ordföranden presiderar.

”Arbetsutskottet handhar den centrala ledningen av partiet mellan partistyrelsens sammanträden, organiserar och leder de företag, som har betydelse för hela partiet, fastställer löner för de hos partiet anställda, handhar den centrala partikassan och utser firmatecknare för partiet.

Partistyrelsen sammanträder minst två gånger årligen.

Återigen är *stadgeförslaget* noggrannare i procedurfrågorna. Det fastslår att partistyrelsen är partiets ledning mellan kongresserna. Suppleant inkallas vid förfall för ordinarie ledamot efter sitt röstetal vid kongressen. Styrelsen skall sammanträda minst fyra gånger årligen. Om en fjärdedel av styrelsens medlemmar så begär skall extra styrelsesammanträde hållas. De centralt anställda funktionärernas löner behandlas i en av styrelsen tillsatt förhandlingsnämnd.

Det verkställande utskottet fullgör av kongress och styrelse fastställda uppgifter, handhar löpande verksamhet mellan styrelsens sammanträden och sköter partiets ekonomi ”i enlighet med partistyrelsens beslut och instruktioner”. Utskottet är skyldigt att avge fortlöpande rapporter om ekonomin. Utskottets period är ett år.

Om valda representanter m.m.

Utöver vad som ovan sagts innehåller *stadgeförslaget* en rad bestämmelser som saknar direkta motsvarigheter i nu gällande stadga.

Riksdagsgruppen förpliktas att årligen utge en offentlig redogörelse för sin verksamhet.

Distriktens kandidatlistor för riksdags- och landstingsval upprättas av en särskild konferens och må därefter gå till provval bland medlemmar och/eller allmänhet. Lokalorganisationerna fastställer själva sina nomineringsbestämmelser. Även icke partimedlemmar kan uppsättas på kommunistiska listor.

Rådgivande omröstning i partiet kan ske, om partistyrelsen så önskar eller 5 procent av medlemmarna så begär.

Partiinstans kan icke ålägga partimedlem att i fackförening eller folkrörelse rösta på visst sätt.

Partiets representanter i parlamentariska församlingar kan motta råd eller rekommendationer men tydligen inte direktiv från partiet.

Partiets representanter vid möten och konferenser kan inte utan särskilt befullmäktigande fatta för partiet bindande beslut.

— — —
Skillnaderna mellan den nuvarande stadgan och förslaget är som synes betydande.

Den leninistiska partiorganisationen syftade till att ge partiledningen maximal handlingsfrihet. Under Stalin blev partiledningen identisk med partichefen. Reaktionen mot Stalin yttrade sig i kravet på ”kollektiv ledning”. Men både i den leninistiska och stalinistiska organisationen kom medlemmarnas intressen i andra hand.

SKP:s nuvarande stadga är alltigenom leninistisk. Den domineras av bestämmelser om partimedlemmarnas skyldigheter och de ledande instansernas, framför allt arbetsutskottets rättigheter. Medlemmarnas kontrollmöjligheter är vagt stipulerade, medan deras skyldigheter är omsorgsfullt uppräknade. Hit hör den ovillkorliga plikten att försvara den aktuella partilinjens, även om denna skulle stå i strid med av kongressen fattade beslut som t.ex. i den jugoslaviska frågan 1963. Rätten att säga sin mening tillkommer visserligen varje medlem — men endast intill dess beslutet

har fattats. Denna skenbart rimliga begränsning av friheten undviker den egentliga problematiken, nämligen att ett politiskt beslut sällan är så entydigt att det inte inbjuder till skiftande tolkningar då det skall omsättas i handling. Praktiskt innebar bestämmelsen att partiledningen undgick all kritik. Den rädsla att kritisera partiet som karaktäriserat SKP:s medlemmar avslöjar hur effektivt organisationen kunnat hindra ett demokratiskt partiliv.

1966 års förslag betonar partimedlemmarnas rättigheter och begränsar de ledande partiorganens makt. Påfallande är att medlemmen endast har att böja sig för stadgar och program, inte för partilinjen. Ord som ”demokratisk centralism”, ”partidisciplin” och ”kritik och självkritik” lyser med sin frånvaro; i stället betonas respekten för den personliga integriteten (som ”självkritiken” avsett att utplåna), för religiösa övertygelser och etiska värderingar. Denna nyvunna respekt för individen återspeglas också i det förhållandet att partiet i betydande utsträckning fränkänner sig rätten att dirigera medlemmarnas uppträdande i organisationer och parlamentariska församlingar.

Frapperande är också den decentralisering som förslaget förespråkar. Medan den nuvarande stadgan i hög grad betraktar kommuner och distrikt som verkställare av partistyrelsens instruktioner, synes de politiska initiativen nu i hög grad tillkomma de lägre instanserna. Den centrala kontrollen lättar. Ännu mera iögonenfallande är inskränkningarna i verkställande utskottets befogenheter; förslaget reducerar det till just ett verkställande organ. Med tanke på den roll funktionärerna spelar i SKP är det inte oväsentligt att deras lönefrågor hänskjutits till en särskild nämnd.

Kriteriet på varje demokratisk organisation är dess valbestämmelser. 1966 års stadgeförslag är det första i SKP:s historia som över huvud redovisar några regler. Om dessa är föga mer att säga än att de ansluter sig till vad som är vanligt i svenskt föreningsliv.

I och med att distriktskonferenser och partikongresser tillsammans med handlingar och protokoll gjorts offentliga har SKP onekligen gått ett steg längre i ”öppenhet” än andra partier.

I huvudsak överensstämmer detta stadgeförslag med de krav Sven Landin lade fram i ”kongressdebatten”. Vad som saknas är bestämmelsen om att ingen instans får ha en majoritet av funktionärer. Sedd mot bakgrunden av partiets erfarenheter vore en sådan bestämmelse begriplig, men att den saknas kan inte i och för sig tas som intäkt på att stadgeförslaget inte är demokratiskt. Men det återstår att se om partiet efter 40 år av ”demokratisk centralism” också i praktiken kan ändra sina vanor.

3. SKP och Moskva

Hermansson försummar sällan ett tillfälle att presentera SKP som ett oberoende parti. Samtidigt försäkrar han att partiet alltså är en del av den kommunistiska världsrörelsen. Han kritiserar mycket gärna Förenta staterna. I den mån han tycker att förhållandena i de socialistiska länderna lämnar något övrigt att önska behåller han det för sig själv — eller finner mycket mjuka uttryck.¹³

Alltid har detta inte varit lätt. Vid Chrusjtjovs fall på hösten 1964 hade Hermansson ”svårt att acceptera att en person ena dagen är landets ledande politiker och den andra dagen försvunnen”.¹⁴ Och han är inte längre säker på att kriget kommer att försvinna med kapitalismen. Erfarenheten visar att konflikter kan uppstå också mellan socialistiska stater. ”Vad man kan hoppas på är att

¹³ Hermansson, C. H., *Vänsterns väg. Ett debattinlägg*. Sthlm, 1965. 179 s. Boken ger många exempel på dessa ”mjuka uttryck” [[Vänsterns väg](#).]

¹⁴ Citerat efter *Röd opposition*, s. 27.

det icke leder till krig och i varje fall icke till världsomfattande krig”.¹⁵

Det vore en våldsam överdrift att påstå att SKP i sin hållning till de socialistiska länderna dragit de fulla konsekvenserna av sin egen bekännelse till demokratin. Här finns mycket kvar av det som Rubinstein kallade ”tigande, svammel och svar av typen goddag—yxskaff”. Vad man skulle kunna tala om är ett försiktigt avståndstagande, en motvilja att låta sig bindas. Det nya stadgeförslaget kommer att göra det svårt för SKP:s delegater att skriva under beslut som fattats vid internationella konferenser. Då SKP vägrade att sända representanter till det möte mellan västeuropeiska kommunistpartier, som hölls i Bryssel 1965, skedde det också med motiveringen att konferensen skulle göra gemensamma uttalanden.¹⁶ Till den demonstration, som en uppsägning av 1960 års Uttalande skulle innebära, har partiet däremot icke velat sträcka sig.

Begreppet ”proletär internationalism” håller på att försvinna ur vokabulären. Man föredrar uttrycket ”internationell solidaritet”. Innebörden är denna:

”När vi talar om solidaritet, så menar vi solidaritet över gränserna med alla krafter som kämpar för fred, socialism, demokrati och nationellt oberoende. Vi vill alltså ha samarbete inte bara med de kommunistiska partierna utan också med nationella befrielseörelser, vänstersocialdemokratiska partier, eller vänstersocialistiska partier, men även socialdemokratiska partier om det är möjligt när det gäller konkreta frågor. Vi anser att solidariteten och samarbetet inte får bindas inom trånga partigränser — det är vår position.”¹⁷

Fraser av detta slag är väl till för att överskylla de motsättningar som finns inom partiet. Ty . . . kämpar alla kommunister för fred? Enligt Hermansson själv är det i alla fall tveksamt. Kämpar Ulbricht för demokrati? Om icke, omfattas han likväl av SKP:s solidaritet? Försvarar Sovjetunionen de östeuropeiska ländernas nationella oberoende? — I sina relationer till de socialistiska staterna saknar SKP alljämt den ”öppenhet” partiet säger sig eftersträva. ”Vad man vill och vart man syftar i sitt förhållande till ryssarna och den socialistiska värld som redan finns är det ingen som får något riktigt besked om”, skriver Anton Strand i en frän uppgörelse med den Hermanssonska ambivalensen.¹⁸

¹⁵ Hermansson, C. H., *Vänsterns väg*, s. 59 f.

¹⁶ *ND*, 1965, nr 23. Beslutet i partistyrelsen var inte enhälligt och väckte undran på många håll i partiet. Bl.a. uttryckte man fruktan för att SKP skulle isoleras.

¹⁷ C. H. Hermansson i *Tidsspeglan* 1965, 28/1. Citerat efter radions snabbprotokoll, s. 19.

¹⁸ Strand, Anton, op.cit., s. 31.

IX. Oppositionen till vänster

Sommaren 1965 publicerade Nils Holmberg på eget förlag en stridsskrift med titeln *Vart går Sveriges kommunistiska parti*.¹ Förordet var författat av Knut Senander. Innan boken trycktes hade innehållet i stencilerad form tillsänts utvalda partimedlemmar. Uppenbarligen förbereddes något som liknade en kupp. Avsikten var att boken skulle slå ned som en bomb, och att kommuner och om möjligt hela partidistrikt därefter skulle uttala misstroende votum mot Hermansson.aktionen skulle kulminera i inkallandet av en extra partikongress, vid vilken Hermansson och hans anhängare antingen skulle avlägsnas från partiledningen eller tvingas krypa till korset. Hemligheten röjdes emellertid, då flera av stencilerna hamnade i händerna på folk utanför partiet, och aktionen kom av sig. Senare bildade Holmberg och hans meningsfränder en fraktion inom partiet, som utger tidskriften *Marxistiskt forum*. Redaktör är Bo Gustafsson.

Möjligt är att gruppen uppträder på detta sätt i förhoppningen att den skall uteslutas ur partiet. Därmed skulle de ha fria händer att bilda ett ”sant marxistiskt-leninistiskt” parti och i traditionell ordning anklaga majoriteten för att ha splittrat partiet; splittrare är den som avviker från läran. Det skulle ligga nära till hands att de då anslöt sig till SKA, men möjligen är en sådan fusion utesluten av personliga skäl. Att märka är dock att SKA:s språkrör *Revolt* med stor sympati följt den holmbergiska gruppens aktivitet.

”Dogmatikernas” kritik av Hermansson består som väntat av en jämförelse mellan hans politik och uttalanden med ”den marxistisk-leninistiska teorin”. Det är avvikelser man noterar och fördömer. Denna kritik har därför sitt särskilda intresse för denna uppsats.

Enligt Holmberg (och Lenin) kräver socialismens genomförande en revolutionär situation och ett revolutionärt parti, som i det avgörande ögonblicket kan ge massornas spontana aktioner den rätta riktningen. I väntan på att den revolutionära situationen skall mogna, måste en elit av arbetare bringas till insikt om revolutionens nödvändighet. Det är partiets uppgift att bibringa dem denna kunskap.

Det karaktäristiska för en revolutionär situation är de snabba lägesförändringarna. Ingen kan därför säga idag, om revolutionen i Sverige blir fredlig eller våldsam. Den revolutionära situationen i Sverige kan antingen uppstå till följd av en krisartad skärpning i det internationella läget eller av utvecklingen inom Sverige. Under välfärdens yta pågår en ständig skärpning av klassmotsättningarna, och arbetarnas missnöje ökar ständigt, vilket bl.a. avspeglar sig i de vilda strejkerna.

1944 lät sig SKP förledas att tro att en fredlig utveckling till socialismen i Sverige var möjlig. Det internationella läget var gynnsamt, partiets framgångar i riksdags- och fackföreningsval var stora och socialdemokraterna tycktes med *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* vilja föra en politik i arbetarklassens intresse. Men efterkrigsprogrammet hade bara varit ett sätt att lura kommunisterna, kapitalismen fick tid att stabilisera sig, och 1950 måste SKP erkänna att det hängett sig åt illusioner. Men illusionerna var seglivade. I 1953 års program tecknade man åter — om ock med många reservationer — en fredlig väg till socialismen. Vältaligt skildrade programmet storfinansens makt. Vad man inte ville inse var att denna makt var tillräckligt stor att förhindra riksdagens omformning till ett instrument i det arbetande folkets händer. Vad man diskuterade var, huruvida storfinansens *efter* det att ”folket” kommit till makten skulle acceptera den socialistiska omdaning eller tillgripa våld. 1953 års program var en usel kompromiss mellan

¹ Holmberg, Nils. [Vart går Sveriges kommunistiska parti?](#) En stridsskrift med förord av Knut Senander. Göteborg, 1965, 96 s.

marxismen-leninismen och önsketänkande. Detta var också anledningen till att Set Persson lämnade partiet.²

Efter 20:e ryska partikongressen dög naturligtvis inte 1953 års program, utan vid partikongressen 1957 tillsattes en ny programkommission, i vilken ”förnyaren” Sven Landin ingick. På 19:e kongressen anmälde kommissionen att den varit oförmögen att åstadkomma ett helt nytt program: därför hade man nöjt sig med en ”programförklaring”.³ Denna var ytterligare ett steg på ”revisionismens väg”. Indirekt sades det i programförklaringen att staten inte var ett instrument för monopolkapitalet, att statsmakten således inte behövde krossas, att socialdemokratien var ett ”arbetarparti” och att demokratien var en rent parlamentarisk angelägenhet.

Holmberg skiljer mellan fredlig och parlamentarisk väg till socialismen. Den fredliga vägen innebär kort och gott att man inte tillgriper våld. Däremot är den icke ”laglig” i gängse bemärkelse, då proletariatet självsvåldigt griper makten, krossar den borgerliga statsapparaten och överför produktionsmedlen i samhällets ägo. Under särskilt gynnsamma omständigheter är den fredliga vägen möjlig, om också inte i Sveriges fall särdeles trolig. Den parlamentariska ”vägen” är däremot ingen väg alls. Sveriges riksdag är vad den alltid varit, en representation för ”de besuttna” och deras lakejer. Socialdemokraterna är monopolkapitalisternas handgångna män. Beviset härför är den politik de fört och för: reformerna har visserligen tagit bort de mest iögonenfallande orättvisorna, men därmed har de också tjänat syftet att avideologisera arbetarklassen och befästa monopolkapitalets välde.

SKP bildades för att fullfölja arbetarklassens historiska uppgift att genomföra den socialistiska revolutionen. Ideologiskt, politiskt och organisatoriskt måste partiet därför vara förberett för den dag då den revolutionära situationen uppstår. Första förutsättningen härför är att partiet kan eliminera socialdemokraternas inflytande över arbetarnas majoritet. I princip har taktiken alltid varit klar: ”arbeta för enhet mellan alla arbetare och gemensam kamp för små och stora, lokala och landsomfattande dagskrav, och samtidigt därmed en ständig ideologisk kamp ...”

Den förste ”förnyaren” av taktiken mot socialdemokraterna var Hagberg, som formulerade ”teorin” om kommunisterna som socialdemokraternas ”vänliga pådrivare”; revolutionen skulle genomföras i samarbete med dessa samma socialdemokrater, som var monopolkapitalets säkraste värn! I den praktiska politiken ledde denna ”teori” till att kommunisterna uppgav sin självständighet och förvandlade sig till ett meningslöst stödparti. För att inte störta regeringen hjälpte SKP till att genomföra omsättningsskatten, som hårdast drabbar de lägre inkomsttagarna. Priset härför fick de betala i 1960 och 1962 års val. Vad beträffar politiken mot socialdemokraterna har Hermansson trampat i Hagbergs fotspår. Därtill har han förnekat nödvändigheten av ”proletariatets diktatur” och brutit med ”den proletära internationalismen”. I många år har den marxistisk-leninistiska skolningen av medlemmarna försumrats. Efter Hermanssons maktinträde har vilka opportunistiska och felaktiga åsikter som helst fått föras fram i partipressen utan att ledningen korrigerat syndarna. Vad Hermansson kallar ”socialistisk förnyelse” är ingenting annat än ”revisionistisk förstörelse” av partiet.

Holmbergs bok publicerades innan förslaget till nya stadgar presenterades i *Ny Dag*, vilket är förklaringen till att Holmberg ingenting hade att säga om denna revision. En svidande vidräkning

² Påståendet saknar belägg i det tal Persson höll på kongressen och det han skrev omedelbart efter. Först senare synes han till fullo ha insett att partiet var inne på en revisionistisk väg.

³ Enligt Sven Landin var orsaken till det magra resultatet av fyra års arbete att kommissionens ”hagbergare” ville invänta 22:a ryska partikongressen som hölls på hösten 1961, alltså efter den svenska kongressen. Intervju, 1966, 7/7.

kom i stället i första numret av *Marxistiskt forum*.⁴

Bo Gustafssons uppgörelse med stadgeförslaget är i tonen ännu våldsammare än Holmbergs uppgörelse med ”den parlamentariska vägen”. Det bryter ”på nästan alla avgörande punkter” med de organisationsprinciper som dittills väglett partiet, det är ”dåligt genomtänkt” och ”illa formulerat”, det är ”inte alls avsett som stadga för ett revolutionärt parti” utan för en ”syförening i Sagolandet”.

Stadgar och politik hör ihop. De nya stadgarna innebär ”en språngmarsch” bort från de revolutionära ståndpunkterna. Tolerans är nog bra — men partiet kan inte tolerera åsikter som strider mot dess politik och ideologi. Därför är det fel att stryka de paragrafer som ställer krav på medlemmarna, fel att inte kräva att de skolar sig i marxism-leninism. ”Demokratisk centralism” liksom ”kritik och självkritik” är något oundgängligt nödvändigt i ett kommunistiskt parti, medan frågor som gäller valprocedurer är ”organisatoriska petitesser” som inte hör hemma i stadgan och endast ställer till med ”onödigt trassel”. Att handlingar och protokoll från kongresser och distriktskonferenser skall göras offentliga är en ”kolossalt dum” tanke.

Fackklubbarnas undanskymda roll i stadgeförslaget rimmar väl med uppmaningen till partimedlemmarna att inte driva partipolitik i fackföreningarna. Detta tillsammans med det förhållandet att partiet inte längre skall kunna föreskriva sina representanter i parlamentariska församlingar hur de skall ställa sig vid omröstningarna innebär en ytterligare upplösning av partiet som handlande enhet.

⁴ *Marxistiskt forum*, 1966, nr 1, s. 50 f.

X. Sammanfattning

Avsikten med denna studie har varit att skildra SKP:s utveckling från en leninistisk till en allt mera vänstersocialistisk organisation. Jag har därvid utgått från en viss modell av ett leninistiskt (kommunistiskt) parti och behandlat revisionismen som en process verksam inom denna organisation. Processen kännetecknas av en ”reformistisk” politik ackompanjerad av korresponderande förändringar i ideologi och organisation. Det som återstår, sedan processen verkat färdigt, är ett vänstersocialistiskt parti. Termen ”vänstersocialistiskt” är inte helt tillfredsställande, då väl begreppet vanligen förknippas med radikal socialdemokrati. Men gränsen är svår att dra och termen äger ett visst nominellt berättigande, då SKP dels börjat betona sitt vänstersocialistiska ursprung, dels övervägt att byta namn.

De stora dragen av den revisionistiska processen inom SKP låter sig enligt mitt förmenande väl följas i partiets ”officiella” tryck. Set Perssonstriden och den debatt som började 1963 har också demonstrerat, hur meningarna brutit sig inom partiet.

Revisionismen uppfattad som en process antyder dess karaktär av fortgående anpassning, inte som resultatet av ”ledningens geniala framsynthet”.¹

Givetvis har SKP ansett sig företräda ”den vetenskapliga socialismen”. Inget svenskt parti har oftare talat om ”de djupa analyserna”, ”den teoretiska skolningen”, ”de objektiva sanningarna”. Man borde därför ha rätt att vänta sig att åtminstone viktigare politiska beslut skulle föregås av systematiska studier. Under den drygt tjugo år långa period som denna undersökning omfattar, har jag icke kunnat belägga ett enda fall där så verkligen skett. Frånvaron av allvarliga studier i en organisation med dessa anspråk är närmast frapperande.

Det kan här räcka med några få exempel. SKP accepterade snabbt och beredvilligt ”den fredliga samlevnaden”, som i Chrusjtjovs utformning innehöll betydande nyheter, men ingen enda partimedlem har publicerat ens en uppsats i frågan, som på ett systematiskt sätt analyserat samlevnadens former och möjligheter. Varken 1944 eller 1956, då man uttalade sig för den fredliga vägen till socialismen, eller i slutet av 1940-talet, då man förkastade samma väg, presenterade man annat än korta, proklamatoriska artiklar. Efter 1964 har partichefen accepterat parlamentarismen — partistyrelsen har varit märkligt förtegen på denna punkt — men alltså saknas den analys av den svenska statens ”natur”, som teoretiskt skulle berättiga detta beslut. (I fråga om statens ”natur” gör Hermansson ett närmast dogmatiskt intryck.) Inte heller ”den fredliga tävlan” mellan socialismens och kapitalismens länder, som enligt Chrusjtjov i sista hand skulle garantera socialismens seger, har framkallat annat än entusiastiska instämmanden. Det var inte studier i ”den vetenskapliga socialismens” anda utan halvhjärtad anpassning och kolartro på de ryska uttalandena, som intill 1964 präglade SKP:s yttre hållning. Avslöjandena om Stalin och den rysk-kinesiska konflikten smulade sönder tron — men analysen saknas alltså.

Min ursprungliga avsikt var att väga betydelsen av de nationella och internationella faktorerna mot varandra i denna process. För tiden efter 1956 har detta icke ställt sig alltför svårt, då åsiktsbrytningarna inom den världskommunistiska rörelsen under de sista tio åren i icke ringa utsträckning utspelats inför öppen ridå och dokumentärmaterialet är stort och tämligen lättillgängligt. För de ytterst betydelsefulla åren kring krigsslutet vet vi betydligt mindre om relationerna mellan Moskva och de utanför Sovjetunionen verkamma kommunistiska partierna. Det råder stor osäkerhet om både i vilken riktning och i vilken utsträckning Kreml sökte styra de olika partierna.

¹ Strand, Anton, op.cit., s. 4. Strand menar också att anpassningen varit allt annat än villig.

Det förefaller mig dock troligt att SKP efter Kominterns upplösning uppfattade sin situation så att partiet självständigt kunde utforma sin politik med hänsyn tagen i första hand till svenska förhållanden. Den politik man valde hade klara revisionistiska tendenser. Man uppgav denna politik inte därför att den misslyckats utan därför att Moskva krävde detta. När det yttre trycket lättade, återvände man försiktigt till 1944 års position och efter 1956 tog man snabbt vara på de möjligheter att utforma sin egen väg till socialismen som SUKP:s 20:e kongress öppnade. Ungern, Stalinmytens fall och den rysk-kinesiska konflikten gjorde resten.

För den revisionistiska processens utveckling uppställde jag tre hypoteser. Enligt den första skulle det högindustrialiserade, parlamentariskt styrda samhället påverka de kommunistiska partierna i riktning mot acceptandet av en parlamentarisk och gradualistisk väg till socialismen jämte ett avståndstagande från ”proletariatets diktatur”.

Denna hypotes är självfallet deducerad ur det faktum, att i så gott som alla samhällen av denna typ de kommunistiska partierna utvecklats efter detta schema. Man har anpassat sig efter det förhållandet, att arbetarklassens revolutionära patos dunstat bort i en samhällstyp, där reella förbättringar kunnat uppnås genom reformer. Inför en reformistiskt inställd väljarkår tvingades kommunisterna att i fackföreningarna och i sitt parlamentariska arbete föreslå sådan reformer, som kunde väcka anklag bland väljarna. När dessa reformer säges peka i socialistisk riktning, är man inne i ett gradualistiskt betraktelsesätt, ”det fredliga inväxandet” i socialismen. Det synes mig som om SKP — om än utan att inse konsekvenserna — hade tagit det avgörande steget bort från revolutionsromantiken redan 1944, då partiet accepterade det socialdemokratiska efterkrigsprogrammet som sitt eget. Därefter har SKP med undantag för perioden 1948-53, heller icke presenterat sig som ett oppositionsparti i vanlig mening utan som socialdemokratins ”vänliga pådrivare”. Vänligheten har givetvis sina gränser. Man ”vill hålla Erlander i handen samtidigt som man sparkar honom på smalbenen, klöser och river honom som det mest vanartiga barn”, för att citera Anton Strands färgstarka språk.²

Med denna inriktning av politiken har det varit en tvingande nödvändighet för gradualisterna att framställa SAP som ett åtminstone potentiellt socialistiskt parti. Men vad innebär potentiellt? Socialdemokratins ”sanna” natur är alltså en olöst stridsfråga inom SKP. Det förefaller heller inte troligt att frågan kan lösas förrän partiet bestämt sig för vem som regerar Sverige, socialdemokraterna eller storfinansen. Och därmed är man åter inne på frågan om staten ”natur”.

Under Kominternperioden utgick man från att socialismen kunde segra endast om världsproletariatet förenade sig i en enda slagkraftig, centralt dirigerad organisation med en för alla ”sektioner” gemensam taktik och strategi. Då SKP vid 1940-talets mitt började betona en speciell svensk väg till socialismen, var det naturligt att man, såsom Linderot 1946, betecknade det som orimligt att den svenska politiken skulle bestämmas i Moskva. Var de nationella förutsättningarna olika från land till land, borde man dra konsekvenserna härav. Med detta uttalande hade Linderot i själva verket formulerat den andra av mina hypoteser, nämligen att en nationell väg till socialismen förutsätter självständigt handlande partier.

Kominformperioden skulle med all önskvärd tydlighet demonstrera att SKP:s och Sovjetunionens intressen icke var identiska. Det var också med uppenbar motvilja som SKP 1947/48 uppgav den tidigare linjen.

Kilbom hade brutit med Moskva då han funnit Kominterndirektiven stridande mot partiets vitala intressen. Resultatet blev 1929 års partisprängning. Linderot som partiledare böjde sig vid två ödesdigra tillfällen för Moskvas vilja: 1939 och 1948; första gången undgick partiet nätt och

² Ib., s. 50.

jämnt att kriminaliseras, andra miste det en betydande del av sina väljare.

Vid sidan av Sillen framstår Hagberg som den mest "Moskva-trogne" av partiledarna. Varken avslöjandena om Stalin, invasionen i Ungern eller den rysk-kinesiska konflikten förmådde rubba honom. Så försökte han det omöjliga, nämligen att vädja om svenska folkets förtroende samtidigt som han bevarade sin lojalitet mot Moskva. Ehuru partiets medlemmar skakats i sin tro på Sovjet och folkdemokratierna, tvingades de att i val efter val försvara dem. Till sist blev situationen ohållbar, och en "revolution" underifrån tvingade Hagberg att lämna partiledarposten.

Linderot hade knappast begärt något annat än icke-inblandning. Den vänstersocialistiska oppositionen trädde fram med kravet på fullt oberoende, däri inbegripet rätten att också offentligt kritisera "broderpartierna" och att sluta allianser med andra vänsterriktningar än de kommunistiska. Man insåg, att i och med att partiet accepterat tävlan om väljarna, måste man också vinna deras förtroende, vilket var omöjligt så länge man försvarade alla de företeelser i de socialistiska länderna som kränkte väljarnas rättskänslor. Än mera, om vänstersocialisterna själva tog ställning för demokratin, måste de också klargöra sitt förhållande till icke-demokratiska stater.

Det säger sig själv att denna utveckling inte var önskvärd i Moskva. Vid tidigare tillfällen, då partiet opponerat mot beroendet, kom oppositionen från partiledningen eller vissa personer i ledningen. Detta var fallet både 1921, 1924 och 1929. 1944 års politik var också ett initiativ från ledningens sida, och under Set Perssonstriden vågade Hagberg och Linderot uppenbarligen inte bekämpa "dogmatismen" med blanka vapen. Detta måste rimligen tolkas så att partiledarna fruktade för kärnan av väl indoktrinerade medlemmar.

Efter mitten av 1950-talet har det varit partiledningen som svarat för konservatismen, medan oppositionen kommit underifrån. Det var mot Hagbergs vilja som partiet beslöt att försiktigt lossa banden till Moskva.

Det kan synas egendomligt att det skulle behöva ta åtta långa år innan denna opposition på allvar kunde göra sig hörd. En stor del av förklaringen är att söka i själva partiorganisationen, som kräver så mycken lojalitet av medlemmarna och som lämnar så mycket okontrollerbar makt i partiledningens händer. Mot denna bakgrund skall man förstå den totala omorganisation av partiet som det nya stadgeförslaget innebär. Eftersom vänstersocialisterna ville kontrollera partiets förbindelser med Moskva, behövde de också en bättre kontroll över den egna ledningen.

Ett annat motiv var att organisationen som sådan tedde sig odemokratisk i allmänhetens ögon. Ville man vädja till allmänheten, måste man undanröja varje tvivel på att partiet var en sant demokratisk institution. Båda dessa sätt att resonera har flitigt förekommit i diskussionen efter 1963. — Detta var min tredje hypotes.

Av alla de dokument som refererats i denna studie betraktar jag förslaget till ny partistadga som det viktigaste belägget för att partiet håller på att avskrika leninismen. Det leninistiska partiet byggdes upp för att i det rätta ögonblicket genomföra revolutionen med de i situationen lämpligaste medlen. I och för sig var detta naturligt för ett parti som uppfattade sig såsom varande i krig med det bestående samhället. Den nya stadgan är avpassad för ett parti som valt att arbeta med parlamentariska medel. Det återstår att se om en i stalinismen fostrad medlemskår skall kunna uppfylla den nya stadgan med en demokratisk anda.

*

Kärnan i SKP består av gamla stalinister. De medlemmar av partistyrelsen som inte vid olika tillfällen sjungit hymner till Stalin är lätt räknade. Efter Stalin hyllade man Chrusjtjov om också med större återhållsamhet. För "dogmatikerna" har Mao blivit den lysande stjärnan i dunklet.

Att SKP idag är självständigare och öppnare och mera demokratiskt än det varit tidigare lär svårligen kunna förnekas. En annan sak är om partiet, såsom Rubinstein begärt, gått till botten med sitt stalinistiska förflutna. Har man gjort mera än vad som bedömts som ”absolut ofrånkomligt”? Har man ställt sig frågan: ”hur blev vi stalinister?” Och: ”i vilken utsträckning är vi fortfarande stalinister?”

Jag inbillar mig inte att svaren på dessa frågor är särdeles lätta. Men jag kan heller inte se att en tänkande kommunist, hur mycket han än anammat den nationella vägen till socialismen, kan komma förbi Sovjetunionens historia. Ingen historiker, till vilken skola han än må bekänna sig, torde förneka att Februarirevolutionen var en äkta, folklig revolution. Men gäller detta omdöme också Oktoberrevolutionen — eller var denna en beväpnad kupp? Såsom den bolsjevikiska organisationen var uppbyggd och indoktrinerad — var den över huvud taget villig, ja kapabel att fungera som ett parti bland andra i Kerenskijs Ryssland även om detta Ryssland varit en ideal demokrati? Finns inte ett inre samband mellan partiets organisation och lära, Oktoberrevolutionen och konstituantens upplösning? Var kriget mot ”kulakerna” ett utslag av samma anda, som ledde till Oktoberrevolutionen och upplösningen av konstituanten? Var inte dess logiska fortsättning de s.k. Moskvaprocesserna? Och var inte Moskvaprocesserna, kriget mot kulakerna, konstituantens upplösning och Oktoberrevolutionen ett uttryck för den bild av världen Lenin gav i arv till de kommunistiska partierna?

Om man förklarar stalinismen med en enda mans inflytande, hur ser då förklaringen ut i den dialektiska materialismens termer? Och hur förklarar man, i samma termer, att stalinismen bredde ut sig i varje parti som kallade sig kommunistiskt?

Marx hade föga att säga om det socialistiska samhället. Hans stora insats var hans kritik av det tidiga kapitalistiska samhället och de slutsatser han drog därav. SKP har fortsatt denna kritiska tradition, och i sin kritik av missförhållanden i Sverige har partiet stundom varit skarpögt. Men då man beskriver dagens svenska samhälle blir man ofta motsägelsefull? Räcker termerna till? Men även ett socialistiskt samhälle har nu fungerat i femtio år. Längre hade man endast lovsånger till övers för detta samhälle. När man nu säger sig vilja bygga ett annat slags socialism, varför låter man inte då sina sökarljus svepa också över Sovjetunionen och ”folkdemokratierna” för att om möjligt undvika deras misstag? Tystnaden på denna punkt kan inte annat än väcka misstankar.

Hittills har revisionismen i SKP varit ett avståndstagande från vissa företeelser. Vad den saknar är därför klarhet, pregnans, de utdragna konsekvenser som endast teoretiska studier ger. I alltför hög grad påminner SKP idag om en byggnad, ur vilken tegelstenar plockats bort lite här och där. Man bör snart bestämma sig om byggnaden skall rivas — eller repareras.

Förkortningar

AK	— Riksdagens andra kammare
AU	— Arbetsutskott(et)
CK	— Centralkommitté (n)
DU	— Demokratisk ungdom
EKKI	— (Kominterns) exekutivkommitté
FK	— Riksdagens första kammare
KKP	— Kinas kommunistiska parti
Kominform	— Kommunistiska informationsbyrån
Komintern	— Kommunistiska internationalen
LO	— Landsorganisationen
ND	— Ny Dag
SAP	— Sveriges socialdemokratiska arbetarparti
SED	— Sozialistische Einheitspartei Deutschlands
SKA	— Sveriges kommunistiska arbetarförbund
SKP	— Sveriges kommunistiska parti; också: SKP, sektion av Komintern
SKU	— Sveriges kommunistiska ungdomsförbund
SPD	— Sozialdemokratisches Partei Deutschlands
SU	— Socialdemokratiska ungdomsförbundet
TDR	— Tyska demokratiska republiken (Östtyskland)
VT	— Vår Tid

Källor och litteratur

I detta urval ingår endast sådant material, i vilket SKP behandlas, helt eller delvis.

Kommunistiskt material

Bäckström, Knut, *Socialismens programfrågor*. Sthlm 1943.

Diversity in International Communism. A documentary record 1961-1963. Ed. by Alexander Dallin. New York 1963.

För vidgat folkstyre — mot storfinansen. Inledningar och beslut vid Sveriges kommunistiska partis 20:e kongress 3-6 januari 1964. [Sthlm] 1964.

Hermansson, C. H., [Vänsterns väg](#). *Ett debattinlägg*. Sthlm 1965.

Holmberg, Nils, [Vart går Sveriges kommunistiska parti?](#) Göteborg 1965.

[Kommunistiska internationalens program](#). Antaget å sjätte världskongressen, 1 september 1928. Sthlm 1929.

Linderot, Sven, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid*. Tal och skrifter i urval. Sthlm 1949.

Marx och Lenins väg. Program för Sveriges Kommunistiska Arbetarförbund. Sthlm 1956.

Mellan världskrigen. Bidrag till Sveriges kommunistiska partis historia. Sthlm 1942.

Nutid — framtid. Arbetarrörelsens programdebatt. Sveriges kommunistiska parti. Sthlm 1957.

Persson, Set, *Repliker till Linderot — Lager — Hagberg*. Stencil, Sthlm

Ibid., *Till försvar för kommunismen*. Stencil. [Sthlm] 1953.

Program 66. Kommunisternas rikskonferens i Stockholms Folkets Hus maj 1966. [Sthlm] 1966.

Programförklaring. Sveriges Kommunistiska Parti. Göteborg 1964.
 Strand, Anton, *Därför tror jag inte på Hermansson*. [Malmö] 1966.
Sveriges väg till socialismen. Sveriges kommunistiska partis program. Sthlm 1953.
 Wretling, Arvid, [Kommunistiska partiet 20 år](#). En kort historik. Sthlm
Vårt program. Med kommentarer av Hilding Hagberg. Sthlm 1944.
40 år i kamp för socialismen. Sthlm 1957.

Annat material

Andersson, Sven, *Varför 2 arbetspartier?* Sthlm 1948.
[Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering](#). Sthlm 1946.
 Borkenau, Franz, *Der Europäische Kommunismus*. Seine Geschichte von 1917 bis zur Gegenwart. Bern 1952.
 Casparsson, Ragnar, *LO. Bakgrund, utveckling, verksamhet*. Sthlm 1966.
Communism in Europe. Continuity, change and the Sino-Soviet dispute. Vol. II, ed. by W. E. Griffith, Cambr. Mass., 1966.
 Kilbom, Karl, [I hemligt uppdrag](#). Ur mitt livs äventyr II. Sthlm 1954.
 Ibid., [Cirkeln slutet](#). Ur mitt livs äventyr III. Sthlm 1955.
Kommunismen i Norden och den världskommunistiska rörelsens kris. Red. Åke Sparring. Lund 1965.
 Matti, Bengt, *Kommunismen i Norrbotten*. Stencil. Uppsala 1966.
 Meurling, Per, [Kommunismen i Sverige](#). Sthlm 1950.
 Nerman, Ture, [Kommunisterna. Från Komintern till Kominform](#). Sthlm 1949.
 Rydenfelt, Sven, *Kommunismen i Sverige*. En samhällsvetenskaplig studie. Kristianstad 1954.
Röd opposition. Europas kommunistiska partier och Chrusjtjovs fall. Sthlm 1965.
Socialdemokratiska partistyrelsens protokoll, 1944-1947.

Kommunistiska periodica

Dagspolitik
For a Lasting Peace — for a People's Democracy (Prag)
Internationell politik
Internationell revy
Marxistiskt forum
Norrskensflamman
Ny Dag
Nyheter från Sovjetunionen (Stockholm)
Pravda (Moskva)
Revolt
Stormklockan
Tidssignal
Vår Tid
Vårt arbete